

Б. ГРИНЧЕНКО

ТВОРИ

КНИГОСПІЛКА

Б. ГРИНЧЕНКО

Т В О Р И

т. VII

ВИДАННЯ ДРУГЕ

КНИГОСПІЛКА

Б. ГРИНЧЕНКО

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

НАХМАРИЛО.—СТЕПОВИЙ ГІСТЬ.—ЯСНІ ЗОРІ.

КНИГОСПІЛКА

Бібліографіч. опис цього видання
вміщено в „Літопису Українськ.
Друку“, „Картковому реперту-
арі“ та інших покажчиках Укра-
їнської Книжкової Палати.

На замовлення Книгоспілки
виготовило до друку
і видрукувало
Кооперативне
Видавництво
„РУХ“

Київ. 1930.

НАХМАРИЛО

Комедія на три дії

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Тарас Вільхівській, народній учитель, 28 років.

Матвій Шевцов, його дядько, панок, років з 50, низенький, товстенький, швидкий.

Корній Данченко, письменний поважний селянин.

Хотина, його жінка.

Марися, їх дочка, дівчина, колишня школярка Тарасова.

Петро, їх син, парубок, колишній школяр Тарасів.

Демко Шрамченко, селянин літній, говорить помалу, з протягом.

Параска, його жінка.

Ілько, їх син, дуже несміливий парубок.

Уляна, Марисина подруга, дівчина; колишня школярка Тарасова.

Халимон, не старий селянин, був у салдатах, через те ходить хоч і в звичайній селянській одежі, та замість чумарки— „піджак“ черкасиновий, на селі шитий.

Сторож у школі, поважний, сивий, кремезний дід. Говорить не поспішаючись.

Сидір Іванович Вишкварка, сільський крамар, має гроші, років 35, по-міщанському вбраний.

ПЕРША ДІЯ.

Світлиця вчителева, просто вбрана. Стіл, стільці, полицки з книжками, ліжко, на стінах три-чотири портрети. Двоє дверей просто і праворуч.

За столом сидять: Тарас Вільхівський, учитель, Петро Данченко, парубок, Марися, його сестра, Уляна, її подруга, Халимон і ще чоловіка з п'ять парубків та двоє-троє дівчат. Сторож. Перед Тарасом книжка, він її читав гостям. На столі лежить кілька книжок, здебільшого тоненьких, дрібних.

Тарас. Так сподобалась ця нова книжка?

Петро. Дуже цікава. Ця ще цікавіша за тую— про хліборобські спілки, що ми в ту неділю читали.

Один з гостей. От мені її й дайте, — я її братові почитаю.

Другий. Та й я вже вибрав собі додому книжку,—запишіть за мною.

Третій. І я!

Тарас. Добре, запишу.

Бере в їх книжки, записує у зшиток і віддає назад.

Петро. А мені дайте оту книжку про Англію, що казали.

Тарас. Добре, на. Дає і записує.

Халимон. А нема у вас такої книжки: „Битва руських із кабардинцями, ілі прикрасная магоми-танка, умирающа на гробі в свого мужа. Руськая повість у двох частях. Часть первая і часть вторая“. Дуже занятна сторія—історичеська книжка.

Тарас. Ні, нема.

Халимон. А то ще гарна книжка: „Шут Балакарьов“, — тільки, розумієте, ця вже буде не історичеська, а критичеська.

Петро. Яка?

Халимов. Критичеська, бо там, значить, він, Балакарьов, критику на людей виражає. Є у вас така?

Тарас. Ні, й цієї нема.

Халимон. От я вперше до вас прийшов нащот книжок, і все у вас нема! Ну, а цієї: „Задніпровська ведьма или чорной ворон і окровавленная рука. Польная руськая повесть в одной часті“?

Уляна. А ця вже яка буде?

Халимон. Ця... ця вже буде хвизичеська...

Уляна. Чого ж то так?

Халимон. Бо дуже страшна.

Регіт у хаті.

Парубок І. Та годі вже вам про книжки!.. А от як воно буде з землею, Тарасе Олександровичу? Чи купимо ж ми її в вашого дядька?

Сторож. Еге, купиш, коли так дорожитесь пан.

Петро. Ні, тепер ще не так, а попереду біда!.. Спасибі, що Тарас Олександрович умовив.

Халимон. Конешно, вони вмовили, у них понятіє єсть... но как я тоже од громади, укупі з твоїм до Петра батьком нащот землі вибраний... так вони до Тараса ваш дядько, господин поміщик Шевцьов, кажуть: „15 тисяч!“ А я кажу: „Ваше благородіє, господин поміщик! Как мене, значить вибрало обчество за начальника — сказати — за упольномоченого, то я, значить, імію желаніє, щоб за десять“. Ну, вони говорять зараз: „Єжелі такое твое желаніє, то можна й за десять“.

Парубок 2. І всі зараз оддати треба?

Петро. Ні, чотири на виплатку, а тільки шість зараз. Тисячів зо три є в громади, тисячу в касі позичимо...

Парубок 2. Добру оце ви штуку, Тарасе Олександровичу, вигадали, цю касу! А є ж там тисяча?

Тарас—показуючи на Петра. Це вже треба в касира питати.

Петро. Та тисяча є... з громадськими буде чотири... а от лихо, що ще двох нема... бо шість же треба зараз панові дати.

Тарас. Про це не турбуйтеся: казав дядько, що мабуть підожде... Ми всі останні гроші візьmemo на виплатку в крестянському банку.

Сторож. Добре було б!.. А то так суужно, так суужно громаді без землі! А оце таке ви добро нам ізробили, що приторгували клопоть, що й не сказати!

Парубок 1. Ну, а тепер начитались і наба-лакались, то треба вже йти додому.

Петро. А хіба сьогодні співання не буде? Ми ж іще гаразд і не вивчили нової пісні.

Тарас. Ніколи, бо казав дядько мій, що сьогодні приїде, щоб уже зовсім умовитися і підписати папір до банку.

Петро. Та ще ж його нема, то хоч раз за-співаємо тієї, що востанне ви нас навчили.

Тарас. Та гаразд, співайте!

Тарас порядкує хором, співають яку до любовости пісню.

Петро. Ну, тепер хоч і йти.

Прощаються й виходять, беручи з собою книжки.

Тарас—до Халимона. Як приїде дядько, то я по вас пришлю, то й приходьте вкупі з Петровим батьком та з іншими людьми.

Халимов. Добре!.. Прощайте! Хай іншим разом побалакаємо об різних математиках.

Виходять усі, тільки Марися й Уляна позад усіх були і ще не встигли вийти.

Тарас. Стривай, Марисю, щось мені сказати тобі треба.

Уляна. Я подожду тебе, Марисю. До сторожа. Діду, ходіть я вам шось іскажу!

Сторож. Що ти там мені скажеш, дзиго!

Уляна. Отаке!.. Уже й дзига!.. Та й сердиті ви сьогодні, діду! Чого це ви? Може вас хто роздратував! Або може це вас примхи обсіли?

Сторож. Ну й язиката!.. У школі добра була, а тепер іще поязикатішала.

Уляна. Та нуте бо вже, не сердьтесь, бо я вам шось гарне скажу! Ходіть!

Сторож. Та відчепись!

Уляна. Ходіть бо, дідусю, голубчику сивесенький! Ходіть!..

Сторож здвигає плечима і вкупі виходять.

Марися—сміється. Дасть вона тепер дідові!

Тарас. Слухай, Марисю! Сьогодні приїде дядько, то я йому скажу, що тебе братиму.

Марися. А як він скаже: не бери?

Тарас. Умовлю... а не вмовлю, то вже нехай він як собі знає... Тільки не хотів би я сваритися з ним... А що, мати вже казала батькові?

Марися. Ні, ще не казали... сьогодні мабуть скажуть... Та батько... вони мене люблять, я не цього боюсь...

Тарас. Ну, дак чого ж?

Марися. Що я така дурна, а ти такий розумний. Яка я тобі жінка буду?

Тарас. А це що?

Марися. Згадала, як ти розказував про Горянського...

Тарас. Зовсім не до речі. Там зійшлися люди, нерівні розумом, освітою, неоднакові думками, бажаннями... Чоловікові хочеться, скажемо, Шекспіра читати, а жінка й книжки не хоче бачити; чоловік думає—що там робиться по чужих краях, а жінці про бабу Палажку чи Параску, як вони полаялися, цікавіше розмовляти. Звісно, що й пішли різно жінка з чоловіком.

Марися. Отак і в нас буде.

Тарас. А от же в нас так і не буде! Багато з того, що я знаю, знаєш і ти... чого не стає,—згодом додається... ми однаково дивимося на світ, на людей, у нас однакові бажання, заміри працювати на добро людям. Врешті—як здаси екзамена на вчительку, то й робити будемо коло одного діла.

Марися. Так воно так, та...

Тарас. Що там „та“!.. Все гаразд буде! От так буде! Пригортає її злегенька.

Марися. А це ж по яких педагогіках писано, щоб так учителеві школярку займати?

Тарас. Це не по тих, що тобі на екзамен треба, а інші є,—дак по тих...

Марися. Мабуть.

Уляна вбігає й спиняється.

Уляна. Ой, лишечко!..

Марися—засоромлена й збентежена. Ну й яке там лишечко!.. Хіба я... хіба що...

Уляна. Нічого!.. А я хіба що?.. Я й не бачила що, то не розберу... бо я того не розумію...

Тарас... Ну-ну,—не розумію!.. А вчора йшов проз чийсь садок, а місяць світив, а парубок,—

якийсь є парубок,—дак він якусь дівчину до себе притулив, та ще й...

Уляна—засоромившись, одвертається й перепиняє. Та й нічого!.. Нічого того й не було!..

Марися. Уляно, так?.. А ти ж мені нічого й не сказала!.. Гарна подруга!

Уляна. Та нічого там і казати!.. До Тараса. Та шліть уже швидше старостів до Марисі, або що! А то вже мені й дождатися надокучило! Зазира в вікно. Ой, лишечко!.. Що ж воно приїхало?

Тарас—подивившись. Оце ж і дядько мій.

Уляна. Тікаймо, сестричко, швидше!

Марися. Прощавай!

Вибігають.

Шевцов увіходить швидко.

Шевцов. А, здрастуй!.. Здрастуй!..

Тарас. Здорові, дядьку! Цілюються.

Шевцов. Ну, от і приїхав... А де ж мій чемодан? Чи в тебе єсть сторож? Біжить до дверей. Сторож! Сторож!

Сторож увіходить.

Сторож. Чого?

Шевцов. Чемодан мій!.. Чемодан мій швидше принеси з брички!.. А кучер хай у двір уїде та розпряже!

Сторож виходить.

Шевцов. Ну й пече! Скидає з себе пальто і втирається хусткою. Ну, як же ти тут, га? Погано, га? Вжеж погано!.. Та ти мене ніколи не слухавсь... Та що ж це чемодана досі нема, чорти його батька! Хочу виняти хустку, а то ця вся в пилу... Біжить до дверей. Сторож! Сторож! Чемодан! Біжить до Тараса. Так-так!.. Ну, а мужики нащот землі прийдуть? Га?

Тарас. Прийдуть. От я зараз пошлю сторожа сказати їм.

Шевцов. Так, так,—хай ідуть... А, чорт!.. Та що ж це чемодана нема? Чого твій сторож не несе його?

Сторож увиходить з чемоданом.

Сторож. Куди його?

Шевцов. Швидше сюди давай! сюди!.. Ну, що ти там так довго копався?.. Вайло!..

Сторож—образившись. Яке ж я вайло? Оце ще вигадайте!.. Довго!.. А нащо вам його скоро?

Тарас. Діду, підіть до Данченка, скажіть, що вже дядько приїхав, то нехай приходять.

Сторож. Гаразд! Виходить.

Шевцов—перекидаючи в чемодані. Язикатий дуже твій сторож!.. Ну-ну, нехай мужики приходять... Та де ж це вона, поганка, хустка ця, поділася? Я, бач, дві штуки хочу за одним заходом ушкварить. З мужиків за землю візьму—раз, а потім ще грошей позичить—два... А, ось де вона, чортова! Витягає хустку.

Тарас. А нащо ж вам грошей позичити?

Шевцов. Нащо? А от нащо... Підходить до Тараса. Бачиш, я таки трохи набрав собі на шию: уже в мене під другу закладну взято... Грошей треба,—аж кричить: раз, що проценти первого числа в банк платить,—а я їх уже за год не платив: коли тепер не віддам,—продадуть мою Вербівку; друге—жнива ж ідуть, а платить робочим нічим... Ну, та й усячина ще там... одно слово—неминуче треба... Та тут шельмовство, чорти його батька!.. У городі ніхто позичить не хоче, бо всі про другу закладну знають. А у вас тут отой Вишкварка є—здоровий плутяга, та за добрий процент грошей дасть, бо він про другу закладну мабуть ще не чув.

Тарас. Та нащо ж вам позичати, коли вам люди за землю принесуть?

Шевцов. От!.. Ті я знаю вже куди їх приді-
лить!.. Бачиш,—чорти б його!..—долгу єсть іще
тисячки зо три... Хоч як, а треба їх заплатити за
тиждень. Ну, а тоді... я ще там одну нову шугу
хочу в хазяйстві завести... так, знаєш,—усовершен-
ствованіє, як то кажуть... Так ото й хочу я вцього
Вишкварки тисячки три поцупити... Мое усовер-
шенствованіє такий мені бариш дасть, що я ці
гроші всі за год йому верну.

Тарас. Та якось воно...

Шевцов. Що? Що піддурю його? Дурниця!
Воно, звісно,—чорти б його!..—якби він про дру-
гу закладну знав... Ну, знаєш, братіку, — обсто-
ятельства... Через год получити гроші й аміні!
Біжить до дверей. Сторож! сторож!.. Чорти його бать-
ка!.. Чого він не йде,—оцей твій сторож?

Тарас. Та пішов же людей кликати.

Шевцов. А люди ж ті де? Чого ж вони не
йдуть?

Сторож увиходить.

Сторож. Люди поприходили,— вже в клясі
дожидують.

Тарас. Добре, от я зараз піду, розпитаюся,
чи все там у їх є. Виходить, а за їм і сторож хоче йти.

Шевцов. Сторож! сторож... Стой, сторож!
Сторож стає. Я тебе хочу розпитать... Та де ж це
моя хустка?.. А, чорт!.. Озирається. Та он де вона.
Подай!

Сторож. А хіба ви її сами не візьмете?

Шевцов. Що? От грубіян!.. Мало тебе Тарас
Олександрович муштрує.

Сторож. А що я, салдат, чи що, щоб він
мене муштрував?

Шевцов—іде до столу й бере хустку. Ну, скажи,
хто там з мужиків цим ділом завідує, га? Хто з
їх розумніший, га?

Сторож. Та там усім ділом завідує Корній Данченко,—дуже розумна голова, ще й письменний.

Шевцов. „Ще й письменний!“ Куди ж як, розплодилось тепер тих письменних!.. Ну, а як: состоятельний він чоловік?

Сторож. Як то: чи добре стоїть, чи що?

Шевцов. Гроші чи єсть у його? Чорт!..

Сторож. Та чого ж ви, пане, лаєтесь?

Шевцов. Ну, та це в мене, завичка така...

Ти вже кажи: єсть у його гроші?

Сторож. А хіба я його гроші лічив, чи як?

Шевцов. Аті!.. Ти мене не розбираєш. Я тебе питаю: як у його хазяйство? Понімаєш?

Сторож. Хазяйство? Та звичайно—по-мужицькому. Як же там?

Шевцов. Та не в тому сила, кажу я тобі! Ти мені кажи, одвічай,—чорт тебе дери!—чи єсть у його достаток!

Сторож. А як же я буду одвічати, коли мене чорт дере? Одвічайте тепер сами собі, а я не хочу. коли ви лаєтесь. Хоче йти і на порозі стрівається з Тарасом.

Шевцов—до Тараса. Да це просто чортзнащо! Відколи ти пішов,—увесь цей час за язик його тягну і нічого не можу витягти! Просто чортзнашо! Міністр він який тут, чи що, шо й слова йому сказати не смій?

Тарас—усміхаючись. Та заспокойтесь, дядьку! Я вам усе сам розкажу. От ходіть,—там вас люди дожидають. Я вже все наготував. А ви, діду, не сердьте дядька!

Виходить Шевцов з Тарасом.

Сторож—сам. Не сердьте!.. Як же його не сердити, коли його мати сердитим породила! Не сердьте!.. А коли він мене сердить!.. „Хай—каже,—тебе чорти роздеруть!..“ Християнську душу хай чорти роздирають!.. Прямісінько в пекло посила

та й годі! Та тут хоч би така кротость, як у царя... чи в Давида чи в Салимона?..—от і забув у якого саме!..—то й то чоловік розсердився б! Он ба, скрізь понакидав своєї одежі, а ти прибирай! Починає стягати до купи пальто панське, хустку і те все, що Шевцов, шукаючи хустки, повикидав з чемодану. Куди ж його діти? Не разберу я з цими панськими вигадками. Хай лежить отут купкою. Кладе все на чемодан: пальто наспід, а те зверху.

Увіходить Тарас.

Тарас. Ну, хвала богам! Ладнається діло! Радійте, діду, буде тепер у громади земля.

Сторож. А може й земля буде така сердита, як пан?

Тарас. Ну, та й ви завзяті, діду! Чого ви заводитесь?

Сторож. Бо мене роздирають.

Тарас. Хто роздирає? Що ви вигадуете?

Сторож. То не я вигадую, а ваш дядько. Нагнав повну хату нечистої сили.

Тарас. Та ви, діду, не сердьтесь на його за те: то вже його така завичка; а душа в його добра.

Сторож. Та завичка дуже недобра... Дак, кажете,—вже кінець із землею?

Тарас. Та там не було чого й кінчати, бо все вже готове було заздалегідь. Я дав їм зразок, як треба папір до банку писати, щоб вони всій громаді прочитали. А завтра гроші принесуть, а дядько той папір підпише, тоді вже ділові край, — наша земля буде.

Сторож. Ну, це вам люди казатимуть спасибі та ще й велике: і поцінно, і земля добра. Шевцов увіходить. Ну, я піду. Виходить сторож.

Шевцов. Ну, амінь! Завтра гроші получу. Трохи дешево, та це вже через тебе. Да чорт його

бери, дарма!... А тепер я, знаєш, до цього Вишкварки хочу піти...

Тарас. А постривайте трохи, дядьку, я вам щось хочу сказати.

Шевцов. А що? Добре що? Кажи, кажи, послухаю.

Тарас. Та мені воно добре,—не знаю, як вам буде. Бачите, хочу я одружитися.

Шевцов. Туди к чорту!.. Ловко!.. Та й пора: тобі вже двадцять вісім год. І знаєш? Я вже тобі й молоду наглядів. Ах, гарна штучка!.. Знаєш, Соня Красновська. Хоч вона в інституті й не була і по-французькому не втне, та хазяйка буде добра і сама—як квіточка. Ну, і—як там кажуть—прилагательного за нею добре дадуть, бо люди з достатком.

Тарас. Та я за тим не женусь.

Шевцов. Не вигадуй! Що там і краса, і розум, коли до їх нема нічого? Ну, що твоє становище? Дом на трьох вас розділений, та й нічого більше. А як і в неї нічого не буде, то що тоді? Год, другий, а там і почнуться забавки... та одна за одною... та з півдесяточка забавочок: отака,—показує рукою на аршин од помосту —ОН яка,—показує вище—така,—ще вище —ось яка—ще вище—і так далше... Одно—смик за поли: „папочка!“, а друге: „кашки хочу!“, а третє: „де мама?“, а... ну, і тому подобно!.. Ні, братіку, на цю штуку треба грошей і добрих грошей!

Тарас. Я того не боюсь: у мене є руки й голова, щоб працювати. А молоду я вже сам собі знайшов.

Шевцов. Вигадки! Без прилагательного не женись! Щоб було!

Тарас. Та вже ж чи воно буде, чи ні, а молада є.

Шевцов. Ну, хто ж твоя молода?

Тарас. Моя школярка.

Шевцов. Як?!

Тарас. Моя школярка.

Шевцов. Тобто—як же це? Я... не пони-маю... Твоя школярка, значить, проста дівка? А чорт!.. А сто чортів!.. Та це ти сорома нам усім, усьому нашому родові наробиш!

Тарас. Та який же там сором? Ніякого сорома не буде.

Шевцов. З необразованою мужичкою!.. О, стонадцять чортів, диявол би всі ці вигадки забрав! І ти думаєш, що можеш бути щасливий з грубою необразованою мужичкою?

Тарас. Та й не груба вона і не необразована. От ви хотіли б мене з Сонею Красновською одружити,—себто на вашу думку вона мені до пари. Соня—гарна дівчина, але зовсім неосвічена, зовсім мало вчилася і читала. І якщо рівняти до неї мою молоду, то вона й більше читала за Соню, і таки освіченіша буде.

Шевцов. Тобто як же це?

Тарас. Вона добре вчилася в школі. А я тоді, поки нову школу зроблено, жив на квартирі в її батька... то як скінчила вона школу, я її з братом учив іще й далі. Батько її чоловік розумний, сам письменний і не змагався проти того. Вона чимало читала і часом такі книжки, що Соня певно їх не зрозуміє.

Шевцов. Що? Не повірю!..

Тарас. А от же правда. Марися незабаром здаватиме екзамена на вчительку. Як одружимося, то вона буде в мене в школі за помічницю, і в нас буде одно діло, одні інтереси.

Шевцов. Плюнь ти на ці інтереси, бери за себе Соню з прилагательним і марш служити

в город! Ти розумний, образований,—там твоя кар'єра.

Тарас. Моя кар'єра—тут...

Шевцов. Хто ж вона? Як її?... Чорт!..

Тарас. Вона—дочка тому Корнієві Данченкові, що сьогодні з вами умовлявся про землю і має завтра принести вам за неї гроші.

Шевцов. Що?!.. І твій тесть, мій родич, буде цей мужлан у чоботищах з дьогтем, у свиті? Ні, цього не буде!.. Цього не може бути, стонадцять чортів!.. Я не попущу тебе здуріти! Бігає по хаті. Я... я... я тебе... Коли ти тільки оженишся з нею... Ти мій наслідник, а як ти оженишся з нею, то я в тебе однімаю наслідство!..

Тарас. То вже ваше діло, дядю.

Шевцов. Що?!.. Диво та й годі! Задля якоїсь там дівки й наслідство занехав!.. Ах, чорт!.. Що ж з тобою буде після цього, кажи ти мені! Га?

Тарас. Та все добре буде. Будемо вкупі жити, працювати, щасливі будемо, а ви з нас радітимете.

Шевцов. Ну, ні!.. Цього вже не буде!.. Я цього не попущу!.. А ще найбільше, що я з матір'ю Соні Красновської вже говорив про тебе, і ми вмовлялись... Ні!.. Не дозволю!.. Я мушу це зробити, щоб не бути винним перед моєю сестрою, твоєю покійною матір'ю: умираючи, вона мені приручила тебе.

Тарас. Дядю!.. Послухайте...

Шевцов. Годі! Годі! Не кажи мені більше нічого! Я про це не хочу ні слова чути! Я зараз іду до Вишкварки... Біжить до дверей. Сторож! Сторож! Бігає по хаті. Де моя накидка? Хапа її з чемодану, розкидаючи по хаті все, що на її лежало.

Сторож — увиходить. Чого?

Шевцов. Веди мене зараз до цієї вашої Вишкварки! Бере бриля і йде з хати швидко.

Сторож—ідучи за їм. Тільки ви, пане, не випускайте дорогою отих куцаків, а то як нападуть на мене, то нікому буде вас проводити.

Т а р а с. Ну, ні, дядечку! Вибачайте! По-вашому воно не буде!

З а в і с а.

ДРУГА ДІЯ.

Світлиця вчителева. Порозкидувана одежа Шевцова і книжки— на ліжкові, на стільцях, на столі.

Шевцов—сам. Голова—чорт би її взяв!—болить... Усю ніч не спав... усе думав, як би Тараса од тієї дурниці одвести... Спробую... Та чого ж це мужика того й досі нема? Біжить до дверей. Сторож!

Сторож — увиходить. Чого?

Шевцов. Чого це досі той мужик... цей... як його?.. Чорт би його взяв!.. Ну, як його?.. Ти ж знаєш!..

Сторож. Нічого я не знаю.

Шевцов. Як не знаєш? Ну, той—Панченко.. Савченко.. да, Данченко! чого він не йде?

Сторож. А чи я ж знаю.

Шевцов. Та я ж тебе посилав до його, щоб він швидше приходив, бо мені ніколи! Чи може в його грошей не стає, га?

Сторож. А хіба я знаю?

Шевцов. Чи може ту бумагу, що я дав, ще не всі прочитали?

Сторож. А хіба я знаю?

Шевцов. Да що ти—чорт би тебе взяв!—усе „хіба я знаю“ та „хіба я знаю!“ Що ти, не вмієш по-людському одвічати? Тисяча чортів!..

Сторож. Хай же вам тисяча чортів і одвічає!

Виходить.

Шевцов. Так не грубіян, не каналія!.. От розпуста!.. Небож кудись повіявся за своїми благодотворительними дурницями,—когось лічити,—а мені тим часом хоч би побалакати з цим Данченком. Одхила двері й до сторожа. Я йду в сад. Як мужики поприходять,—прийдеш, мені скажеш... Виходить.

Сторож—на порозі стоячи. Єсть коли мені приходитьи!.. Мені треба води принести. Іде. Сцена який час порожня.

Корній Данченко, Халимон і Демко Шрамченко увіходять.

Данченко. Овва! Нема нікого... кудись пішов пан.

Халимов. Підождемо.

Данченко. Сідаймо! Всі сідають.

Шрамченко. Мені б швидше додому треба...

Халимон. Мабуть жінка веліла? Що вона в тебе,—чи командер над тобою, чи що?

Шрамченко. Ё, командер!.. Ще й гірша!.. Там така, що дихнути не дає.

Халимон. Пустяк!.. Якби ти був, значить, грамотний, то не ти б її слухав, а вона тебе. Потому грамотний чоловік зараз бачить по описах, як і що треба робити. От, сказати, я. Купив собі, ще як на службі був, за півтора рублі книгу: „Новий і польний оракуль, чародей и астролог, хиромантія і хвизогномика, відкритіє тайн древних магіков, астрономичеський телескоп, предсказующий судьбу“... ну, і там ще далі є у заглаві... дуже гарна книга, у чотирьох частях, півтора карбованці ціна. Дак там тобі вся наука, яка тільки була коли на світі,—вся вона є. Там, значить, і заговори на всякі случаї: од ружжа, од зубей і од крови; там тобі зараз орабський кабалистик, прорицающій будущеє, тоді хвизономантія, общепринятая астрологія і хиромантія, і магіка—

чисто тобі вся наука! Дак там можна і про жінок
найти.

Шрамченко. Ну, цим моєї не дошкулиш!
Там така зубата, що не то хвиромантія, а й ло-
мака нічого не вдіє. Я вже їй кажу: чи ти, Па-
раско, не боїшся, що тобі на тому світі кара буде
за язик? Дак вона: „Ах ти ж,—каже—дак ти мене
за живота в пекло хочеш упхати?..“ Та як
почала!..

Халимон. Стой! А під яким вона знаком
народилась? Чи не під тельцем? Бо в оракулі
казано: Родившіся в сем місяці жєнщини бува-
ють гнівливі.

Шрамченко. О, гнівлива!..

Халимон. Спорливі!..

Шрамченко. Страшенно!..

Халимон. Характером неспокойні!..

Шрамченко. Та хоч з хати тікай!..

Халимон. У всякого влюбчиві!.. Ну, кажи ж:
улюбчива?

Шрамченко. А шо ж воно таке?

Халимон. Значить, чи закохується в кого?

Шрамченко. Е, ні, цього вже нема!.. Де ж
таки? Вона ж така стара, як і я!

Халимон. Ну, дарма! Коли хочеш, можна
ще по хиромантії взнавати. Наприклад,—показує на
долоні—от як одна лінія сюди пішла по долоні, то
це буде „суждение, управляюще миражами кипучо-
го воображения“; а як вона туди пішла, то це
значить: „неоконченная наука и красноречіє в
довершеніє доводов сього ученія“. Або ще й так
бува: „стримление к изследованію тайн природы,
магія, чародейство и архилогичських причин“. Єсть у неї це?

Шрамченко. Що?

Халимон. Оце, що я кажу... Архилогичи-

ських причин... Як у неї на долоні? Ти не дивився?

Шрамченко. А чого б я там дивився? Підита подивись: вона як дасть долонею, то й пере-крутишся.

Халимон. Ну, положим!..

Шевцов—увиходить. А, ви тут! Здравствуйте! Данченко, Халимон та Шрамченко устають і кланяються. Здорові були, пане!

Шевцов. Ну, що скажете?

Данченко. Та знов до вашої милости: бамагу принесли й гроші.

Халимон. Щоб значить тепер уже хвормального діло було: всьо в плепорцію і в общепринятому порядку.

Шрамченко. Атож...

Данченко—виймаючи папір. От і бамага...

Шевцов. Постой, постой!.. Не треба поки... Спершу я хочу поговорить з тобою... з самим тобою.

Данченко. Дак ми ж усі коло цього діла.

Халимон. Как мене громада вибрала, то і я должен быть при подпису приложеніі і по всім артикулам польному окончаніі.

Шевцов—до Халимона й Шрамченка. Ну, це зовсім про інше діло... Ви поки на минутку йдіть,—тоді вас покличуть.

Шрамченко. Ходім!.. Що ж ти зробиш!

Халимон. Тольки як про землю, дак це овсіне по хвормі, бо як мене вибрано...

Виходять Шрамченко й Халимон.

Шевцов—увесь час, поки з Данченком розмовляє, то сіда на якому стільці, то знову зривається й біга по хаті. Ну... Бачиш, таке діло... Чорт би його взяв!.. Ну... ти знайшов уже своїй дочці жениха?

Данченко. Як то?..

Шевцов. Ну, та чи ти не розумієш, як жениха дочці знаходять?

Данченко. Та нащо це вам, пане?.. Адже дочка землі не купує.

Шевцов. А як про це не скажеш, то й ти не купиш. Розумієш?.. І балакати про землю не буду... Ну, то кажи: є у вас їй жених?

Данченко. Це її діло... Тут, сказати, думка в нас була про одного парубка—Ілька Шрамченка,—оцього Демка, шо зо мною був, сина.

Шевцов. Ну, то за його й оддаси свою дочку?

Данченко. А як вона схоче, то й оддам.

Шевцов. Ну, а якби я тоді сказав: оддай свою дочку іменно за цього Ілька, га?

Данченко. Та воно наче б то це й не ваше діло, пане...

Шевцов. Ну, дак я тобі скажу просто: оддай дочку за Ілька заміж, то тоді я й продам вам землю, а без цього—ні.

Данченко. Та що ж це: вас Ілько прохав, чи як?

Шевцов. А чорт би його!.. Я твого Ілька й не бачив ніколи, поміаєш ти!.. Я хочу тільки, щоб ти віддав за його дочку, бо не бажаю, щоб з нею мій племінник оженився.

Данченко—дивуючись. Тарас Олександрович?

Шевцов. Наче не знає!.. Вже мабуть давно підкрутили!

Данченко. Нічогосінько не знаю.

Шевцов. І він тобі нічого не казав?

Данченко. Нічогосінько!

Шевцов. Ну, так я тобі скажу: Тарас Олександрович хоче женитися з твоєю дочкою. А я цього не хочу, не бажаю і цього не буде! Чорт!.. Ти сам бачиш: земля добра, ціна дешева, луччої

землі вам ніде не знайти... Ну, і я вам її не дам!.. Не дам, коли ти не оддаси своєї... як її?.. за цього... як його?.. Ілька!

Данченко. Та нащо ж вам це?

Шевцов. На те, на те, на те,—я тобі кажу,—що тоді вже мій племінник не оженився з нею! От нащо!

Данченко. Та як же я її силуватиму? Вона ж у мене одна!

Шевцов. Як знаєш: ти батько... Не забувай же: нема цього, нема й землі! Мені зараз ніколи,—треба йти. Сьогодні ж неодмінно щоб ти мені сказав, як рішиш. Бере бриля й виходить.

Данченко—сам. Он воно що!.. Дочка й громада. Сидить замислившись.

Марися швидко виходить

Марися. Чи Тарас Олександрович... Уздрівши, хто в хаті. Ох, це ви, тату!.. Я думала—дід Охрім... Хоче йти назад.

Данченко. Стривай!.. А тобі чого тут треба? Бігаєш до вчителя,—от і добігалась!

Марися—здивувавшись. Що це ви, тату?

Данченко. Нічого!.. Тільки краще було б, як би ти не знала сюди дороги, а він тебе не знав!

Марися. Та чого ви, тату?

Данченко. А того... Хоче тебе вчитель сватати?

Марися—спускає очі додолу. А хіба він вам казав, тату?

Данченко. Люди казали... Видно вже, що правда. Ну, то знай же: не судилося тобі за їм бути.

Марися. Ох, тату!

Данченко. Бачу вже!.. Та слухай, що мені оце пан казав. Коли—каже—зараз же не віддаси своєї дочки за Ілька Шрамченка...

Марися. За Ілька?

Данченко. Хіба він тобі поганий?

Марися. Ні, він не поганий, він добрий... тільки нелюбий...

Данченко. Дак от же чуеш: коли—каже—не буду я певен, що вона вже за іншим, що мій племінник її не візьме,—то не буде вам землі.

Марися. Та то він так...

Данченко. Ні, не так... Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур. А це земля добра й поцінна, і нема так близько іншої. Як зостанеться громада без землі,—збідніє вкрай. Коли хочеш людям добра,—послухай мене, дочко! Не занапашай ти людей, не роби людей голодними!.. Я тебе не неволю, я тебе тільки прошу: пожалій людей! Іди за Ілька: сама кажеш, що він тихий, добрий!

Марися. Та нелюбий...

Данченко. А любо тобі буде дивитися на обідраних та на голодних людей?

Марися. Та хіба ж таки всі наші люди обідрані та голодні?

Данченко. А то багаті? Коли не голодні тепер, дак будемо голодні. Громаді без землі ніяк не можна. У наших людей тільки половина наділу, народ зубожів. А як купить цю землю Вишкварка, то буде лихо: пан Шевцов хоч наймав людям землю, а Вишкварка такий дерій, що всю громаду обдере. То й справді будемо голодні.

Марися. А, боже!.. Та як же мені свій вік занапастити за нелюбом?!

Данченко. Ет, дочко!.. Поживете вкупі,—зладнаєте... Він гарний парубок. А про вчителя... то не наш братчик! То пани, нам до їх не рівняться. Силувати не буду, а тільки скажу так: іди собі, коли хочеш, і за вчителя, та вже як через

тебе громада зостанеться без землі, то мене на твоєму весіллі не буде... і в хату до мене після того ти не вступай!

Марися. Тату!..

Данченко. Думаєш, що батькові не жалко тебе? Та тільки ж і про те подумай. Я ввесь вік свій чесно прожив... ніхто не скаже про мене, що я не по правді з громадою робив... А тепер скажуть: щоб дочку за пана віддати, дак він і громаду продав! На старість про мою сиву голову таке говоритимуть, клястимуть мене! Ні, дочко! Роби, як знаєш, а я громади не продам і в спілці з тобою не буду. Встає.

Марися. Тату! Тату! Стривайте! Ламає руки. Ой боже мій... боже!.. Я бачу, знаю... правду кажете... Тільки чим же я винна?.. За що ж це мені?.. Саме мені!.. За що ж це я мушу відбувати?

Данченко. Комуś же та треба!.. Завсігди хтось одбува, як біда прийде. Чим же ти краща за інших?

Марися. Комуś же та треба... Комуś... А мені впало... боже, боже!.. Схиляється на стіл, тихо ридаючи. Данченко сидить якийсь час тихо, тоді підходить і помалу торкається їй до плеча.

Данченко. Дочко!.. Дитино моя!..

Марися—крізь сльози. Повинна... повинна відбути... Ну, нехай же... нехай!.. Я... я не... не піду за вчителя...

Данченко. Спасибі тобі, дочко моя! Не посоромила батька... Скажу Ільковим, щоб старостів прислали... а ти не сиди тут—ходім!

Марися. Ні, йдіть сами, тату!.. Я ще хочу його побачити... Не бійтесь, нічого не переміниться, це буде вже востанне.

Данченко—дивиться на неї пильно який час. Гляди!..

Виходить.

Марися — сама, за столом, зіперши голову на руки, довго мовчить. Так треба!.. Та чого ж так серце болить, так душа гине!..

Увіходить Тарас.

Тарас. О, Марися!.. Серденько, що тобі? Хоче пригорнути.

Марися — встає й одхила його руки. Стривай!..

Тарас. Чого це?

Марися. Уже... годі нам... за Ілька Шрамченка вже заміж іду...

Тарас. Що?

Марися. Твій дядько батькові сказав, що не продасть землі, поки не повінчаюся з Ільком...

Тарас. Що? Він це сказав? Та ні!..

Марися. Якби то ні!.. Так же правда, що не бути нам у парі.

Тарас. Ні, не бути тобі за Ільком!

Марися. Пам'ятаєш ті ночі зоряні, тихі, — удвох ми сиділи в садку?.. Тоді ти казав: треба, щоб людина не могла бути щаслива, не працюючи про щастя людське. Як поберемося, казав, то не з самого кохання щоб щастя було... то тільки частина... а друга більша частина, — це праця задля щастя громадського, людського... А без цього — казав — краще нам і не сходитися... Ну, от... От, тепер так саме, що краще нам і не сходитися... Бо це на лихо людям...

Тарас. Не буде ніякого лиха! Громада матиме землю, а ми своє щастя. Я це зроблю, хоч поки ще й не знаю, як саме. Не думай, моя доле, що своє щастя хотів я здобути лихом людським. Але ж і вирвати його в себе я не дозволю!

Марися. Ох, якби то!..

Тарас. Не турбуйся і не лякайся, будь певна. Я все зроблю.

Марися. Ой, зроби ж, любий, коханий, доро-

гий!.. Бо недолею людською щаслива бути не хочу... не можу!.. Ох, та й сумно ж!.. Та й тяжко ж мені!.. Прощавай, мій... несужена дружино моя!

Тарас. Марисю, нащо ти так кажеш?

Марися. Може це востанне... так розмовляємо... Прощавай!.. Цілує його й вибігає з хати.

Тарас. Марисю, стривай! Слідком за нею виходить.

Халимон — увиходить обережно. Нікого нема... Де ж це пан? Що то дурний народ необразований! Не може з чоловіком поговорить. От я з ім сам побалакаю, то зараз земля наша буде.

Шевцов—увиходить швидко. Фу-фу! От пече!.. Трохи не спікся, поки пройшов садом. Уздрівши Халимона Ти чого?

Халимон. Как ви мене вислали, а я, как значить, вибраний од громади нащот землі, щоб усе було по хвормі і проїзвести в діло, як велить общепринятий порядок, то я, значить, до вашого благородія...

Шевцов. Ну?

Халимон. Как я, значить, богу-государю служив, і верую правдою, і отечество захищав даже до последней каплі крови, потому як у турецькую войну, то даже самого Османа пашу на Шипке у вічі видав...

Шевцов. Да ти кажи про діло, а не про Османа!..

Халимон. І как я, значить, образуванія на службі получив і даже послі служби не как какой-небудь мужик,—понятія знаю даже нащот книг...

Шевцов. Яких книг?

Халимон. Нащот усяких книг могу понімать і даже не то шо какаянебудь повість ілі там роман, но даже і уголовні книги, і пророчеські... От, например, предсказанія Мартина Задеки нащот Турції...

Шевцов. Що нащот Турції?—чорт би її й тебел!.

Халимон. Та от у предсказанії славного Мартина Задеки сказано: „Турки в короткое врем'я в Азії і в Ахрикі земель своїх лишаться. Костянтинополь, столиця султана турецького, взята буде без наймалейшого кровопролитія. Палкіше. Но ви, нещасні турки! Мечети ваші разорені, ідоли ваші і алькорані вбвся стриблені! Магомет, ти, восточний антихрист“...

Шевцов. Що ти мелеш? Який там антихрист...

Халимон. Нащот Турції, значить,—як тепер: чи є вона, чи вже стребили її?

Шевцов. Да ти кажи про діло, а не про це! Ти чого прийшов?

Халимон. Как ви, значить, господин поміщик, що нащот бракосочетанія, дак я, значить, прийшов, щоб на ето не внімать обращенія і нащот подписанія бумаги...

Шевцов. Да що ти—чорти б тебе драли!—таке мені плетеш, що й диявол його не розбере? Пошли, дурак, кого розумнішого за себе, щоб я його розбирать міг!

Халимон—образившись. Ежелі такое дело, то я можу й піти. Я думав—як образований чоловік, щоб у хворму призвести...

Шевцов. Та геть ти к чортам! Геть ізвідси! Геть!..

Халимон—виходячи. Це лиха година, а не пан! А ще образований чоловік!..

Шевцов сам, а згодом Тарас.

Шевцов. Це чорти батька зна що! Так і лізе!

Тарас увіходить.

Тарас. Чого це ви, дядьку, гніваєтеся? Що сталося?

Шевцов. Та як же не гніватися? Прийшла до мене якась тварюка, якась скотиняка, якась...якась... і півдня мучить мене якоюсь Турцією, Мартином Задекою і чорти батька зна чим!

Тарас. А, це Халимон!.. Облишмо його!.. Я зараз довідався, дядьку, про те, що ви сказали Марисиному батькові... Даремно ви це робите. Нічого ви цим не перемініте, тільки людей покривдите.

Шевцов. Ну, я вже знаю, що роблю.

Тарас. Я вас прошу подумати про те, що це не примха наша якась: наше почування глибоке, воно все життя займає... Подумайте ж! Ви хочете зробити несщасливими і її й мене.

Шевцов. Ну, для неї нещастя тут нема! Цей народ дуже швидко розважається з іншими: переставляй скільки хоч Івана замісто Грицька, з Гапку замісто Химки—однаково! А ти... ну, коли вона тобі подобається,—ну, женихайся з нею там як знаєш! Я сам замолоду... та й тепер це розумію... Хіба на це треба женитися? Не баришня ж вона, справді! Ну, найми її до себе на який час куховаркою, чи ще там чим!..

Тарас. Дядьку! Схаменіться!.. Що ви кажете?

Шевцов. Ах, покинь ти свій патетичний тон! Чортзнащо! Терпіти не можу! Ходє по хаті. Прийде сьогодні до мене Вишкварка—про гроші...

Тарас. Дядьку, я ще раз прошу вас подумати про це.

Шевцов. А я про це більше й слухати не хочу! Я вже рішив і так воно й буде... Як прийде Вишкварка, то хай трошки підожде: я піду скупаюся... Ах, чорт!.. Як же дуже грошей треба!.. Просто звідсіля поїду в город платить у банк, а то Вербівку продадуть, чорти його батькові!.. Вже третя публікація була!.. Сторож! Сторож!

Сторож увиходить.

Шевцов. Веди мене купатися на гарне місце!

Сторож. От мені лихо з цим паном: туди його води, сюди його води—як малу дитину.

Шевцов. Не розсуждай! Це не твоє діло.

Сторож. А хіба ваше?

Шевцов. Цить!.. Та як улицею будеш іти, то поперед мене не лізь, як тоді, а позаду йди!

Сторож. Хто веде, той і попереду йде. Не ви ж мене ведете, а я вас! А то як же я вас буду керувати? То ж коняку, як загнуждаєш, так і повернеш куди хочеш, хоч і позад неї сидиш. А хіба вас загнуждаєш?

Шевцов. Що? Що? Ти мене до коня рівняєш?

Сторож. О, чого ж би я вас до коня прирівняв? Кінь тварина роботяща, слухняна, мовчазна... Хіба кінь лається?

Шевцов. Це просто... просто... чортзнащо!... Вибігає.

Тарас. Та ну бо вже, діду, не заводьтеся! Ідїть, або що! Сторож виходить

Тарас—сам. Дак он як! І він міг, і він зважився так образити і її й мене! Ну, дак я ж вас приборкаю, високоповажаний дядечку! Перш, ніж ви побачите Вишкварку,—я його побачу! Виходить.

Сторож—трохи згодом увіходить. Нехай сам іде—буду я з їм водитися. Озирається по хаті і, дивлячись на порозкидану одежу, книжки та інші речі: От так, як бачите! Тільки те й робиш увесь день, що прибираєш за їм. Поки цього пана не було, дак усе добре було, бо вчитель сам усе поприбирає і все в його к строці,—мені й прибирати нема чого. А цей... Сорочку скинув,—кидь її серед хати! Підніма з долу сорочку Шевцова. Книжку з полиці стяг,—геп її додолу! Витягає з-під стільця книжку і становить на полицю до інших книжок. Чистий тобі калавур та й годі! Лиха година та нещаслива принесла цього

пана: такого лиха накоїв, що в сім мішків не забереш. Он уже розлучає вчителя з Марисею. А чого? Що він пан, а вона мужичка! Ну, дак що?.. Ну, скажіть мені, ну що воно таке, що ото пан, а ото мужик? Ніяк я цього не розберу. От хоч би й до чого прирівняти, то нічого не виходе. Ну, сказати, оцей чобіт—піднімає з долу Шевцова чобіт—буде пан. а оцей—показує на свій—мужик! Ну, і що ж воно буде? Анічогісінько! І то чобіт, і то чобіт. Хіба що той ваксою пошмарований, так блищить? Овва! Як помазався трохи зверху, дак уже й бери вище! А так саме тебе нога топче, як і цей! Казнащо!.. Кидає чобіт під лікко. Якби не громадська справа, то я б, здається, сам тую Марисю вкрав та вчителеві оддав,—так вони до пари приходяться!

Увіходить Уляна, штовхаючи Ілька в хату.

Уляна. Іди вже, йди!.. Годі тобі огинатися! Ілько ввіходить і несміливо стає біля порогу. Здорові були, діду!

Ілько. Здорові були, діду!

Сторож. Здорові! Здорові! А чого це вам?

Уляна. Та цьому парубкові, дідусю, вчителя треба.

Сторож. Парубкові?.. Парубкові треба, а дівка чого ж тут?

Уляна—зосоромившись. Та це він, дідусю, не знає куди йти, дак я його провела... Ми ж сусіди, двір із двором живемо...

Сторож. Не знає куди йти!.. Що він,—не знає, де школа, чи що?

Уляна. Так не сміє.

Сторож. Не сміє!.. А ти вже дуже смілива, дзиго!.. Знаю вже чого прийшли!... Жениханнячко та цілуваннячко!..

Уляна—соромлячися. Що бо ви, дідусю, кажете?

Сторож. Те, що ви, дівусю, знаєте! Бач, яка

мédяна зробилася!.. Учителя нема,— пішов за ділом... Посидьте тут, подождіть! Що вже з вами робити, з малечею!..

Виходить.

Уляна. Ну, чого ти став біля дверей? Чи тебе хто з'їсть?

Ілько. Та ба, який дід сердитий...

Уляна. Який там він сердитий! Він добрий, то він тільки так говорить, наче все гнівається.

Ілько. І вчителя страшно... Прийшов до чужого чоловіка...

Уляна. Не вигадуй!.. Коли не хочеш просити, так і не залицяйся до мене! Геть, одчепись, іди собі до Марисі,—я собі кращого знайду!

Ілько. Що ти кажеш, Улясю?..

Уляна. Те, ще ти чуєш, Ільку! Хіба ти думаєш, що ти вже такий гарний, що й кращого нема? Та я тебе й не люблю! Ільку, капосний, чуєш, я тебе не люблю, не люблю, не люблю!

Трусить його.

Ілько. Та стривай бо, а то щоб хто не побачив!.. А чого ти не хочеш Марисі сказати, що ми любимось? Може б вона тобі сама...

Уляна. Що—сама?.. Тютя ти з полив'яним носом! Що ж мені—втопити бідну дівчину, чи як? Вона й так пропадає з горя, а тут іще я казатиму, що і твій та мій вік занпацає! Та тоді вже вона або втече куди, або втопиться—хіба я її не знаю? Вона ж дума, що ти її по волі береш.

Входить Тарас.

Уляна та Ілько. Здорові були!

Тарас. Здорові! Не було тут Вишкварки?

Уляна. Ні, не було.

Тарас. Розминулися!..

Уляна. Тут оцей парубок до вас за ділом, дак сам не сміє, то я привела.

Тарас. А що то за парубок?

Уляна. Це Ілько Шрамченко. До Ілька. Ну, чого ти мовчиш?

Ілько. Бачите...

Уляна. Ну!..

Ілько. Бачите... я хотів у вас попитати, чи може мене батько або мати присилувати женитися з ким я не хочу?

Тарас. Ні не може.

Уляна—до Ілька. А бачиш!.. Ну, кажи ж!

Ілько. Та...

Спинається.

Уляна. От мені лихо з таким парубком! Це не парубок, це якесь м'яло!.. Це, Тарасе Олександровичу, він прийшов попитати, що якби йому так зробити, щоб з Марисею не братись. Бо Марисин батько зараз його батькам сказав, щоб сватали Марисю... Дак мати вже і з старостами заходжується... щоб швидше. До Ілька. Та кажи ж бо сам! Ну, чого ти мовчиш?

Ілько. Адже ти сказала...

Уляна. А не сором тобі, що я за тебе кажу? Ти не парубок, а батіг з клоччя!

Ілько. Не лайся так, Уляно, бо бач, люди подумают, що я тебе боюсь...

Тарас. Ніколи того не буде, щоб вас з Марисею одружено,—я того зроду не попущу. Тільки ж і ви ніяк не згоджуйтесь.

Уляна. Та вже він не згодиться, я вже ручусь!

Тарас. А чого ж це ти ручишся за людей? І яке тобі до цього діло?

Уляна—збентежившись. Та я... бачите... я так... Я з добрости до його...

Тарас—усміхається. Ну, гаразд, гаразд, що така добра! Не бійтеся ж нічого!

Уляна. Ой, слава ж тобі господи!.. Ілька ка-
посний! Чого ж ти не радієш? Смикає його.

Ілько. Та годі тобі!.. Ну, що ти робиш!..

Уляна. Ой, лишенько, як я забарилася!.. Ходімо,
Ільку! Бувайте здорові! Спасибі вам Спасибі!..
Хапає Ілька й тягне з хати.

Ілько—не поспівши попрощатися, каже вже з дверей.
Прощайте!.. Спасибі вам!..

Тарас—сам. Швидко, одначе, заходжуються!..
Шкода, що розминувся з Вишкваркою... Ну, та він
уже тут буде. Прислухається. Чи не він оце і йде?

Входить Вишкварка.

Вишкварка. Мое поштеніє вам!

Тарас. Здорові були, Сидоре Івановичу! Дуже
добре, що ви до мене зайшли, а то я був у вас,
а мені сказано що ви сюди поїхали. Сідайте!

Вишкварка. Благодарю покорно! Сідає. Еге,
сюди поїхав... Да по дорозі ще заїздив до чоло-
віка... Це я до вашого дядюшки—нащот позички
деньог.

Тарас. А що ж, як?

Вишкварка. Невозможно!.. Воно, конешно,
якби діло зладилось, то я оце їду в город, то якби
поїхати з вашим дядюшкою вдвох, то там би й
векселя написали. Да тільки не виходить діло, бо
вже под вторую закладную ваш дядюшка взяли...
Ежелі б какое інше обезпеченіє. А то знаєте, тепер
многії господа дворяни взяли собі резолюцію не
платить долгов.

Тарас. Добре! Ви знаєте, що в мене з бра-
том та з сестрою є дом у городі?

Вишкварка. Хороший домик,—знаю.

Тарас. Під це обезпеченіє дайте мені три
тисячі. Я опекун над братом та сестрою і могу

зараз же поїхати з вами в город і написати вексель.

Вишкварка. А дядюшка?

Тарас. Та то вже моє діло з ним... Хіба вам не все одно? Однак же ви йому не дасте.

Вишкварка. Так поїдемо. Сьогодні ще можна буде зробити векселя, а завтра вже празник.

Тарас—бере бриля. Ідьмо зараз же!.. Діду!

Сторож увіходить.

Тарас. Як вернеться дядько, скажете йому що я з Сидором Івановичем поїхав у город. Завтра вранці вернусь. У городі я побачуся з паном Новаковичем: є чутка, що він продає землю, дак чи не продасть громаді.

Сторож. А тут хіба не буде діла?

Тарас. Побачимо. Скажіть дядькові так, як я казав.

Сторож. Добре.

Виходять Тарас та Вишкварка.

Сторож—сам. Таке завелось, що вже й не розбереш що воно й до чого. І в цього купують, і в Новаковича... А гляди, що ніде не буде... Чого ще тут цей Вишкварка?.. О, зроблять із його в пеклі добру вишкварку!.. Чи давно покидьком був, а тепер ба—шинк свій, бакалія, землю вже купив!.. Швидко надбав, бо такий, що й з рідного батька шкуру здере.

Шевцов—увіходить швидко. А, ти тут! Чого ж ти не пішов зо мною?

Сторож. А чого ж я там ходитиму? Адже знайшли й сами дорогу.

Шевцов. Знайшли! знайшли!.. Чорт би тебе знайшов!.. Через тебе я не потрапив, куди треба, та в колючки й уліз,—усі ноги поколов. Чорти батька зна що—колючки на дорозі!

Сторож. Не заведеш же там квіток!.. Приїздив тут Вишкварка.

Шевцов. Ну?

Сторож. Та й поїхав.

Шевцов. Чого ж він не підждав?

Сторож. Бо поїхав.

Шевцов. Куди?

Сторож. У город.

Шевцов. Сам поїхав?

Сторож. З Тарасом Олександровичем.

Шевцов. Тарас Олександрович з Вишкваркою?

Сторож. Атож.

Шевцов. Та може не в город, а не надовго куди?

Сторож. Ні, в город. Казали—завтра в обідню пору будут.

Шевцов. Та чого ж він поїхав з Вишкваркою?

Сторож. А хіба я знаю?

Шевцов. Та може ж він тобі казав що, чорт...

Сторож—байдужно. Казали... щось про землю... Пан Новакович землю продає, чи що, то може громаді продасть.

Шевцов. Нічого не розберу! Бігає по хаті. І Вишкварка поїхав... Де ж три тисячі? А земля?.. Уже купують у Новаковича!.. До сторожа. Та ти може помилився, може то про мою землю, а не про Новаковича казали?

Сторож. Ні, про Новаковича!

Виходить.

Шевцов—сам. Чортзнащо!.. Чортзнащо!.. А що, як і землі не продам, і грошей Вишкварка не дасть? Ну, що тоді робить?.. Ой, продадуть тоді все состояннє,—сором перед людьми і сам з торбою підеш! Тоді хоч піди та повісься!.. І от ще й продасть Новакович землю... може bestія про-

дати, бо йому грошей треба!.. Чорти б його взяли... цю скотиняку Новаковича!.. Ей, сторож! Сторож!.. Жде. Сторож! Вайло!.. Одчиня двері. Ти тут сидиш і не являєшся, як тебе кличуть!..

Сторож—увіходе. Хіба ж ви мене кликали? Ви ж вайла кликали, а не мене.

Шевцов. Не розсуждай!.. Кажі: цей мужик не приходив... як його? Демко... Денко... чорт його знає, як його там!.. Усі фамилії такі подлі, що і в голові не вдержиш!

Сторож. Ніхто не приходив. Шевцов вибігає в другу хату, праворуч. Сторож, показуючи рукою вслід Шевцову. От як бачите!.. Уже й хвамилії наші йому подлі!.. А в самого яка? Геноральська, чи архирейська?.. Швець та й годі!

З а в і с а.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Хата Корнієва-Данченкова. Просто глядачів—двері в сіни, праворуч—у кімнату.

Марися сидить за столом, схилившись на руку.
Хотина ввіходить з кімнати.

Хотина. Марисю, плачеш? А не казала я тобі: не слухай батька!

Марися. Мамо, облиште це!.. Як же мені було не послухати, коли правду батько казали?

Хотина. Гарна правда—вік свій молодий за-напастити! Та не самий свій, а ще й Улянин.

Марися. Як то—Улянин?

Хотина. А так, що хоч вона тобі й подруга, а цього не сказала, а до мене чутка добігла. Вона ж дожидає, щоб її Ілько сватав.

Марися. Господи! І Уляна!.. І її вік занастила!.. Хопається за голову. Трохи згодом. Ой, боже!..

Двері відчиняються з сіней і на порозі стає батько. Марися, його побачивши, йде швидко в кімнату.

Данченко. Чого це вона побігла?

Хотина. Чого ж там!.. Сльози свої ховати!.. Ой, чоловіче! Наробили ми гріха!..

Данченко. Адже вона сама на те пристала.

Хотина. Пристала!.. Наче не знає, через що пристала!.. І нащо було поспішатися так? Адже вчитель казав: перечасуйте трохи.

Данченко. Нічого з того не буде, що вчитель казав.

Хотина. А ти й знаєш, що не буде? Може б і було!.. А то зараз сам до Шрамченка, та й каже, щоб сватали! Хіба ж так годиться? А пішла б за вчителя, за благородного—не була б мужичкою, не робила б важкої роботи.

Данченко. Мовчи вже, коли не тямиш!.. Кортить у пани вилізти!.. Ненавидю!.. Хіба мені не жалко своєї дитини? У самого серце плаче!

Хотина. А коли жалко, дак нащо ж ти її топиш?

Данченко. Дак добро громадське!

Хотина. І-і! Добро громадське! А багато громада зробила добра тобі? Скільки ти вже служив громаді? І виборним тебе послано всюди, і старостою, і старшиною був... і над школою попечителем тепер... а що з того? Копієчки громадської зроду не заняв, не так, як інші... ще й свого доложив... а люди казали, що ти гроші покрав.

Данченко. Звикли люди, що раз-у-раз гроші громадські тягано, ну й тут думали, що так. А потім роздивилися, та й нічого... І знов я тепер стою перед громадою чистий, як скло.

Хотина. Тепер!.. А тоді—скільки сором!.. А дяка—де?

Данченка. Дяка, жінко, в бога.

Хотина. Та воно так, та... Так би й поламала те сватання!

Данченко. Ілько парубок гарний, тихий,—житимуть собі потроху. А якби пішла за вчителя, то може б ще й гірше було. Хоч він, учитель, і простий з нами, а все він пан і звичай у його не наш. Пішла б за його, довелось би їй бувати й поміж панами, а в неї звичай мужицький.

Хотина. Е, чоловіче, то дарма! Хіба вона в нас не вчена?

Данченко. Вчена, та не довчена... А в тім

я не боронив би їй, коли б можна... Що ж ти зробиш, коли не судилось!

Входить Тарас.

Тарас. Здорові були, дядьку й тітко!

Данченко й Хотина. Здорові!

Тарас. Дак так ви мене послухалися: казав, подождіть, а ви вже й сватання відбули!

Данченко. А що ж нам робити було? Та й вона сама хотіла того. Ми її не силували.

Тарас. А де ж вона? Дайте мені її побачити.

Данченко. Та там, у кімнаті...

Хотина—відхиляє двері в кімнату. Марисю, йди сюди!

Марися—спиняється на порозі. Тарас!..

Тарас—швидко підходить до неї. Марисю, я ж і тебе й батька прохав подождати.

Данченко. Нащо ждати, коли однак нічого не буде? Хіба й так не видно, куди воно йдеться!

Тарас. Не буде? А я вам кажу, що буде?

Данченко. Як же воно буде?

Тарас. А так, що сьогодні дядько підпише папера, візьме гроші, а нас із Марисею облишить.

Марися Ой!..

Данченко. Хіба ж він вам казав?

Тарас. Хоч не казав, та вже знаю, що так буде. Оце зараз сюди набіжить, бо дід сторож бачив мене, як я їхав із города.

Данченко. Так що? Сватання вже було...

Марися. А вінчання не було. Підходить до Тараса.

Тарас. Тільки от що, дядьку Корнію: як прийде мій дядько, то ви все на мене, звертайте, а сами йому за землю нічого не кажіть.

Данченко. Та я й мовчатиму, коли хочете... та тільки нічого з того не буде.

Голос Шевцова—надворі. Куди ти мене завів? Чорти б тебе водили!.. Водив по всяких

тинах, по всяких свинячих перелазах. Наче йому дороги нема!..

Голос сторожів. Дак горбдами ж ближче...

Голос Шевцова. І де ж він цей... як його? Чорт би його взяв?..

Голос сторожів. Та оце ж він і живе. Ідїть лиш у цю хату.

Тарас. Ну, чуєте ж!.. Глядїть же, я сам казатиму.

Голос Шевцова—вже в сїнях. Та де ж тут двері ці прокляті?

Голос сторожів. Та ото ж просто.

Данченко—відчиняє двері. Прошу до хати!

Шевцов—до Тараса. Ну, і як це так можна робити! Повіявся кудись... поїхав у город, нічого не сказав... вернувся з гброду й очей не появить! До того, що треба самому йти його шукати.

Тарас. А нащо ж вам було мене шукати, дядьку?

Шевцов. Нащо? Ну, скажи на милость божу,—чого ти їздив у город?

Тарас. За ділом.

Шевцов. За яким?

Тарас. Був у Новаковича, чи не продасть він землі.

Шевцов. Ну, а Вишкварку ти нащо в город тягав?

Тарас. Грошей у його позичив.

Шевцов. Як то—ти позичив? Він же мені повинен був позичити!

Тарас. Не схотів вам, бо довідався про другу закладну. Вимагав забезпечити йому позичку нашим домом. Я забезпечив і маю гроші.

Шевцов. Маєш гроші? Ах, як це гарно! Давай же, давай їх швидше!

Тарас—виймає з кишені гроші. Ось вони, три ти-

Сці. Ховає їх знову до кишені. Та тільки вам я їх не дам.

Шевцов. Як то?

Тарас. А так: я їх позичав на себе і собі, а не вам. Я їх матиму, а вам з їх не дам нічого.

Шевцов. Що? що? що?.. Ах, шельмовство!.. Ах, чорт!.. Та що ж це ти вигадав?.. Бігає по хаті. Та ти ж розбираєш, що мені треба в банк? Стає перед Тарасом.

Тарас—спокійно. Розбираю.

Шевцов. Що в мене третя публікація?

Тарас. А як же, третя.

Шевцов. Після якої звичайно продають. Розумієш: продають!

Тарас. Неминуче,—ніколи не милують.

Шевцов—підбігає до Тараса. Так давай же гроші, я тобі кажу! Тупає ногами! Розумієш: давай!

Тарас. Я вас дуже добре розумію, дядьку! Зрозумійте ж і ви мене: грошей я вам не дам.

Шевцов. Удар! Удар!.. Чорт би вас усіх забрав!.. Чорт би всіх! Усіх!.. І це так родич, племінник рідний!.. У тебе нема жалю, Тарасе!

Тарас—усе спокійно. Нема.

Шевцов. Ти чоловік без серця!

Тарас. Без.

Шевцов. Я ніколи не сподівався, що ти можеш так зробити.

Тарас. Можу.

Шевцов—бігає який час мовчки по хаті, а тоді підбігає до Данченка. Ну, а ти,—чого ж ти нічого не кажеш мені про землю?

Данченко. Та бачите,—цим усім ділом Тарас Олександрович порядкує, дак ви його попитайте.

Шевцов. Та невже ви справді думаете, що Новакович продасть вам землю? Та ніколи в світі!

Тарас. Та вже там побачимо.

Шевцов. Нічого там бачити! Добре знаю, що нічого не буде. Краще давайте зо мною! До Данченка. Ну, коли ж ти повинчаєш свою дочку з цим... Ілька? га?

Данченко. Та... мабуть ніколи...

Шрамченко. А то чому? Чорт би його взяв!..

Тарас. От і я дивуюся: чому?

Шевцов—до Данченка. Дак ти нїяк не хочеш оддати свою дочку за Ілька?

Данченко. Та я ж кажу...

Шевцов. Гм... гм... Ходить по хаті. Чорт би його взяв!.. Глянувши на Марисю. А це твоя дочка?.. Гм... гм... Я й не думав, що вона така гарненька.

Сторож—бурчить. А що ж, хіба тільки панянкам і гарними бути?

Шевцов. Так-так... Ну, та треба ж якось кінчати з землею...

Уляна вбігає.

Уляна. Марисю, серденько!..

Марися. Цить!—Показує на пана. Уляна стихає й стає біля Марисі; вони проміж себе стиха розмовляють увесь час. До їх підходить Хотина і вони стоять утрюх. Часом підходить до їх і Тарас.

Шевцов. Еге, так як же про землю?.. Мовчанка. Чого ж ти мовчиш?.. Хіба вже не хочете моєї землі купувати?

Данченко. Та що ж, пане,—ви так мені сказали...

Сторож—бурчить. Що тільки плюнь та й одійди!

Шевцов—зиркнувши на сторожа. Ну, що я там сказав?

Сторож—бурчить. Наче не зна!

Данченко. Та про мою ж дочку!..

Сторож—бурчить. І до дівчат йому зачіпка!

Шевцов. Та я ж нічого особливого не ка-

зав... То я тільки так... Це тільки балачка така була... чорт би його взяв!.. Я, звісно, не можу мішатися до того, як там у тебе в сім'ї.

Сторож—бурчить. Бо не пускають.

Шевцов. Це, звісно, тільки так—чорт би його взяв!—казано було.

Сторож—бурчить. Ніде не розлучиться з їми, так вони йому з рота й лізуть!

Шевцов. Звісно, я тобі, Тарасе, іншої партії хотів би... Ну, та то вже твоє діло... До Данченка. Дак покиньмо це, хай воно буде, як хочете. Будемо лучче говорити про землю.

Сторож. Ото справді краще.

Уляна—стиха до Марисі. Ой, побіжу ж я скажу про цю новину!.. Я зараз!.. Вибігає.

Шевцов. Ну, чи готова ж у вас бумага—та, що мені підписувати!

Данченко. Та готова ж, пане.

Шевцов. А гроші?

Данченко. Та й гроші готові.

Шевцов. Ну, тягни все це сюди,—хай йому чорт!.. Лучче зо мною сватами будьте, а не з Новаковичем.

Данченко. Коли хочете, пане, то й з вами. Дак я піду до волости, покличу товаришів.

Шевцов. Тільки швидше, бо мені ніколи.

Данченко. Та це тільки через вулицю. Я зараз.

Виходить.

Шевцов—підходить до Марисі. Так оце та дівчина... До Хотини. А ти мабуть хазяйка?

Хотина. Хазяйка, пане.

Шевцов. А славна в тебе дочка... А як її звуть? Мабуть Марусею, так? До Марисі. Ну, Марусю...

Хотина. Ні, пане, її Мариною звуть.

Шевцов. Мариною?.. І то добре...

Сторож—бурчить. Тепер так усе добре, а давно й хвамилиї подлі були!

Шевцов—до сторожа. Ну, ти там, не бурчи!.. До Марисі. Ти, кажуть, учена?

Марися. Ні, я мало вчилась...

Шевцов. А так-так... Да... Тарасе... Та чого ж це досі хазяїна нема? Ходить по хаті.

Тарас. А от зараз прийде.

Шевцов. Я зараз поїду в город... зараз же, як тут кончу...

Данченко Корній та Петро, Шрамченко, Халимон увіходять.

Петро, Халимон та Шрамченко. Здорові були!

Шевцов. Здрастуйте! Здрастуйте!

Данченко—кладучи на стіл папір. Ось і бамага та.

Халимон. Тепер тольки, значить, подписанія йзделать і всьо по хвормі.

Шевцов. Так, а все таки я вам дешево продав.

Корній Данченко—сміється. А нам так, як би ще дешевше, то й не завадило б.

Халимон. Тоді б уже настояща хвормальность була, как закон велить.

Корній Данченко. Ану, Петре, дай пера та чорнила!

Халимон. Щоб узнать, яка в йому сила!

Петро подає перо й каламар.

Увіходить Уляна й стає біля Марисі.

Шевцов—підписує. Готово!.. От бумага в банк, а от рбзписка,—давайте гроші!

Данченко Корній. Оце три тисячи. Дає.

Петро. А це моя тисяча,—та, що з каси. Дає.

Корній Данченко—бере папери й дивиться в їх. Ну, дай же, боже, щоб вам, пане, з цих грошей

ще гроші плодилися, а нам на нашій землі щоб хліб добре родив.

Усі. Дай, боже!.. Дай, боже!..

Шевцов. Так-так—дай, боже! Лічить гроші.

Халимон. А на таку оказію такий примір можна сказати. Як був я колись...

Шевцов. Ну, глядіть же, щоб гроші платити не пізнилися.

Шрамченко. Та вже будемо дбати, пане.

Халимон. Щоб усьо було, значить, хвормально, потому що ми понімаєм порядок і всьо таке.

Параска Шрамченкова—вбігає. Оце дак так!.. Оце дак спасибі. Добрі сусіди!..

Хотина. Чого це ви так кричите, сусідо?

Параска. Чого? Ще й питаються, мов і не знають! Давно сватання було, а тепер уже нове починаєте! Ні, я не попустю!.. Я не попустю!..

Халимон. Стой! Що ти проти всякої дисципліни кричиш! Який ти тут командер, що крик такий завела?

Параска. Геть одчепись! До Данченків. За вчителя йде!.. Благородні!.. Так опорочили мені дитину!.. Ні, я не попустю так мене порочити! Оддавайте мені дівку. Оддавайте зараз! Біжить до Марисі й тягне її.

Халимон. Чи в неї розум по хвормі?

Марися—пручається. Та що бо ви, тітко, робите?.. Бог з вами!

Параска. Роблю таке, щоб ти йшла!.. Іди!.. Марися виривається. Параска, вздрівши чоловіка, до його кидається. А ти, старий собако, тобі й байдужечки? Твою дитину опорочили, а ти й ні гадки, ще й сам тут стирчиш! Сікається до його.

Шрамченко—подається назад. Та ну бо, стара, що бо ти? Я ж тут за громадським ділом.

Параска. За громадським ділом... А про сина

так і байдуже! Кажі: байдуже? Б'є кулаком об кулак. Я тобі кажу: тягни дівку зараз до нас у хату!

Шрамченко. Чи я здурів би, чи що, що тяг би?

Халимон. Стой, возмущення не роби! Приступа до неї. Слухай, стара, мене, бо я тобі всі правила...

Параска—відпиха його. Одчепись к нечистій з своїми правилами!

Корній Данченко. Годі вам, сусідо, лаятися! Чого це ви прийшли в чужу хату, та ще й бешкет учинили?

Хотина. Адже всяке зна, що Марися по неволі йшла за вашого Ілька.

Параска. По неволі.. Ба, які добрі!.. А щоб вам так легко було дихати, як мені людські брехні слухати! А втрата—то вам дárма? Защо ж ми втрачалися?

Данченко Корній. Та за втрату ми вам із дорогою душею вернемо.

Параска. Вернемо!.. Хіба сама втрата?.. А безчестя? Хіба ви тим сором покриєте?

Тарас. Та який же там сором? Ви ж знаєте добре, що й Ілько не хотів Марусю брати.

Данченко Корній. Та годі вже вам, сусідо, не сердьтєся!

Параска. Хочу сердитися й буду!.. Бо ви мене до живих печінок дошкулили!.. Бодай вам так легко дихати!..

Сторож. А ну-ну, ще припусти!

Халимон. Це вже овсі не по хвормі так лаяться!

Параска. Буду кричати й лаяться, бо ви мені дитину опорочили!.. Знов до чоловіка. А ти, старий йолопе, чого мовчиш? Чом ти їх не лаєш?

Халимон. Що ти його до нарушення дисци-

плини призводиш? Що воно за порядок? За це під суд!

Параска—до Халимона. Геть к чортам, я тобі кажу! До Данченків. Ви думаете, мені жалко, що ваша дочка відкинулась? Начхать мені на вашу дочку!.. Хіба я за свого парубка кращої не візьму? Тільки тюкну,—так і побіжать. Хіба я не знаю, що йому Вляна до вподоби? Улько, підеш за Ілька?

Уляна—радісно. Піду, тіточко.

Параска. Ходім же!.. Ходім зо мною!.. І очі мої на вас не хочуть дивитися! Виходить, тягнучи Уляну.

Хотина. Оце лихо!..

Шрамченко. Отаке маєш!.. Біда з бабáми! Ну, що ти з нею зробиш, із такою?.. Прощавайте! Виходить.

Халимон. Прямо кричить, як ротний командер, та й годі! Та де там: як полковник!..

Сторож. Байдуже! Скоро прохолоне, то й помиритесь.

Шевцов. Бачу, що у вас уже й сватання було... Ах, чорт би його взяв!.. І чого я так поспішився, чого не підждав?

Тарас. Вибачайте, дядьку: скільки б ви не ждали,—не було б так, як вам хочеться. За це ручусь.

Шевцов. Ну, роби як знаєш!.. Я тобі казав... Прощайте!

Усі—опріче Тараса, кланяючись. Бувайте здорові, пане!

Шевцов. Тарасе, ходім!

Тарас. Ідть, я зараз. А гроші Вишкварчині, коли треба, я вам позичу—після мого весілля.

Шевцов. Правда?

Тарас. Другого ж дні сам до вас привезу.

Шевцов. Ну... що вже з тобою казати!.. Давай хоч тоді.. Сторож, веди мене!

Сторож. Та сюди ж ішли, дак бачили кудю,—хіба тепер не втрапите сами?

Шевцов. Кажу тобі веди, чорт тебе дери!.. До Тараса. Ну, тисяча чортів! Женись із ким хочеш, роби що хочеш, а тільки рощитай ти цього неможливого, цього треклятого сторожа! Вибігає.

Сторож. Овва! Рощитай!.. Так то й рощитати скоро?

Тарас. Цитьте, діду, ідіть уже, ведіть!

Сторож—ідучи. На такого тільки нечистий і догодить. Прощавайте! Виходить.

Корній Данченко—до Тараса й Марисі. Ну, отепер уже й я скажу, що хай вас бог благословить! А то...

Тарас. А то що? Думали, громаду зрадімо? Хіба ж би ми щасливі були громадською бідою?

ЗАВІСА.

У Чернігові, 1895—1899.

СТЕПОВИЙ ГІСТЬ

Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Степан Золотницький, шляхтич немолодий.

Ясь, його син од першої жінки, 23 роки.

Василина, друга Степанова жінка, 40 років.

Яким Демченко, Васишин син од першого чоловіка, парубок, 23 роки.

Наталя, дівчина, років 19, Васишина годованка, сирота з багатого козацького роду, далека дуже Васишина родичка.

Мартин, немолодий чоловік із мужиків, у пана за отамана.

Ничипір, чоловік середніх літ

Мусій немолодий парубок

Ївга, дівчина

Кобзар.

Стара баба.

Парубок.

Поважний чоловік.

Грицько, селянин, років 35.

1-й чоловік.

2-й чоловік.

3-й чоловік.

Перша

Друга } дівчина.

Третя

Челядин.

} Слуги в
панському
дворі.

Козаки, жовніри польські, посполиті люди (чоловіки, парубки, жінки, дівчата), челядини, челядки.

Діється по весні року 1648.

ПЕРША ДІЯ.

Золотницького господа. Чимала світлиця з дверима просто, праворуч і ліворуч. Уздовж стін лави, покриті полавочниками з червоного сукна. Спереду стіл, з лівого боку коло його лава, ослін, три дзиглі. Коло дверей мисники з дорогим посудом: черлені миси й тарілки срібні, нюренберзькі позлотисті кубки, чарки та ще дещо. З правого боку кахольан груба з зелених кахоль, рожевим попідводжуваних. Вузькі довгасті вікна з олив'яними рямами й з малими шибками. Весняний вечір.

Господар Степан Золотницький та син його Ясь. Золотницький сидить на лаві за столом; на зріст не малий, кремезний чоловік; без бороди, чорні вуса, де-не-де на голові сивий волос; обличчя досить чепурне, з виразними рисами; твердий погляд; говорить не поспішаючись, уриваючи.—Ясь стоїть перед їм—парубчак, по-шляхетському, пишніше за батька вбраний.

Золотницький. Не будь нерозумний і не вганяй за дурницями! Цяцьками бавишся та бармами позлотистими!

Ясь. Я ж, тату, шляхтич,—мушу ж я вбори шляхетські мати.

Золотницький. Мусиш. Про людські очі вбирайсь, як стан шляхетський розказує, а сам про інше дбай: треба, щоб сила була в руках, а сила—то багатство.

Ясь. Я, тату, це знаю.

Золотницький. Слухай! Я шляхтич. Річ Посполита і мені такі права дає, як Вишневецькому, Сопізі, чи ще якому можновладцеві. В своїх маєтках, дббрах ми—королі. Як вони, так і я маю право дарувати життя підданому, чи на горло його карати. Але Вишневецький, чи Сопіга хитає

всією Річчю Посполитою, їх боїться король, вони сами за корону хапаються. А я не можу того робити. Чому? Бо в їх були багаті предки і є тепер велике багатство. А я—харпак. Кілько багатства, тільки й сили.

Ясь. Але ж, тату, суть і в нас статки-маетки.

Золотницький. Що наші добра, наші маетки проти маетків у якого можновладці—Вишневецького, чи Острозького!.. Дурниця!.. Але й цю дурницю великими заходами добувати мусів: скільки поклонів перед магнатом... скільки випрохування!.. Мусів тяжко працювати, мусів одружитися з твоєю мачухою, бо мала добрий посаг... Добуваюся й тепер... щоб придбати силу, щоб не бути незнаним шляхтичем, щоб наш рід...

Ясь. Зробився колись такий можновладний, як і Вишневецькі!..

Золотницький. Так! Це моя вкохана думка. Але далеко до того. Перешкод багато.

Ясь. Подужаємо!

Золотницький—помовчавши. Вже не малий ти хлопчик. Мусиш знати дещо, чого досі не відав. Відаєш, що одружився з твоєю мачухою, як першого її мужа вбито. Тоді й син її Яким згинув... казано, що його чи то вбито, чи то в ясир татарський узято... Його батьківщина й материзна тепер у мене,—це більша частина нашого маетки. Навіть цей будинок—його.

Ясь. Та його ж нема?

Золотницький. Чутка йде, що його не вбито, що він на Запоріжжі криється... недавнечко десь узявся. Коли б вернувся,—забрав би все... Пильнуй, чи не почувеш чого...—Друга частина нашого маетки—Наталин посаг...

Ясь. Дак це через те ви й прийняли її приймачкою, як мачуху брали?

Золотницький. Через те. Вона така далеко мацусі родичка, що міг би я не схотіти її брати... хоч вона й змалку в неї жила. Яко сироту, мушу віддати її заміж... а з нею й посаг її. Коли вона піде з нашої господи,—забере з собою свої добра. Маєш узяти її собі за жінку.

Ясь. Можу. Вона мені до вподоби.

Золотницький. Хоч би й не до вподоби то не пускаймо з рук того, що є, коли хочемо придбати сили. Цієї ж іще весни станеш із нею до шлюбу. Але поки про це їй не кажи: я сам ізвелю.

Наталя—ввіходить. Тату, вас кличе Мартин.

Золотницький. Гарзд, іду. Виходить.

Наталя. Та не баріться, бо зараз вечеряти.

Застіяє стіл...

Ясь.—Підходить до неї. Наталю!

Наталя. Чого?

Ясь. Чи дуже ти мене любиш?

Наталя. З якої речі? Що такий осоружний до людей?

Ясь. Не можу ж я з хлопами за панібрата бути: я шляхтич.

Наталя. Ой, як високо ти з своїм шляхетством несешся!

Ясь. Бо шляхтич—то велика річ! У своїх добрах він—король!.. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам...

Наталя. Ну, далеко куцо́му до зайця!

Ясь. Має право життя дарувати своєму підданому і на горло його скарати.

Наталя. О, до цього ти ласий, щоб карати!

Ясь. То мое шляхетське право.

Наталя. Авжеж!

Ясь. І ти повинна радіти, що й тобі доведеться шляхтянкою бути.

Наталя. Це ще що?

Ясь. Нічого! Прийде час, то й знатимеш. Сам пан-отець тобі розкаже. Виходить.

Ївга—з посудом у руках. А що то, панночко, паннич казав? Що то панночці мають пан розказувати?

Наталя. Яка ти цікава, Ївго!

Ївга. Коли ж хочеться знати!.. Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись,—аж шкура труситься. Мені вже й стара пані кажуть, що гріх такою цікавою бути. Дак що? Хоч гріх, хоч два, а не видержу! Скажіть же, а то всю ніч кортітиму.

Наталя. Нехай же покортить.

Василина—озивається з пекарні Ївго! Де це ти?.. Йди сюди.

Ївга. Зараз! Зараз!.. Нуте бо, панночко!..

Василина—не стара ще, років з сорок, молодиця, колись була чепурна, а тепер бліда.

Василина — виходячи, до Ївги. Іди в пекарню та справляйтесь там швидше. Ївга виходить.

Наталя. Мамо, що це Ясь каже?

Василина. Що?

Наталя. Каже, що я шляхтянкою буду. Чи не надумав пан-отець чого поганого?

Василина. Може вже надумав за якого шляхтича заміж тебе дати?

Наталя. Я ні за кого не піду.

Василина. Нікого не кохаєш?

Наталя. Кого кохаю, того тут нема.

Василина. Ох, нема, нема, та й довіку не буде... Кохала тебе, доглядала як пташку, мала надію, що ти мені ще ріднішою будеш... моему синові дружиною,—не судилося!..

Наталя. Годі, мамо!..

Василина. І досі все як живе ввижається!..

Наталя. А мені хіба не так? Хіба я можу

забути мої літа дитячі, сонцем-світом осяяні? Як ви мене, сироту покинуту, до себе взяли, матір'ю мені стали, батька доброго, брата любого, дорогого дали!..

Василина. А тепер вони обидва в сирій землі!.. Хоч би ж полягли доброю смертю! А то серед темного лісу від проклятої розбишацької руки!.. Минають роки, а мука не минає, все тяжчою стає!.. Та не була б вона така тяжка, така люта, якби я сама не зневажила пам'яті моєї дружини найдорожчої, мого сина вкоханого! А то пішла за цього недолюда і сама себе потоптала йому під ноги!

Наталя. Не нарікайте так сами на себе, мамо! Хіба ж я не знаю, що не з добра ви за його пішли? Та й хіба ж ви знали, що він такий?

Василина. Повинна була знати!.. А то бач,— понадилась на його слова ласкаві!.. Згадала, що він, ще парубком будши, до мене, дівчини, залицявся!.. Йому добра нашого треба, а я слухаю його обіцянки, що він мене любитиме та шануватиме! Йому над нами паном треба зробитися, щоб нікому дихнути вільно не давати, а я вірю, що він оборонятиме нас од лихих сусід! Ой, гидка я, гидка сама собі!

Наталя. Бідні ви, бідні, мамочко!

Василина. Сама то зробила!.. Не жалій мене, краще докоряй! Мені легше буде докори слухати, ніж коритися йому, як у серці кипить, кипить!.. Так упеклися мені його знущання, його утиски та катування, що я не то його, а всіх, хто до його прихильний, ненавижду... все, що він любить!.. Надумав, кажеш, уже за якогось шляхтича тебе віддати?

Наталя. Я йому не попусти себе на поталу!

Василина. Не попускай!! Не слухайсь, бо-

рись, щоб не каралась ти ввесь вік так, як я!
О, якби мій син, мій Яким живий був!

Наталя. А може він і живий, мамо? Адже татове тіло знайдено в лісі і Панасове, а Якимового—ні.

Василина. Не дури облудною надією! Вовки-сіроманці його тіло по кущах рознесли, тим і не знайдено.

Наталя. Тоді татари ходили, це вони його в ясир узяли... Ні-ні! Не вірю я, не хочу вірити, щоб він мертвий був!

Василина. Колись і я так думала, а тепер уже годі,—зневірилася!

Золотницький—увиходить сердитий, а за їм Мартин.

Золотницький. І багато не доорали клятві хлопці?

Мартин. Та чимало, пане.

Золотницький. Пся крєв! Собачі хами!

Мартин. Лукавим хлопам усе козацтва хочеться.

Золотницький. Я виб'ю з їх козацтво! Хто смітиме мені не коритись, кого ані тюрма, ані катування не спинить,—на шибениці буде! Ліпше мені зовсім слуг не мати, ніж мати неслухняних... Чого не зробили сьогодні,—щоб завтра надолужили!

Василина. Завтра неділя свята, а не робота.

Золотницький. Не смій устрявати до не свого діла! Коли я кажу,—мовчи!.. Іди собі, Мартине! Мартин виходить.

Ївга вносить вечерю й становить на стіл.

Ївга. Пані, вечеря готова. Проходить доправих дверей. Паничу, йдіть вечеряти! Виходить Ївга в пекарню.

Василина. Сідаймо вечеряти!

Не сідають, дождаючи, поки сяде господар. А він, насуплений, ходить який час по хаті мовчки. Врешті підходить до столу

Й сідає, за їм Василина й Наталя. Ввіходить Ясь і собі сідає.
Який час ідять мовчки.

Наталя. Тату, може б таки ви помилували їх: завтра ж неділя...

Золотницький — гримнувши кулаком по столу. І ти туди ж?.. Годі, я вам кажу!.. Усі змовкають.

Мусій — увіходить. Пане, там щось приїхало... Приїхало та стало коло нас...

Золотницький. Хто?

Мусій. Та хто його знає, що воно таке!.. Так собі чоловік та й годі... от як би ми з вами, пане.

Золотницький. Та хто ж він?

Мусій. Не питав... Так глянути, то з одержі мов козак городовий... а може й не козак, а так собі чоловік... Може шляхтич який, — не розбереш по-темному.

Золотницький. Чого ж йому треба?

Мусій. Та хто його знає, чого йому треба, — не догадаєшся. А каже, що подорожній, дак щоб пустили заночувати.

Золотницький. У нас не заїзна господа і не шинк степовий!.. А в тім... може й справді що путяще... Кажі, — нехай іде до господи.

Мусій виходить.

Ясь. Цікаво, що воно. Тепер усякого народу всюди вештається багато.

Яким — увіходить, вдягнений як городовий козак. Доброго здоров'я господареві, господині і всім, хто в дому сьому.

Золотницький. Здорові!

Василина і Наталя. Здорові!

Ясь киває головою, нічого не кажучи.

Яким. Пустіть, коли ваша ласка, заночувати!.. А то здалека їду...

Золотницький. А хто ж еси, добродію?

Яким. Козак лейстровий... з табору гетьмана коронного Потоцького посланець. Омельком звуть, Панченко на прізвище!

Золотницький. Гараз, ночуй!

Яким. От і спасибі за ласку: Скидає з себе керею.

Василина. Просимо до вечері!

Яким. О, і за це спасибі! До цього торгу й пішки. Сідає до столу.

Василина. Годуйся ж, чим бог дав!

Яким. Та вже з ложкою не розминуся, бо таки виголодався.

Золотницький. Чого ж їдеш?

Яким. З листами мене ординовано, — тепер назад до табору вертаюсь.

Золотницький. Що ж там діється?

Яким. Та що ж діється? Хмельницький на Запоріжжі куйовдить... зібрав до себе запорожців і так голоту-козацтво... ще й орду на посилок покликав, та ото і йде тепер на панів-ляхів із великим військом.

Ясь. Що те військо!... Хлопи, волоцюги, злобишники!.. Несила буде їм проти шляхетного війська вистояти.

Золотницький. Проклятий бунтовник! Давно треба йому на шибениці висіти, або на палі кричати!

Яким. Уряджено послати попереду в степ дванадцять тисяч війська. Гетьманенко Степан Потоцький над їм отаманує, а з ним Ілляш Караїмович та Барабаш Іван з лейстровими козаками. А коли не pomoже, то й сами гетьмани польний та коронний мають рушити. А може вже й рушили.

Золотницький. Якби все військо відразу, то відразу б і гадюку задавити можна.

Яким. Хто його зна... Народ так плавом і пливе до Хмельницького...

Золотницький. На тих, хто повстає, сунуть шибениці й палі. У нас поки тихо.

Ясь. А в селі сьогодні жовніри стацією стали... небагато... Кажуть на день, чи на два, а тоді рушать далі.

Золотницький. А ти, козаче, все лейстровиком був, чи й на Запоріжжя зазірав?

Яким. Був і на Запоріжжі...

Золотницький. Давно звідти?

Яким. Та... давненько...

Золотницький. Чого ж покинув?

Яким. Так, не до вподоби...

Золотницький. Гультяї всі запоріжці та розбишаки!

Ясь. Ну, нехай тільки вони поткнуться сюди, то ми, шляхта, так їх привітаємо, що не втраплять, куди тікати.

Яким. Певно... Панич, я бачу, сміливий.

Ясь. Я ж шляхтич, то як же я можу якогось там хамства боятись?

Яким. Ну, от я вже й наївся... Устає. Спасибі вам за хліб, за сіль!

Василина. На здоров'я! До Наталі. Прибирай, дочко! Ївго! Химо! Ідіть, беріть!

Дівчата приходять і прибирають вечерю, тоді виходять, а за іми Василина і Ясь. Наталя хоче зостатися.

Золотницький — До Наталі. Іди собі!

Наталя нехотя виходить.

Золотницький. Дак ти кажеш, що й на Січі був?

Яким. А був же.

Золотницький. І довго був?

Яким. Та років зо два.

Золотницький. Добре знаєш товариство січове?

Яким. Знаю трохи.

Золотницький. Чи ти там не знав з проміж їх одного... Такий, як і всі, гульвіса й паливода... Я знав його, як ще хлопцем він був... бо він мені далеким кривим доводиться... Він туди втік та й слід його запався. У нас пішла погоска, що його вбито десь давно... А то знову чутка, що він живий... Його звать Якимом Демченком.

Яким. Якимом Демченком?

Золотницький. Ти так спитав, мов знаєш його. Адже знаєш, — скажи?

Яким. Хто його зна...

Золотницький. Ти криєшся. Кажі по правді, — знав ти його?

Яким. А коли й знав, то що?

Золотницький — жваво. Ти його знав!.. Схаменувшись, знов спокійно. Давно ти його бачив?

Яким. Як востанне з Дніпра воду пив.

Золотницький. На Запоріжжі? Був ти йому приятелем?

Яким. Я сам собі приятель.

Золотницький. Ну, то може ворогом? Яким мовчить. Та ти не вагайся казати правду! Хоч він мені й кривий, але за те, що ворогом йому еси, не ворогуватиму з тобою.

Яким. Я йому такий ворог, як і він мені.

Золотницький. Защо ж ви ворогували?

Яким. За ніщо.

Золотницький. Ну, звичайно!.. Запорізькі гультяї через дурницю до пістолів беруться. Може повеличався, поглузував із тебе? Чи, може, славу твою перейняв?

Яким. Вгадав еси, пане господарю!.. Всю славу мою він у мене перейняв. Все, що я зробив, усе на себе бере і мовить, що то він учинив.

Золотницький. О, то річ ганебна і лицар-

ського гонору не гідна! За таку річ смертельним боем треба з ворогом битися. Хто в тебе славу, гонор одніме, ім'я твоє знищить, той тебе самого вбиває, знищує.

Яким — пильно дивиться на його. Правду пан господар мовить. Хто топче мою честь, ім'я моє знищує, з мого добра користується, — той гідний кари тяжкої. І кара не може його минути.

Золотницький. Мовиш добре!.. Скажи, чи дуже тобі пильно до табору вертатися? Чи можна й забаритися в дорозі?

Яким. Ні, можна забаритися...

Золотницький. То забарись у нас... Ще день який, чи два спочинь, — тоді й поїдеш.

Яким. Спасибі, коли така ласка ваша.

Золотницький. От і добре. А тепер уже пізно. Устає. Лягай тут й спочивай... Я ще з тобою маю мовити. Виходить.

Яким — сам, дивиться Золотницькому вслід який час мовчки, тоді іронічно каже. Ти ще зо мною маєш мовити?..

Наталя проходить з пекарні через світлицю.

Яким. Стривай, панно, — хотів тебе щось попитати.

Наталя. Що?

Яким. Чи ти... Чи ваша сім'я оце й уся, чи ще хто є?

Наталя. Уся.

Яким. І більше нікого не було у вас?

Наталя. А що тобі до того?

Яким. У тебе був інший брат.

Наталя. А ти ж ізвідки відаєш?

Яким. І ти його згадуєш?

Наталя. Нащо ти про це мене питаєш?.. Може він живий?.. Може ти звістку від його привіз?

Яким. Може...

Наталя. Ой, боже мій! Невже? Кажі швидше!.. Кажі бо, гостю дорогий!

Яким. Ти його любиш?

Наталя. Не муч мене, — кажи!

Яким. Наталю, та це ж я!.. Яким!..

Наталя — оступається назад і пильно придивляється до його. Ти — Яким?.. Яким молодий був, а ти... ти...

Яким. А я зостарівся на каторзі турецькій.

Наталя. Якимочку! Кидається й припадає до його. Мій любий! Мій найдорожчий!.. Мій орле!.. І братик мій, і милий мій!.. Ой, боже ж мій!..

Яким — обнімаючи, цілує її. Наталю моя! І ти думала, що я живий? Всі ж думали, що мене й на світі нема.

Наталя. Всі, та не я!.. Я вірила!.. Я не могла не вірити, що ти живий!.. Дай же глянути на тебе! Зазирає йому в вічі. Ой, який же ти не той! Який же ти чужий!.. І чужий, і рідний!.. Такий рідний, такий!.. О, моє серце! Знову припадає до його.

Яким. Щастя має єдине! Мій квіте рожевий! Цілує її. Кохаєш мене?.. Кохаєш так, як і тоді, як ми ще дітьми присягалися довіку любитись?

Наталя. Більше!.. Дужче!.. Розкажи ж мені, де ти був, що з тобою робилося? З початку кажи, як усе сталося?..

Яким. Пам'ятаєш... уже вісім років поминуло з того часу... ми втрьох, — батько, старий Панас та я, — поїхали в містечко? Лісом їхавши, зустріли Золотницького з отим Мартином... і вони верхи... Скочили проз нас швидко і зникли в лісі. Ще трохи ми пробігли, коли це стрельнуто з кущів ураз із двох мушкетів... Батько впав з коня, а за ім і Панас. Я до батька, а він уже мертвий... А в тую мить Золотницький з Мартином із-за кущів вибігли... Золотницький шаблею мене по голові вдарив... Я впав і більше не пам'ятав нічого...

Наталія. Ой, боже! Душогуб! Проклятий!.. Дак це він!..

Яким. Прочувся я вже вночі з холоду... Хоч думали розбишаки, що вбили мене, та шабля якось навскоси вдарила, тільки поранила... Коло мене два трупи...

Наталія. Ой, боже!..

Яким. Хотів додому йти... Та на лихо чамбул татарський тоді заскочив сюди... Забрали мене татари в ясир та й продали на каторгу турецьку... Там я шість років вимучивсь...

Наталія. Бідолашний!

Яким. Аж поки запорожці, чайками по морю гуляючи, на тую галеру напали, турків побили, а нас, невольників, на волю випустили. У Січі я зустрів одного козака... Од його довідався, що мати за Золотницького пішла... То я й додому після такого не схотів вертатися. Та може й повік не приїхав би, якби не ця справа...

Наталія. Яка, Якимочку?.. Ні, стривай! Устає. Я зараз покличу матір. Хоче йти.

Яким — спиняє. Не клич і не кажи їй нічого.

Наталія. Чому?

Яким. Вона стурбується, не зможе спшити себе... вона й сама не помітить, як голосом, поглядом, рухами виявить мою таємницю... Та ще: чи тая й досі це мати, що тоді була?

Наталія. Чи не гріх же тобі, Якиме, таке говорити?

Яким. Та пішла ж вона за цього душогуба!

Наталія. Хіба ж вона знала? Якби ти відав, яке її життя було!.. Яке життя вдові, коли кругом заздрі сусіди? Заборовський-сусіда все наше добро хотів загарбати: половину землі приорав, кривди чинив усякі, хотів і все відняти... А тут цей упадає, що він боронитиме та доглядатиме...

По неволі пішла, а тепер щодня кається і щодня покутує...

Яким. Нехай і так... Але я знаю, що в неї мало сили: боюся. Я сам скажу тоді, як треба, як прийде час... А тепер ти обіцяй мені ні слова єдиного їй не казати, що її син тут.

Наталя. Добре, не казатиму.

Яким. Слухай же, моя сестро й кохана! Не з листом од ляхів я прибув, а прибув я з степів з зазивними листами від самого Хмельницького. Він іде з страшною силою на ворогів нашої волі й віри благочестивої, а мене послав оповіщати, щоб люди наготові малися, і скоро гасло буде, — зараз бралися до зброї.

Наталя. Ой, страшно!..

Яким. Хай і страшно, але ще страшніше невільником бути! Годі вже нам поневірятися!.. І ми хочемо жити по-людському!..

Наталя. Якби то сталося!

Яким. Станеться!.. Я скрізь уже поміж людьми був, — усі вже наготові. Тільки гасло, — зараз усі повстануть! Може ще день, два — і голосом могучим озветься вся зневолена країна, сонцем ясным наша доля засяє!

Наталя. Любий мій! Найдорожчий! Мій лицарю!.. О, як би я хотіла поруч із тобою йти назустріч цьому сонцеві!

Яким — пригорта її. І підеш!.. Виб'ємося з кормиги лядської, а як і не пощастить, то хоч поляжемо за волю, за рідний край!

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Золотницького. Стежка, ослінчики.

Наталія — йде сама стежкою, співаючи:

Болить моя головонька
Від самого чола:
Не бачила миленького
Сьогодні і вчора.

Ні, вчора бачила, тільки сьогодні — ні... Де ж він? Казала Ївга, що у сад пішов, а нема ніде. Ох, як б'ється серце! Це ж або життя, або смерть!.. Та краще вмру, ніж за нелюбом буду. Боронитимусь, поки сили, а як ні... Є в мене ніж гострий, є в мене річка глибока!..

Василина — йде стежкою. Співаєш, доню? Співай, серденько, хоч ти!

Наталія. Не журіться й ви, мамо, — може воно й на краще все повернеться.

Василина. Мені вже не повернеться! Одного тільки я ще хотіла б: знати, хто дружині моїй і синові життя збавив!

Наталія. То що б ви тоді зробили, мамо?

Василина. Помстилася б! Ой помстилася б!.. Давно, давно вже в душі в мене ця думка живе й палить мені груди, і пече мене. Якби я знала!.. Якби я зустріла того душогуба!.. Убила б його, оцими руками задавила б!..

Наталія. Але досі й не думаєте ні на кого навіть?

Василина. Ні на кого!.. Розпитувалась, до-

слухалась, довідувалась і нічого не довідалась! Це не татари, ні, не вони! Чує моя душа, що не вони! І знаєш: я таки його зустрину.

Наталя. Душогуба?

Василина. Еге! От так мов щось мені каже, що я його знайду! Мені ворожка казала... Я тобі розкажу, що вона мені казала... Проходять удвох далі. Сцена який час порожня.

Золотницький з Мартином виходять.

Золотницький. Покликав козака.

Мартин. Покликав... Але може ж, ласкавий пане, ще цей козак і бреше? Може ж Яким і не живий?

Золотницький. А як же б цей козак знав про його, коли б він тоді вмер? Живий!

Мартин. Що б же було ласкавому панові тоді ще вдруге його шаблюкою почастивати, щоб навіки занімів!.. А тепер, як вернеться... Та ще тоді хоч і смеркалось, а все ж парубчак міг пана пізнати...

Золотницький. Правда... вигадуй же, що чинити! Ти мудрий на всякі вигадки. Не залишати ж так справи!

Мартин. Ото ж таки — залишати!.. Двох добрих козаків зо світу зігнали, щоб маєточки до рук собі взяти, а тепер би якому блазневі оддати мали! Хіба мало є доброго струменту на світі? Шабля, ніж, пистоль... Раз не гаразд, дак удруге ліпше.

Золотницький. Пізно вже буде, як сюди прийде та про своє право впоминатися почне. Тоді всяке догадається, хто вчинив.

Мартин. Але ж ласкавий пан забув, що можна не тоді, а тепер його до пекла ординувати, і то без найменшої нам шкоди.

Золотницький. Яким же то робом?

Мартин. Він у війську в Хмельницького або на Запоріжжі. Під цю колотнечу й замішанину хто там уважатиме на одного забитого, коли їх тисячі! Так і не постереже ніхто, аби добре справитись.

Золотницький. А хто ж справиться?

Мартин. А панський гість-козак. Адже він ворог Якимові лютий... Ну, нехай пан укине йому в капшук якого десятка чорвінців та й пошле його до Січі... та ще поминиться йому десяток, чи й два тих покотельців дати, як він ізвідти повернеться.

Золотницький — дивлячись на Мартина пильно. І привезе певні прикмети, що Яким уже мертвий?

Мартин. Ге-ге-ге!.. Пан уже й зрозумів! Так, так саме й я думав...

Золотницький. Мабуть добра твоя вигадка, бо саме це й мені на думку вчора спало. Та тільки чи згодиться ж він?

Мартин. Го! Чому б то й ні? Аби злото добре задзвонило, то чого тільки чоловік не зробить! То така, — має ласкавий пан, — музика, що кожного до танців призведе.

Золотницький — кілька часу мовчить, замислившись. Гаразд!.. Нікого тут нема?

Мартин. Нікого, пане... Зараз він прийде... Нехай тільки пан голосніше на золотій струні грає, бо та струна...

Золотницький. Годі вже! — он він іде.

Мартин, побачивши Якіма, виходить.

Яким — увіходить. Послано мене до пана господаря.

Золотницький. Сідай сюди, — до тебе маю дещо мовити. Сідають.

Яким. А що ж доброго проречетé мені, пане господарю?

Золотницький. Ти скажи спершу, чи довгого язика маєш?

Яким. Як до чого. До таємниць — короткого.

Золотницький. Гляди ж, щоб був короткий! Ти казав про Якіма Демченка, що його ненавидиш.

Яким. Ще б пак!

Золотницький. Що за тую кривду нічим не можна віддячити, — самою кров'ю.

Яким. Атож.

Золотницький. І ти досі не помстився? І досі дарував йому ту страшну кривду?

Яким. А вам що до того?

Золотницький. Я б йому цього не подарував!.. Якби мене хто вразив так смертельно, як мовиш, то години, хвилини спокійної я не мав би, — аж поки помстився б. Аж поки побачив би, як мій ніж глибоко йому в серце встромився, або моя куля голову йому пробила б!

Яким. Ото!

Золотницький. А тобі хіба не так? Ти можеш мовчки, як те дурне ягня, стерпіти страшну кривду й не помститися?

Яким. А хто ж вам, пане господарю, сказав, що я таке ягня? А може ж я глибоко в серці ховаю ту зневагу, ту кривду, що мені зроблено... ховаю, бережу, а вона їсть мені серце, точить мені душу... і все щось мов шепоче мені: „помстись над ворогом! Устає, розпалившись. Адже він усе в тебе відняв: рідних, коханих, добро твоє — все, все! І ти йому це подаруєш? Не розтопчеш його, як гадину?“

Золотницький. Тепер ти мовиш так, як личить козакові, лицареві говорити. Лицар мусить нікому й ніколи своєї кривди не дарувати! Повинен за неї мститися люто, без жалю! І ти повинен помститися над Якимом!

Яким. Я повинен помститися над Якимом?
А як?

Золотницький. Хіба в тебе немає шаблі, кинджала, чи пістоля? Адже доки ворог живий, — нема тобі впокою, бо ти зневажений, обезчещений! Повинен ти його вбити!

Яким. Повинен, мовите? Але ж повідайте мені, пане господарю, чого до мене такі зичливі есте? Чого дбаєте так, щоб я не подарував тому Якимові своєї кривди, щоб помстився?

Золотницький. Маю звірити тобі таємницю. Але ж відай, що коли б ти зрадив, коли б хоч словечком кому пробовкнувся, — одно слово з твоїх уст про це — вже воно тобі смерть несе!

Яким. Облиште лякати! Я смерті в вічі зазираю не раз.

Золотницький. Слухай же! Яким Демченко — єсть він мені такий само ворог, як і тобі. До смерті ворог!

Яким. І пан добродій хотів би над ім помститися?

Золотницький. Хотів би.

Яким. Ну, а я ж вам ніщо здався?

Золотницький. Мені треба рук до помсти.

Яким. Тобто: чи не позичу я своїх?

Золотницький. Твої — руки, мое — золото.

Яким. Он як!.. А чи багато золота? Бо знаєте: яка робота, така й плата.

Золотницький. Я дам тобі цей капшук, — в йому повно грошей. Кида Якимові капшук на коліна. Це на дорогу. Поїдь у Січ, убий там його, привези мені певні прикмети, тоді я тобі ще не один такий капшук дам.

Яким — бере й зважає капшук на руці. Не один, кажете? А скільки ж?

Золотницький. Два... три... п'ять!

Яким. Єсте скупенькі трохи, пане господарю. Знову важить капшук на руці. Не дуже важкий, — голова козача важча.

Золотницький. Привези тільки її мені, — я тобі десять дам!

Яким. Справді?.. Гаразд! Несіть же зараз десять капшуків, давайте їх сюди!

Золотницький. Як то?

Яким. Та так! Я вже приїхав із Січі й привіз вам голову козачу.

Золотницький. Облиш жарти!

Яким. Жарти? Я не жартую з своєю кривдою, і ви це побачите! Що хотів, те вже вчинив... Гетьте з вашими грішми! Не треба мені їх! Кидає гроші Золотницькому, той їх бере.

Золотницький — помовчавши. Так правда? Його вже нема на світі? Прикмети дай мені!.. Прикмети певні!

Яким. Прикмети та ще й певні!.. Якби ж я знав, що вам їх давати мушу, то може б придбав... Виймає з-за пояса кинджал. Ну, от зброя в мене з його. Цей кинджал — Якимів! Читайте, що на йому викарбовано — отут-о!

Золотницький — читає „Яким Демченко“... Його кинджал!.. Що ж це ти — з мертвого зняв, чи що? Як же не догадалися, що це ти його?..

Яким. Мало як там буває, що не догадуються, хто!.. Може Якіма Демченка в лісі знайдено з розтятою головою... а всі подумали, що це татарва справила... а не той, хто був йому про людське око приятелем... Може я тоді й кинджал узяв... Я ж приятель йому... Всяке буває...

Золотницький. Так! Так!.. Але ж дай мені впевнитись, дай ще прикмет!

Яким. Та скільки ж тобі ще їх? Ну... на голові в йому шрам великий був, десь він здобувся...

хтось хотів на той світ його відпровадити, та не добре вдарив...

Золотницький. А вдруге вже добре вдарено? Ха-ха-ха-ха! Оце гаразд!

Яким. Ну, годі вже!.. Буде з тебе! Виходить.

Золотницький — сам. Нарешті! Нема вже нічого на дорозі! Тепер я біля своєї мети близько, так близько!..

Василина й Наталя, обійшовши сад, ідуть стежкою.

Золотницький. Васирино!

Василина. Що?

Золотницький. Я наважив одружити Яся з Наталею. Наталю, незабаром твоє весілля.

Наталя. Я Яся не люблю і за його не піду.

Василина. Степане! Вона — моя дитина, не твоя.

Золотницький. Годі! Я вже сказав!

Василина. Зо мною мусив порадитись перш, ніж казати.

Золотницький. Моя воля — найліпша порада. Нема чого розпитуватися, коли я так хочу.

Наталя. Я доросла... Я не дочка вам... Маю свою волю... Я не хочу... мене ніхто не може присилувати...

Золотницький. Годі, я кажу!... Іди собі — я маю з твоєю матір'ю говорити. Наталя виходить.

Золотницький. Надто вимовна і до суперечности скваплива зробилася! А ти ще допомагаєш їй у тому неслухові.

Василина. То не неслух, а то й моя воля! Я не дозволю своєї дитини за нелюба віддавати!

Золотницький. Коли я велю, — мусить бути їй любий! Не важтеся опір моїй волі й моему декретові ставити! Відаю тее добре, якого любого на мислі маєте, але того вже не зобачите ніколи: зогнив у землі! Цей козак, що в нас, убив на

герці Якима, як той на Запоріжжя з неволі татарської повернувся.

Василина. Що ти говориш?.. Ні-ні, цього не може бути!.. Скажи, що цьому неправда, що ти жартуєш!..

Золотницький. Цьому правда! А коли віри не доймаєш, — волієш сама цього козака запитати. Виходить.

Василина — сама. Запитати? Про що запитати? Як він убивав мого сина?.. Як би ніж йому в серце встромити!.. Яким живий... був живий!.. А тепер уже знов — ні! Удруге в мене його віднято! То ж моя дитина єдина!.. За що ж ти, господи, так мене караєш? І цей душогуб у моїй хаті!.. І батько радіє, що сина вбито? Душогуб приїздить сам до його й сам йому каже!.. Що ж це? Ой, страшно, страшно це думати!.. Невше?.. Ні-ні-ні!.. Які думки!.. Все поплуталось у голові... А щось мені треба зробити... Що мені треба зробити?.. Сама не знаю... Думає, тоді відразу. Ой, знаю! У моїй хаті душогуб, а я не знала б, що мені робити! Це ж воно вже прийшло, те, чого я так довго дожидалася, сподівалася!.. Про що ворожка казала!.. Прийшло, — і я помщуся.

Івга вбігає.

Івга. Пані, там кобзар прийшов. Каже, коли старі люди, чи козаки — то думу заспіваю, а коли молода молодь, то веселою піснею звеселю... Господи, як хочеться послухати!.. Я стріла зараз панночку, дак вона казала, щоб сюди його в сад покликати. Покликати ж, пані?

Василина. Кого?

Івга. Та кобзаря ж!

Василина. Якого кобзаря?

Івга. Та отого ж, що я кажу... Він зараз отут коло хвіртки... Я побіжу покличу. Хочє бігти й спляється. О, вже панночка й сама веде.

Увіходять: Наталя, Кобзар, за їми кілька чоловіка челяді; далі ще дехто з хлопів приходить; Яким трохи згодом.

Ївга — біжить назустріч кобзареві. Осюди, осюди, дідусю!.. Підводить кобзаря до ослона й садовить його. Василина стоїть зараз біля кобзаря. Отут сідайте!

Кобзар — сідаючи. Спасибі тобі, моя ластівочко, що клопочешся за старим! Отут мені добре буде співати, і вас, і себе звеселяти.

Стара баба. От добре! І я пошлухаю якої вешеленької.

Ївга. Мо ще й потанцюєте, бабо?

Стара баба. А шо ж ти шмієшся? Як була я молодою, то така гарна була... дак я тоді танцювала — гошподи, крашно! Perit.

Ївга. Це, мабуть, було ще за кроля Панька, як земля була тонка!.. До кобзаря. Вельми втомилися, діду? Здалека йдете?

Кобзар. Ні, не дуже... з-під Чигирина, дочко.

Яким. З-під Чигирина, діду? То може ви й казок добрих знаєте казати? Підходить до його. Василина здригається, почувши Якимів голос.

Кобзар. А знаю, синашу, — чому не знати?.. Та тільки тепер казки все страшні! Он, повідають, у коронного війська з козаками потреба була, баталія.

Дехто з челяді. Ну, то й що, дідусю!.. Шо там? Як?

Кобзар. Подужали козаки! Подужали!

Дехто з челяді. Невже? — Хвала богів! — Як же саме буде? Розкажіть нам, дідусю!

Кобзар. Не відаю, діточки... Чув тільки, що подужали козаки, а як саме було — не відаю. А нарід скрізь ворущиться, — так хмарою і йде до Хмельницького...

Парубок. Щось дуже кров'ю пахтить.

Поважний чоловік. Та вже чуть... Без бійки не обійдеться...

Стара баба. Ох, лишечко, лишечко! Не дурно ж у мене жожуляшта курка півнем шпівала, — оче ж воно й шталося... я так і вгадувала, що буде нещастя: або пошешть, або голод, або війна...

Ївга. Авжеж, бабо! Так, як той циган, що каже, — у мене три сини та всі три й угадьки: як скаже один, що буде дощ, а другий, — що сніг, а третій, — що соняшно, так которий і вгада. Сміх, гомонять люди.

Кобзар — поки люди гомонять, киває на Якіма. А поможі мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, руки не слухаються... Як Яким нахилиється над їм, ніби помагаючи йому кобзу пересувати, він йому каже стиха: Батько Хміль іде на городи... Велить, щоб шаблі наготові були... Завтра — до роботи! Голосно Спасибі тобі, синашу!.. Ну, тепер я й заграю.

Поважний чоловік. Та годі вам цокотіти, — нехай дід грає.

Ївга. От уже й погомоніти не дають!

Кобзар. Ну, якої ж вам, діточки мої, заспівати?

Ївга й дехто з дівчат. Танцюристой! Веселої дідусю, заспівайте! А то, бач, — баба танцювати хочуть!

Поважний чоловік Ні, дїду, ви краще нам такої заспівайте, щоб вона нам до серця промовляла... щоб вона про наше горе казала... Поважної!

Чоловіки. Поважної! Поважної!

Кобзар. Так, так, тепер танцюриста не до речі... Дзвонить спершу в струни, тоді співає:

Нема в світі правди, правди не зіськати!
Що тепер неправда стала правдувати.

Уже тепер правда сидить у темниці,
А тая неправда з панамі в світлиці;
Уже тепер правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить кінець стола.
Уже тепер правду ногами топтають,
А тую неправду медом напувають.
А вже тая правда сльозами ридає,
А тая неправда все п'є та гуляє.
Чи ти, щира правдо, в темниці умерла,
Що тепер неправда увесь світ зажерла?..

Як [Кобзар співає, Яким і Наталя стаюь поруч і нишком розмовляють.

Золотницький приходить і дослухається до пісні.

Золотницький. Як смієш ти тут співати, клятий волоцюго?... Геть мені звідси зараз!.. Щоб ніколи цих волоцюг і близько двору не було! Ходять та дурним хлопам всякими брехнями голови набивають! До челяді. А ви чого тут позбирались? Робити—дак вас нема, а чорт зна чого слухати, дак зараз позбігаєтесь!.. Геть звідси всі!.. І цього виженіть зараз!.. Слуги виводять кобзаря, люди розходяться. Яким виходить. До Василяни: Повинна пильнувати, щоб цього не було, а не сама потурати тому. Виходить, застаються самі Василяна та Наталя.

Наталя. Чуєте, мамо, чуєте? Воля!

Василяна. Яка воля? Що ти говориш?

Наталя. Чуєте ж, що кобзар казав: побили наші, йдуть! Всі до зброї беруться!.. От яку звістку кобзар носить і гасло подає, щоб усі повставали! Ой, мамочко!.. Кидається до Василяни, обнімає її, цілує й вибігає.

Василяна—сама. Що вона казала? Гасло подає? Кому? Чи не цьому душогубові? Бо я чула, як кобзар йому нишком... Що він йому казав?.. „Беріться за ножі... Напоготові будьте“... До чого це? Яқесь душогубне діло... А, догадалась! Це ж

ті бунтовники... Мовчить. Ось де помста! Ти вбив
мого сина, ти влився його кров'ю!... Ну, дак
кров же за кров!.. Одно слово тим — ти на ши-
бениці повиснеш! Тепер уже нікого не вбиватимеш!
Вибігає.

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ

Світлиця та, що і в першій дії.

Ївга — сама, в хаті прибирає. І, господи, який недобрий пан! Кобзаря, нещасного старця, — і того прогнав! А так хотілося потанцювати!.. Боже ж, люблю танці!.. Як заграє музика, то так би!.. Як то кажуть, за танці й батька б оддала!.. Шкода, що нема батька, то нікого й оддавати!.. А нудно жити самій, — хоча б який козак посватав!.. Коли ж тільки Мусій і в'язне! А гарного нема. А я вередлива: як не гарного, то й ніякого!.. Та ще якби й молодого!.. Страх люблю молодих!.. Приспівує:

А вже ж мені не хочеться
З старим дідом морочиться.
Коли б мене молодий, молодий,
Хоч по хаті поводив, поводив!

Мусій зазирає спершу в двері,

Мусій — увиходить. А ось я поводю!

Ївга. Хіба ти молодий?

Мусій. А то ж ні?

Ївга. А порохня ж із тебе не сиплеться?

Мусій. Яка бо ти, Ївго!.. Я до тебе з щирим серцем, а ти все глузуєш. А я б тебе посватав.

Ївга. От лишечко: він би й посватав, дак вона сватати не дається!

Мусій. Вийди сьогодні ввечері, — хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

Ївга. Авжеж вийду! Тільки нехай учора, серед ночі, саме опівдні, у Спасівку на льоду.

Мусій. Та ну бо! Хоче її зайняти.

Івга. А тпрусь!.. Мені треба йти!.. Гука в двері з боку. Паничу, до вас Мусій прийшов. Вибіга.

Ясь — увіходить. Чого тобі?

Мусій. Та ні, це я не до вас... а, сказати, до пана...

Ясь. Нема його тут, десь надворі.

Мусій. То я й піду. Виходить.

Ясь — сам. От дивлюсь я, дивлюсь, — ніяк не любить мене Наталя!.. Я їй і так, і сяк, а вона — ніяк!.. Хоч би вже батько звелів їй покохати мене, — уже ж його повинна вона послухати!..

Наталя проходить через світлицю.

Ясь. Де це ти ходиш, Наталю? Я тебе шукав.

Наталя. Нащо я тобі здалась?

Ясь. Як то нащо? Ти ж уже моя тепер, Наталю!

Наталя. Твоя? Не діждеш!

Ясь. Батько казав, що скоро й весілля наше.

Наталя. Мене на йому не буде.

Ясь. Не прийдеш сама, дак силоміць приведуть. Хоче її поцілувати.

Наталя. Геть, навісний!.. Відпиха його. Я тебе не люблю і любити ніколи не буду. У мене своя воля, і нікому я тії волі не віддам на поталу.

Ясь. Своя воля є тільки в шляхтича, у хлопів її немає.

Наталя. Брехня шляхетська!..

Золотницький увіходить.

Ясь. Маєте, тату! Наталя мало не плює на мене, каже, що й повік не буде, щоб вона мені жінкою була. Ви їй звеліть, тату, щоб вона так на мене не казала.

Золотницький. От як я закину її в льох, дак вона мені іншої заспіває!

Наталя. Ліпший льох, ніж нелюб. Виходить у двері просто.

Ясь. Отак, як бачите, тату!

Золотницький. Згодом!.. Тепер мені не до того. Іди собі! Ясь виходить праворуч.

Золотницький — сам. Новий клопіт, нова непевність!.. Убив його він, чи не вбив? Дурить мене, чи правду каже?.. Наче й так говорить, і щось непевне в його мові... Затримаю його в себе ще на яких два-три дні, може довідаюся — випитаю або допильную!.. А тут іще ці звістки про Хмельницького... О, якби я міг усіх своїх хлопів на ланцюги прикувати — як псів, як звірів, бо справді це звірі! Горе, що не можня річ! А то б заскавучали вони в мене на припоні!

Мартин — увіходить. Пане!

Золотницький. Чого?

Мартин. Недобра новина: хлопи непокійні стали. Учора, як ласкавий пан на їх нагримав, то я думав, що сьогодні ліпше буде. Де там!.. Ще гірше!.. Кажуть: не довго вже знущатиметься з нас, бо вже Хмельницький побив ляхів, то скоро й тут буде. Тоді, кажуть, і вам, лядським полигачам, не минеться.

Золотницький. Хлоп сміє проти пана такі слова казати! Ну, так будуть же вони труситися від самої згадки про мої карі! Хто це каже?

Мартин. Та всі. А найбільший призвід отой Грицько дає. Тільки він це не сам вимудрував: хтось мабуть ходить та вісті пускає... нарід підбурює. А чутка така, що вже по деяких селах хлопи за коси та за списи взялися.

Золотницький. Пильнуй!.. Скоро хто що посмів учинити — на шибеницю! Піди зараз Грицька до в'язення забори!

Мартин. Та я вже й так його забрав... І в хаті в його потрусив та й знайшов у стрісі оці клюги списові — аж три. Показує клюги.

Золотницький. Дак он уже до чоґо подлє хлопство береться! Наливайків та Остриниць ізгадують!.. Дак я їм іншим способом їх нагадаю!.. Де він?

Мартин. У дворі. Та тільки диво: панночка побачила його та так упадає коло його...

Золотницький. Сюди його!

Мартин — одхиляючи двері. А ведіть його сюди. Мусій та Ничипір уводять ізв'язаного Грицька і стають біля порогу. — Наталія йде за ними.

Золотницький до Грицька, показуючи на клюги списові. Це що? Грицько мовчить. Чого ж ти мовчиш? Мов!

Грицько. Хіба не знаєте? Сами ж бачити, що воно.

Золотницький. Нащо ж це?

Грицько. Свиней мабуть колоти...

Мусій. Свиней колоти? Сторія!.. А я думав, що таке тільки на людей роблють.

Грицько. Не на людей... на таких свиней, як ти та він. Киває на Мартина.

Золотницький. А хто ж тебе цього навчив? Хто тебе навчив такі зухвальні слова проти пана вповідати?

Грицько. Сам не дурний... Та ще ваші канчуки навчили.

Мусій. О, він, пане, мудрий на вигадки... язик у його як бритва гострий. Я його веду та й кажу йому: ти б, кажу, так не робив, бо пан гніватиметься. А він мені: „Начхать, каже, на твого пана! Він таке падло, як і ти“.

Золотницький. Мовчи, йолопе!.. До Грицька. А ти кажи: хто вас навчає, підбурює до такого?

Грицько. Вітер у полі.

Золотницький. Візьми його, Мартине! Розмовся з ним розпеченим залізом та батогом.

Мартин. О, залізо як припече, то зараз моторніший на язик учиниться... Ге-ге-ге!.. Я це вже добре знаю. До Грицька. Ходім, голубчику, я тебе погрію!

Грицько. То що? Печіть!.. Нічого не випечете!

Наталя — до Золотницького. Не мучте людей! Нащо ви їх мучите!.. У його діти малі.

Золотницький. Смієш ти?..

Наталя. Бог вас накарає!

Грицько. Не поможе вже ваша оборона, панночко. Нас бог оборонить!

Золотницький. Ведіть його!.. До Наталі. А з тобою я ще розмовлюся!

Виходить сам, за їм слуги виводять Грицька.

Наталя — сама. Душогуб!.. Кат!.. Господи! Та коли ж буде кінець цим мукам?.. Бачити це і не мати сили боронити!.. Терпіти та плакати!.. Ні-ні, я не хочу плакати! Яким увіходить. Чуєш, братіку? Зараз чоловіка на мордування взяли... Грицька... списи в його знайдено.

Яким — хапаючись за шаблю. Грицька? Це ж наш! Треба оборонити... Схаменувшись. Ні-ні, не можна ще!.. Сумно. Мусить терпіти... до завтрього... Завтра й сюди сягне наша хвиля... Завтра й він буде вільний.

Наталя. О, хоч би швидше це завтра!.. Як ти про це кажеш, то аж рветься душа моя на волю!.. Коли не пощастить нам, то й мені годі жити!.. Або твоя, або нічия!.. Або вільна, або мертва!

Яким — пригорта її. Серце мое! І в неволі турецький, повертаючи веслами на галері, і серед степів запорізьких, і в поході військовому, — скрізь ти мені ясною зіркою любою світила-сяла!.. Згадував наші літа дитячі, любі, наше дитяче кохання чисте... згадував, як я приїздив додому з кїв-

ської школи... а ти мене стрівала — маленька дівчинка... Все в мене згинуло: батька вбито, мати за ворога заміж пішла — тільки ти, ти сама зосталася єдиною надією... І коли б не ти, минув би я тепер цю господу... Тільки згадка про тебе зваблювала мене сюди якоюсь таємною принадою!.. І не одурила надія!..

Н а т а л я — одхилється. Тихше — йдуть. Одходить.

Входять Золотницький і Мартин.

Золотницький. Що ж він каже?

Мартин. Нічого! Мовчить, запекла душа. Я йому вже й слинку батіжком полоскотав... і так іще його потрусив, — а він усе нічого не каже... Іноді тільки загарчить: „Стривайте! Це вам не минеться“!

Золотницький. Дай йому ще палу, — аж поки признається.

Мартин. А може б ми його на шибеницю зберегли? Бо це, пане, добра б наука іншим була... наочна наука... А коли йому зараз іще палу дати, то глядіть, щоб клятий хлоп не гігнув. Може б так: хай сьогодні спочине, а завтра знов.

Золотницький. Ну, роби як знаєш!.. Аби добув з його, що треба... Іди!

Мартин — повертається і хоче йти, але зазирнувши у вікно: О, чого це до нас у двір жовніри прийшли?

Н а т а л я. Жовніри?!

Я к и м — хапаючись за шаблю. Жовніри!.. Схаменувшись. Ну, дак що? Нехай собі йдуть, коли їм треба.

Золотницький. Чого це ви так полякалися? До Якіма, пильно на його дивлячись. І ти, козаче, чого дуже стрепенувся? Мартине, піди довідайся, чого їм треба. Мартин хоче йти.

Василина, а за нею польські жовніри.

В а с и л и н а — показуючи на Якіма. Ось він! Ось бунтівник!.. Беріть його!

Наталія. Мамо, що ви робите?!

Василина — до жовнірів. Чого ж ви стали?.. Беріть його!.. Він бунтівник!.. Я сама чула, я сама свідчитиму!

Жовніри — хочуть брати Якіма. Ану, бери його, бери!

Яким — добуває шаблю. Гетьте, бо зараз кров'ю запахне! Підходь, хто хоче смерті в вічі зазирнути!

Василина. Невже ви такі боязкі, що всі одного боїтєся?

Наталія. Мамо, не робіть цього!.. Не робіть!..

Василина. Беріть його, — він од Хмельницького присланий!

Наталія. Мамо! Це ж син ваш!..

Василина. Син?.. У мене нема сина, — його вбив цей душогуб!

Наталія. Мамо, це син ваш Яким!

Василина — придивляється до Якіма, непевним голосом. Не може цього бути!.. Я свого сина любила... Я його не зрадила б...

Яким. Любили ви, мамо, свого сина і — зрадили.

Василина — несамовито скрикує і кидається до Якіма. Сину мій єдиний, це ти!.. Якимочку, це ж ти!.. Ой, боже, що ж я наробила! Припадає до Якіма.

Жовніри — в цю мить хапають Якіма ззаду. Попавсь!

Василина вирива його в їх із рук. Гетьте! Гетьте, не чіпайте! Це ж син мій! Жовніри її відпихають.

Золотницький — до жовнірів. Що вам казано, — те правда. Це бунтівник, од Хмельницького присланий нарід підбурювати. Беріть його!.. Тільки не ведіть на село. Там така в'язниця, що зараз із неї можна втекти. У мене є добра схованка. Туди його посадіте, поки шибеницю наготуємо. Мартине, одведи їх!

Яким. Прощайте, мамо! Прощай, моя сестро й моя кохана! До Золотницького. А ти, кате, — убив батька, вбиваєш сина, — але ж бережись!.. Засяла вже й нам зірка з неба!.. Ще трохи — і матимеш ти і всі такі, як ти, відплату за знущання з безщасного народу! Так, я бунтівник! Але тисячі, сотні тисячів бунтівників таких повстануть і страшною грозою весь край струсоне — і впаде ваша сила!

Золотницький. А поки не впала, — моя над тобою воля! Ведіть його! Жовніри виводять Якіма.

Василина — кидається за ім. Сину!.. Падає непритомна.

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Частина двору Золотницького. Спереду в'язниця: мала кам'яничка, вікном з ґратками до глядачів, а двері з лівого від глядачів боку. Позаду в'язниці, через усю сцену з лівого до правого боку, тин з перелазом; перелаз по лівий бік в'язниці.

За тином шлях.

Мусій та Ничипір, вартові, сидять на камені, під вікном біля в'язниці. Нарід шляхом проходить, з роботи вертаючись,— хто з лопатою на плечах, хто з іншим струментом до весняної роботи.

Чоловіків двоє йде.

Чоловік 1. Хай йому всячина! Втомився!

Чоловік 2. Ну, вже й підгонив сьогодні до роботи клятий Мартин! Проходять.

Мусій. Усе нашого Мартина почитують. Мабуть люблять: добрий чоловік.

Ничипір. Атож... Бог не візьме, а чорт ізлякається.

Трое дівчат.

Дівчина 1. Ходить, ходить швидше, сестрички! Од своїх одбилися...

Дівчина 2. А що хіба?

Дівчина 1. Бо саме тут отой клятий панич Ясь дівчат переймає.

Дівчина 3. Мене як піймав раз отут саме, то ледве втекла.

Дівчина 2. Так і справді ходить швидше.

Побігли.

Мусій. Не до впадоби панське залицяння! Боятися, щоб колиски в хаті не завелося.

Ничипір. А хіба й не бувало?

Чоловік 3-й проходить.

Чоловік. А кого це ви тут бережете?
Ничипір. Кого ж там? В'язня.
Чоловік. Якого?
Ничипір. Такого, що зв'язано.
Чоловік. Та за що ж його зв'язано?
Ничипір. За руки.
Чоловік. Та через що ж його зв'язано?
Ничипір. Через те, що втікав.
Мусій. Щоб не бунтувавсь!.. А то взяв та й збунтувавсь.

Чоловік. А ви вже й запакували!

Мусій. Коли ж ізвєлено.

Чоловік. Ще б пак!.. А ви й раді панськими псами бути. Проходить.

Ничипір. Біда панщину відбувати! Пан нагаєм шмага, а люди язиками дошкуляють...

Мусій. Е, батіг дошкульніший за язик... мусимо панові догоджати, бо не помилує.

Ничипір. Де вже там помилує!.. Родича, пасинка та й того не помилував!

Здалека ледве чути спів.

Мусій. Нехай не бунтується!

Ничипір. Може б і ти збунтувавсь, та боїшся.

Мусій. Ге! чого б то чоловік не схотів!.. А щить, — мов щось співа... Прислухаються. Чути, як люди, йдучи гуртом, співають ¹⁾):

Ой, боже, боже, зглянься над нами,
Зглянься з високого неба!

Та пошли, боже, нам нещасливим, } двічі
Змученим нам чого треба!

Гей, щоб устала на Україні
Знова козацькая сила,

Та щоб неволю воля могуча, } двічі
Воля ясна подоліла!

¹⁾ На той же голос, що і „Гей не дивуйте добрії люди“.

Мартин, почувши пісню, прибігає з канчуком.

Мартин. А ви знову співати про волю? От я вам дам волі оцим канчуком! Бач, якої виспівують!.. Ішло б собі мовчки, погане мурло, додому та, як свиня, залізло б у свій барліг та й хропло б, поки на панщину поженуть.

Дехто з людей. Ну, цього вже не буде!.. Сам ти панська свиня!

Мартин. Ах ти іродів вишкварок!.. До чого розпустився нагід!.. Що хоче, те й співає, що хоче, те й говорить, — скоро й робити почне, що сам ісхоче!

Дехто з людей. А то ні? Почне!.. Тоді вже тебе, панського пса, на ретязі коло воріт припнемо, — то там уже й будеш брехати! Виходять, співаючи знов:

Та щоб неволю воля могутча,
Воля ясна подоліла!

Мартин — розлютований, силкуючися перекричати пісню. О, прокляте хамство!.. Я ж вам оддячу!.. Я на вас пана наведу!.. Цього ще й не чувано!.. Що це з іми зробилося? Це все мабуть отой бунтівник — показує на в'язницю — їх направляв! Перелазить через перелаз і йде до вартових. А ви ж... чи добре бережете того харциза?

Мусій. Та добре!.. Тільки ти пошли кого на зміну, щоб хоч перед світом заснути.

Мартин. Чортяка вас не візьме, коли й не поспиті ніч! Уранці й переменять вас, а тепер нема кому.

Мусій. Дак хоч повечеряти ж пусти, а то як же його не ївши.

Мартин. Не подохнете!.. Сиди тут!.. Принесуть, то й повечеряєте. Підходить до віконечка. А що, сидиш?.. Чуєш?.. Гей, ти там!.. Чого ж не відказуєш, коли тебе питають?

Якимів голос — із в'язниці. Чого тобі треба?

Мартин. Коли кличу, дак озивайсь!.. Треба знати, чи цілий... Що, добре сидіти?.. Попався, вовчику-братіку!.. Тепер не вискочиш?.. Чого ж мовчиш?.. Набалакайся сьогодні, бо завтра не доведеться багато говорити, як язика на шибениці висолопиш!.. Мовчиш?.. Ну й кат тебе бери!.. До варті. Глядіть же, щоб цілий був, а то шкури з вас обох поздираю! Чуєте?

Мусій. Та чуємо вже!.. Не позакладало!.. І сами знаємо, що треба берегти. А ти краще вечеряти швидше присилай?

Мартин. Поспієте!.. Нечистий вас не візьме! Виходить.

Мусій. Ну й чоловік!.. До кожного чіпляється, як той реп'ях. Розлютувався за пісню, а на нас напався.

Ничипір. Як вовк голодний лютий... А он Ївга біжить.

Мусій. Біжить, та нічого не несе.

Ївга проходить з лівого боку.

Мусій. А де ж твоя вечеря? Хіба тобі не казав Мартин?

Ївга. Найшор великого пана Мартина!.. Ще я йому з вечерею буду носитись! Нехай Ничипір піде та й візьме.

Ничипір. Звелено не ходити.

Ївга. Не побачить Мартин, бо вже подався на село. Піди та й візьми, — там Гапка дасть. А то б пішли вдвох та й повечеряли. Хіба він утече? Він же замкнений.

Мусій. Е, ні, не можна, голубко! Нехай уже краще Ничипір іде по вечерю, а я зостанусь. Іди бо, Ничипоре!

Ничипір. Чи йти, то й іти! Іде.

Мусій. А ти ж, Ївго, не тікай, постій зо мною хоч трішечки.

Ївга. Бач, який моторний!.. Що ж ти мені казатимеш? Тут ніяк говорити, бо отой—показує на в'язницю—все чує, а може й баче. Ходім отуди, трохи віддалік!

Мусій. Не можна мені кинути варті.

Ївга. Бач, який!.. А я хотіла сьогодні до тебе в сад вийти. Приходь!

Мусій. Е, ні, не можна, ніяк не можна!

Ївга. Приходь, Мусіечку, голубчику, любий! Бач, який ти недобрий: не слухаєшся мене, не хочеш прийти!

Мусій. Та я б на крилах радий летіти, дак коли ж Мартин сказав, що й шкуру здере, коли що тее... Ніяк не можна!

Ївга. Ну, то йди хоч зараз на одну хвилину,—я щось маю тобі казати.

Мусій. Та кажи тут!

Ївга. Сказала, що не буду тут!.. Ходім!

Тягне його.

Мусій. Ну й швидка з тебе! Нічого не вдієш!

Виходить з Ївгою праворуч.

Наталя вбігає, озираючись, і підбігає до віконця.

Наталя. Якиме! Якимочку!.. Чи ти чуєш?

Яким—визираючи в віконце. Хто там?.. Де це ти взялася?

Наталя. На хвилинку... щоб не побачили... Я вблагала Ївгу, щоб одвела вартових... Є в тебе зброя?

Яким. Нема, повіднімано.

Наталя—виймає з під керсетки зброю. На пістоль... кинджал...

Яким. Спасибі, серце! Тепер живий у руки не дамся!

Наталя. Стривай!.. Не на те я тобі це дала.
А гроші є в тебе?

Яким. І гроші забрано.

Наталя. На й грошей! Дає. Пошли вартового купити горілки... Обидва з чаркою не розминаються... Хай нап'ються, поки поснуть, тоді я прийду... ключа я вкраду... відімкну... Випущу і ждатиму,—будь з козаками завтра.

Яким. Ні, тікаймо вдвох.

Наталя. Не можна... Я тільки забарю тебе.

Яким. Я не хочу тебе тут кидати.

Наталя. Я не попущу з собою нічого зробити, а тобі тільки заваджатиму. За ніч добіжиш до своїх?

Яким. Як сонечко зійде—вже тут буду.

Наталя. Ждатиму... Чи не треба ще чого зробити?

Яким. Коня треба. Будуть гони, а без коней далеко не втечеш. Не можна мого вороного вивести?

Наталя. Кінницю замикають і варта коло неї. Ніяк не можна.

Яким. Дак збігай до Панька Галабурди,—це наш... Він зробить... Хай кінь буде наготові під гаєм,—він знає де...

Наталя. Добре, все зроблю... Чути, що десь там Ївга кахикає. Ївга озивається,— треба йти... Жди!
Виходить.

Яким. Ждатиму, мое серце дороге!

Яким—сам. От дівчина!.. і в голову не клав, що вона така смілива! Ну, тепер веселіше зробилося,—наче так, що я вже й не замкнений у цій скрині. А яка ж і люба Наталя! Співає стиха.

Дівчино кохана, здорова була!

Чи ще ж ти на мене та не забула?

Приїхав до тебе,—біг тебе знає,

Чи твоє серденько мене кохає...

Ничипір приходить з вечерею.

Ничипір. Не співай!

Яким. Чому?

Ничипір. Бо не можна.

Яким. Та чом же не можна?

Ничипір. Бо заборонено.

Яким. Та через віщо ж заборонено?

Ничипір. Через те, що... не велено... Подумавши.
Може ти кого викликаєш піснею.

Яким. Чи ба! А я таки й справді викликаю.
Ось слухай! Співає голосно.

Сонце низенько, вечір близенько.

Вийди до мене, мов серденько!

Ой вийди, вийди та не барися,

Мое серденько, розвеселися!..

Мусій з Ївгою приходять.

Яким. От бачиш, і почула дівчина та й прийшла, а ти не давав співати.

Ївга. Прийшла, та не до тебе. Бережіть лиш його добре, щоб до якої дівчини не втік. Виходить.

Мусій. Не втече!.. Що це ти, козаче, так розвеселився? І ні гадки про те, що може завтра п'ятами до землі не доставатимеш?

Яким. Раз мати родила,—раз і вмирати! Наш брат козак із тією сухореброю за панібрата? А що: чи й мені вечеряти дано?

Ничипір. Дано... На!

Подає в віконце вечерю.

Яким. От добрі люди: хоч і вішають, а проте з голоду пропасти не дають. І випити ж є?

Ничипір—лохмуро. Не знать що вигадує! Де там його візьмеш!

Мусій. Нема тут, братіку, того!.. Будемо й так.

Яким. Хіба не любиш?

Мусій. Гріх!... Казав піп у церкві, що хто впи-
ватиметься на цьому світі, дак на тому смолу
питиме.

Яким. Овва! То вже погано!.. Та може ж і не
смолу, а інше що?

Мусій. Казав—смолу.

Ничипір. Та воно... як утягнеться чоловік,
то й те буде пити.

Яким. Авжеж!.. Ну, а поки там іще до того
пекельного пиття, то хоч би оковитої покуштувати.
Може б і ви, хлопці, тее?

Мусій. Гел!.. Та де ж її візьмеш?

Ничипір. Якби ж чоловік мав...

Яким. А як я зроблю, що матимем?

Ничипір. А хіба ти характерник?

Яким. А то ні? Як ісхочу, так горілка і вря-
диться. Справді, хлопці: єв мене трохи грошенят,
то нехай которий з вас до єврея збіга в корчму
та візьме пляшок зо дві оковитої. Одна мені, а
друга вам. Бо я враз усю вихилю.

Мусій. Невже? Ото п'є!

Яким. Дак нате гроші, хлопці. Дає.

Мусій—беручи гроші. Та страшно... якби не
довідалися...

Яким. Уже темно: ніхто не побачить.

Ничипір.—Глянувши вгору, Та воно й справді,
Мусію, темно...

Мусій. Чи темно, то й темно... Сиди ж ти,
Ничипоре, тут, а я швиденько збігаю. Іде швидко че-
рез перелаз.

Яким. От і добре—погріємося. А то може
холодна ніч буде.

Ничипір. А може... Сідає й розв'язує вечерю.
Ану, глянути, що тут принесено? Борщ. Бере
ложку й куштує. Такий, що хоч собаці вилий... дак
і той не їстиме... Кладе ложку. Ні, таки й справді

без чарки не обійдешся!.. Мовчить. А ти ж, козаче, по далеких світах бував?

Яким. Бував.

Ничипір. А де?

Яким. І на Січі був, і в турецькій неволі був.

Ничипір. І турків бачив?

Яким. Бачив.

Ничипір. Ото вже мабуть багато там нечистої сили.

Яким. Чого?

Ничипір. Нечистої сили... Бо, звісно, де віра бусурменська, то там уже тієї погані стільки наплодиться, що й...

Яким. А ти, дядьку, хіба боїшся нечистої сили?

Ничипір. А хіба ж і не страшно? Нечиста сила на все підводить. Чи випив там чоловік чарку, чи не випив, а вже воно тебе втирить у калюжу.

Мусій—з двома пляшками. От вам і є добро. Подає одну пляшку Якимові. На ж, козаче... А ця, кажеш, нам?

Яким. Вам, вам, братіки! Пийте на здоров'ячко!

Ничипір. Давай же вечеряти! Сідають і беруться до вечері. Наливають і п'ють, приказуючи: Будьмо здорові! Дай, боже, здоров'я!

Яким. А що, добра? Ця мабуть добріша трохи за пекельну смолу?

Ничипір. А мабуть... Мусій і Ничипір раз-у-раз п'ють, розмовляючи.

Мусій—До Якіма. А ти ж, козаче, п'єш?

Яким. Такого добра та не пити! Коли вже й той дядько п'є,—не боїться, що й нечиста сила в калюжу затаска...

Ничипір. Бо тепер калюж нема... А ти не смійся, бо я нечистого так бачив, як от тебе бачу, або Мусія...

Яким. Та як же ти його бачив?

Ничипір. А так... Ішов од кума...на християнах був...

Яким. Та й добре вкинув тієї ледащиці?

Ничипір. Що вишили, то правда, а що добре, то ні, бо саме так, як треба, саме посередині... Пішов я від кума, а вже була ніч... От я йду... Іду та й іду, коли дивлюсь, аж я вже не вулицею йду, а городами... Ну іду та іду, коли дивлюсь,— аж воно на тину й сидить...

Яким. Що сидить?

Ничипір. Нечиста сила.

Мусій. Невже? Та яка ж вона?

Ничипір. Та яка ж там іще? Така, як нечиста сила буває... так на тину маячить... Це ж, думаю, воно мене завести хоче. Стривай же, думаю,—я тебе навчу, як із християнської душі глузувати! Та, щіпок у руках добре держачи, іду та й іду та й іду...

Мусій. Та куди ж ти йдеш?

Ничипір. Та за їм же. Підходю до його... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі... далі...

Мусій. Та куди ж ти йдеш?

Ничипір. Та за їм же. Підходю до його... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі... далі...

Мусій. Ну, та що ж там іще було? Що ж усе далі та далі!

Ничипір—байдужно. А далі вже й нічого.

Мусій. Як то нічого? А де ж нечиста сила поділася?

Ничипір. А хто його зна, де вона поділася. Так ураз її й не стало.

Мусій. Ну, а ти ж що?

Ничипір. Та що? Стою та й дивлюсь.

Мусій. Та на що ж ти дивишся?

Ничипір. Та що нічого нема.

Мусій. Ну, а тоді ж що?

Ничипір. Та що? Нічого... Вибрався з городів та й пішов дому.

Мусій. Отакої! Я думав, що йому що страшне трапилось, аж він... Де ж той нечистий, коли ти його не бачив.

Ничипір. Хоч не бачив, дак він там був... Бо не дурно ж мене по городах водило.

Мусій. Ге! Казнащо!.. А ти знаєш, шо я тобі казатиму?

Ничипір. Знаю.

Мусій. Догадавсь?

Ничипір. Який біс!

Мусій. Який же бо ти недогадливий! Хіба ти не бачиш, що в пляшці вже нічого нема? Показує порожню пляшку.

Ничипір—бере й дивиться. Тепер так уже й я догадавсь.

Яким. У мене ще багато є, всього не подужаю. Натє, хлопці! Подає пляшку.

Мусій. Ге! Та ти, гляди, чи й пив... А казав—усю враз хильну... То нам більше буде. П'ють. Ні, воно й у цій пляшці не погане. Отепер уже я так, шо й співатиму.

Ничипір.—п'яний. Цить, Мусію!.. Бо як пап почує...

Мусій. Якого там він чорта почує... Він спить. А я не видержу! Співає:

Танцювала риба з раком,
А петрушка з постернаком...

Ничипір. Цить бо!

Мусій. Не перепиняй, бо я того ненавидю!

Ничипір. Ну, дак ти собі співай, а я спатиму. Легає й спить.

Мусій. Спи! Співає.

Танцювала риба з раком,
А петрушка з постернаком.
А дівчина з часником,
А цибуля з козаком...

Ні, не так!.. Дівчина з козаком, а не цибуля!..

Цибулиця дивується,
Як хороше танцюється...

Танцюється?.. От їй-бо й мені хочеться танцювати! Далєбі потанцюю! Хочє встати й падає. Невже ж таки ти, Мусієчку, і не встоїш? Який [же бо ти дурний, як я на тебе гляну! Мабуть так!.. и роду дурного!.. Співає:

І ти дурний, і я дурний,
І я дурний, і ти дурний!..

А хіба ж є така пісня?.. Чортмає!.. А коли чортмає, — то ти—до віконця кулаком свариться—сиди мені там мовчки та не втікай, а я буду спати. Грізно. Чуєш? Ласкаво. Чого ти там, мій голубе, не озиваєшся? Сердито. Падлюка ти, як я на тебе гляну. До його добрий чоловік добрим словом гомонить, а він і не озивається! Хіба заснув?.. Ну й спи! І Ничипір спить, і пан спить, і Мартин спить, і я спатиму, і всі спатимем!.. Лягає головою на каменюку. Стонадять би тобі копиць чортів з рогами,—як же й твердо спати! Засипає.

Яким—визирає в віконце. Геї ви, хлопці!.. Поснули вже?.. Спіть!

Наталя підходить швидко й обережно до віконця.

Яким. Хто це?

Наталя. Чш! Це я, Якимочку. Іде до дверей і починає їх одмикати. Замок брязнув здорово.

Мусій—прокинувшись. Га? Що? Прислухається. Наталя тим часом одмикає двері, Яким виходить. Побачивши відчинені двері. Стривай!.. Це ж іще що? Точачись, устає й гукає. Рятуйте!.. Тікає!.. Агов!..Хоче йти...

Наталія. Тікай, поки я його загаю... швидше!
Швидше!.. Приходь визволяти мене!

Яким. Удвох ходім!

Наталія. Не можна... доженуть... обоє пропадемо... Я їх тут забарю поки... Тікай!

Яким. Завтра визволю тебе. Зникає в темряві.

Мусій—хапає Наталю. Стривай!.. Не втечеш!..
Гей, сюди! Пха її до в'язниці й зачиняє двері. Ничипоре!
Ничипоре!.. Спиш, бісова личино, а тут он що діється!.. Ничипоре!

Ничипір—з просоння. Га? Що?

Мусій. Га! Що!.. В'язень утік був, поки ти спав...

Ничипір. Утік? Устає.

Мусій. Не втік, бо я його піймав та й укинув назад до в'язниці.

Ничипір. Ну, дак чого ж ти й репетуєш?

Мусій. Того... того, що я тобі велю—не спи!..

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Світлиця в Золотницького та, що і в першій дії.

Золотницький—сам ходить по хаті. Казатимуть, що я немилосердний, що пасинка свого до смерти призвів. Нехай! А я казатиму, що добро Речі Посполитої мені є над усе найвище. Задля його я навіть родича на належиту кару віддати мусив. Багато можна добрих слів знайти, щоб дурням очі замазати.

Мусій та Ничипір увіходять і стають біля порога.

Золотницький. Чого вам треба?.. В'язень цілий?

Мусій. Та він цілий, пане,—чого ж йому не цілому бути.

Золотницький. Чого ж вам треба?

Мусій. Чудасія, пане...

Золотницький. Яка чудасія?

Ничипір. Нечиста сила.

Золотницький. Яка нечиста сила, йолопе?.. Де ви її бачили?

Мусій. Біля себе, пане, бачили: як ви перед нами стоїте, так і вона перед нами стояла.

Ничипір. Так і стояла!

Мусій. От я вам зараз так таки все й розкажу, пане. Стоїмо ми на варті біля в'язниці та й пильнуємо в'язня... Стояли, стояли, а далі й посідали... Посідали, люльки позапалювали та й куримо. Куримо собі та й куримо, і вже давно воно діється, а ми все куримо...

Золотницький. Не п'яткай багато, мов про діло!

Мусій. Ну, дак ото ж, кажу,—сидимо ми собі та й куримо... І ні трохи не спимо, а так собі сидимо браво...

Ничипір. Сидимо браво...

Мусій. Коли я чую, аж коло дверей щось—бряз!.. бряз!.. Це ж, думаю, в'язень добувається. Зирк, а він уже на порозі. Тут я зараз ісхватився, де мій і сон дівся...

Золотницький. Заснули і в'язня випустили? Утік?.. Кажі!

Мусій. Ге, пане! Якби втік, то то б не диво було, а то...

Ничипір. Нечиста сила...

Мусій. Я зараз кинувся до його, знову до в'язниці впхнув, замкнув... Тут люди позбігалися... Помогоніли ми та й стали берегти в'язницю та й берегли до ранку...

Ничипір. До самісінького ранку...

Мартин увіходить.

Мусій. А вранці вже, як Остап та Хведір прийшли на зміну, я, йдучи, та зирк до в'язниці в віконце... Як глянули, то так уже й побачили, що це нечиста сила.

Ничипір. Вона, нестеменно вона.

Мусій. Бо дивимось, аж то не наш в'язень, а щось неподобне.

Ничипір. Неподобне!..

Золотницький. Хама прокляті!.. Ви його випустили?!

Мусій. Де там, пане, випустили!.. Ми його так туди і впхали. Дак що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до в'язниці, то то був там козак, а то вже стала дівчина...

Ничипір. Дівчина... або може й сам нечистий у дівочому образі.

Золотницький. Яка дівчина?

Мусій. Ге, страшо й казати, бо ще як убрешешся!.. Ми її привели, то нехай уже пан сам гляне: чи то таки вона, чи може... хто його знай що...

Золотницький. Веди сюди!.. Хутко!..

Мусій—одчинивши двері, гукає: Давайте її сюди хутко!

Двоє людей уводять Наталю.

Золотницький. Наталя?!

Мусій. О, дивись! Та це справді панночка!

Ничипір. Хоч і панночка, та таки й не без нечистого.

Золотницький. Як ти там опинилася?

Наталя. Взяла ключ, одімкнула... Яким утік, а я зосталася...

Золотницький—до тих, що Наталю привели. Візьміть їх—показує на Мусія та Ничипора—і вкиньте до тії в'язниці, де бунтівник сидів.

Мусій та Ничипір — падаючи навколішки. Панночку! Змилосердяться!

Золотницький. Геть! Ведіть їх! Люди тягнуть Мусія та Ничипора.

Ясь увіходить з бокових дверей.

Золотницький—до Мартина. Пошли вершників!.. Мерщій!.. Нехай утікача шукають по всіх шляхах і по лісах!.. Щоб без його не вертались!

Мартин. Слухаю пана. Виходить.

Золотницький—до Наталі. Як сміла ти це зробити?

Наталя. А як же б я цього не зробила? Я ж брата визволяла.

Золотницький. Закину тебе в темницю і доти там держатиму, аж поки навчу коритися.

Наталя. Не навчиш!.. Скоро прийде він і визволить мене.

Золотницький. Визволить?.. Ясю! Сьогодні ти звінчаєшся з нею... зараз!.. Сьогодні й весілля...

Наталя. Я не люблю його... дружиною йому не буду... Коли батько своєму синові добра зичить,—хай не занпаща йому життя!..

Золотницький. Дурниця!.. Ясю! Чув, що я казав.

Ясь. Та як же це, тату,—нині вже й весілля... не по закону... ні сватання не було, нічого...

Золотницький. Час такий, що не до цього!

Мартин увиходить.

Золотницький—до Мартина. Послав?

Мартин. Порозсилав, ласкавий пане, на всі шляхи й стежки.

Золотницький. Стривай! Відчиняє двері вдругу хату. Дівчата! Гей, сюди!

Увиходить Івга, а за нею ще кілька дівчат.

Золотницький. Візьміть панночку, вберіть до вінця! Дівчата, несподіванкою здивовані, не знають що робити. Чого ж ви стали? Поглухли? Ведіть панночку і зараз як найшвидше вберіть до вінця! Дівчата несміливо наближаються до Наталі.

Наталя. Я не піду... цього не буде!..

Золотницький. Ясю, веди її, нехай при тобі вберуть до вінця... та й сам приберись. Та тільки швидше!.. Чого ж став? Тягни її!

Ясь хоче взяти Наталю за руку. Ходім!

Наталя—відпихаючи його. Геть!

Василина вбігає.

Василина. Що це?

Наталя. Тягнуть мене, мамо, вінчатися з Ясем.

Василина—стаючи біля Наталі, до Золотницького. Геть, дияволе лютий! Батька вбив...

Золотницький. Цить!

Василина. Ні, тепер уже не мовчатиму!.. Убив мого чоловіка, хотів і сина вбити... тепер і їй хочеш життя збавити... Дак я не попущу!.. Вона моя, я не дам її нікому!

Золотницький—до Мартина, показуючи на Василю. Візьми її, витягни з цієї хати!

Мартин—береться до Василю. Ходіть, пані!

Василина. Геть!.. Одштовхує. Слухайте ви всі: він — душогуб!.. Показує на Золотницького. Чого ви його слухаетесь?.. Не мене беріть, а його візьміть, із'яжить!

Ясь—хапає Наталю за руку. Та ну вже, йди!

Наталя. Не підуй! Виривається.

Золотницький. Та довго ж це ще буде? Хапає Наталю, але вона вихоплює в Золотницького з-за пояса кинджал і заміряється на його.

Наталя. Гетьте ви всі!.. Бо не буде той живий, хто до мене доторкнеться! Пустіть!.. Душогуби!.. Хочє йти. Мартин тим часом непомітно заходить іззаду Наталі і вириває в неї з рук кинджал.

Наталя. Та що ж це?.. Мамо!.. Мамо!..

Василина. Пустіть її! Кидається до Наталі, але Золотницький одтяга її.

Наталя. Не до віку ж будете мені руки держати!.. Колись пустите!.. Тоді вже ні вас на світі не буде, ні мене! Ясь та Мартин виводять її ліворуч.

Василина. Будь же ти проклятий навіки від бога й від людей! Вибігає.

Золотницький—сам. А, клята дівчина, яку вчинила шкоду!.. Знатиме ж вона!.. Мартине!

Мартин увиходить, за ім Ясь.

Золотницький. Мартине, піди до попа, звели, щоб зараз сюди йшов... вінчати їх... Та прикро накажи! Дівчата є... В сусід поклич бояр, там парубки... Скажи, що я прохав, що пильна

справа... Розумієш? Та справляється добре,—не так, як із в'язнем!.. Я за його з тобою ще поговорю—навчу як берегти!.. Іди!.. Мартин виходить.

Золотницький— до Яся. Зараз після шлюбу замкнути треба її... Щоб людей бачити не могла, щоб шкоди не вчинила... І мачуху з нею... А то бач, що плещуть... Хай поки посидять... А час мине, то й притихнуть.

Ясь. А може б можна так не робити, тату?.. А то яке ж воно весілля буде?

Золотницький. Сказав уже!

Мартин—вертається. Пане, біда!

Золотницький. Яка біда? Чого галасуєш?

Мартин. Тільки вийшов з двору, коли дивлюсь,—на майдані нарід, усі з косами, з вилами.. Я не посмів близько й підходити... Кричать, галасують...

Золотницький. Чого ж їм треба?

Мартин. Поганого їм треба! Кричать: до панської господи! Та ще б коли сами, а то перед веде отой шибеник, що втік... ще й з козаками степовими...

Золотницький. Мерщій замкнути браму!

Мартин. Замкнено.

Золотницький. Огнисту стрельбу, яка є, роздати челяді!

Мартин. Немає, пане, челяді: мало не вся там.

Золотницький. А, гадюче кодло!.. І ті там? Неси пістолів сюди та рушниць!.. Пороху та куль!

Челядин — убігаючи. Пане, козаки в нас у дворі.

Золотницький. У дворі? Брами не замкнули?.. Шкури б з вас поздирати!..

Челядин. Ба ні, брама замкнена була, а пані прибїгла та й одчинила.

Золотницький. Гадина!.. Боржій пістолі!
Кулі!.. Двері замикай! Замикають двері.

Ясь виходить і вертається зо зброєю.

Ясь. Ось, тату, е... що швидше міг забрати.

Золотницький. Набивайте рушниці! На службу.
Ставай біля вікна—ти!.. Біля цього!.. Ти тут, коло
цього вікна, Ясю!.. Стріляй, не милячись!.. Сам
стережись, за стіну захиляйся!

Василина—вбігає і мовчки кидається до середніх дверей.
хоче їх одчинити.

Мартин—хапає її й держить.

Василина. А, не поспіла!.. Дарма!.. Вони
тут будуть!.. Не втечете! Поривається до вікна й гукає
в його. Сюди! сюди!.. Бийте двері!

Золотницький. У, кляте падло!.. І не заці-
пить тобі!

Василина. Мені не заціпить,—тобі скоро за-
ціпить... Пустити мене! Пручається.

Золотницький. Держи її! Зв'язати їй руки.
Вдвох зв'язують їй назад руки, тоді лишають. Надворі чути
галас. Він дивиться у вікно. Ідуть сюди... Лагодьтесь!..
Дожидай мого гасла!.. Не стріляй, аж поки скажу!..
Цільте добре! Ну-у, бий! Стріляють.

Челядин. Упав один.

Ясь. Другий пада.

Золотницький. Набиті рушниці бери!

Ясь. Назад уже подались.

Мартин. Бережіться, пане, бо вже й вони
стріляють. Чути, як стрелено з кількох рушниць. Шибку
кулею вибито.

Василина. А що, маєш і ти гостинець! Ще
багато таких буде! Прийшов час!.. Остання плата!..
Суд божий!.. Кайся, коли не хочеш без каяття
піти в пекло!.. Корись моему синові!.. Цілуй йому
ноги!.. А що, чи солодка тобі кров його батька?

Золотницький. Заткніть їй рота!

Голос Якимів—надворі. Стривайте, хлопці,

не стріляйте, бо й неповинних поб'єте! Узяти живцем!.. Гей, пане Золотницький! Віддайся на нашу ласку,—ліпше буде, бо згинеш!

Золотницький. А ось тобі моя ласка! Стріляє в вікно. Шкода! Схибив!

Голос Якимів. Хлопці.. Разом до дверей!.. Бий двері!

Чути, як люди біжать, починають грюкати в двері, двері тріщать.

Мартин. Не видержать прокляті двері.

Козаки розбивають двері і впираються в світлицю. Поперед усіх Яким. Козаки виривають з рук у Золотницького та в Яся рушниці.

Яким. Кидай зброю!.. Мартин і челядин слухаються. Ну, пане Золотницький,—не сподівався, що я так швидко до тебе прибуду? Тепер ти певне ліпше мене пізнаєш, ніж позавчора.

Золотницький. Ще й учора харциза пізнав.

Яким. Не харциз я, а правді оборонець!

Тим часом козаки перерізали Василені мотуз, що зв'язував руки.

Василина—кидається до Якіма. Сину! Бог оддає тобі в руки твого ворога! Батькова кров озивається до тебе!

Золотницький. Дак це вже ваша воля?.. Пануйте ж, прокляте хамство, пануйте!.. Та тільки не забувайте, що день мине, два—і ви всі будете на палях кричати, панської ласки благаючи!

Козаки—обурені кричать. Та що він нахваляється? Дати йому шаблюкою по голові!

Яким—спиняючи. Не важся ніхто його займати!.. Я не хочу його крові... Хай іде собі куди знає з своїми гріхами. Не ми його будемо вбивати,—хай його неповинна кров поб'є!

Наталя—вбігає і кидається до Якіма. Якимочку! Невже ж це воля?

Яким—повертається до неї. Воля, мила!

Золотницький. Згинь же!

Кидається до Якіма, щоб кинджалом його вдарити, але козак у ту мить б'є його шаблею і він падає.

Золотницький. Пропав!.. Бодай же й ви так усі про-па-ли!.. Умирає.

Яким—до казака. Нащо це робити? І так можна було оборонитись!

Козак. Не буде, гадина, кусати!

Яким—дивиться мовчки на труп. Сталося!.. Одвертається. Панове молодці! Мамо! Наталю!.. Бог посилає нам волю!

ЗАВІСА.

У Чернігові, 1897.

ЯСНІ ЗОРІ

Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Алі-баша, багатий пан турецький.
Аміна, улюблена його жінка, молода.
Фатима, служебка в Аміні, літня.
Дмитро, невільник з України, молодий козак.
Олена, Дмитрова жінка.
Панас, старий невільник з України.
Халіль, ага біля баші, його родич.
Доглядач над невільниками.
Невільники.
Слуги.

Діється в турецькому місті Азові року 167...

ПЕРША ДІЯ.

Великий панський сад. Посередині водограй, коло його квітник, змережаний стежками. Ззаду, крізь дерева й понад деревами видно палац турецький.

Невільники-українці, чоловіка з десять, старших і молодших. Чорна, драна, полатана одежа, хто босий, а хто в постолах. Потомлені, бліді обличчя, неголені бороди. У руках лопати. Серед гурту висока постать—сивий, кремезний Дід Пана с.

Вони робили тут у саду; але доглядач кудись пішов, то тепер, сами собі zostавшись, почали співати, свою неволю згадуючи.

Не в і л ь н и к и—співають:

В Царіграді на риночку
Ой п'є Байда мед-горілочку.
Прийшов до його цар турецький:
„Здоров, здоров, Байдо, Байдо молодецький!
Покинь, Байдо, байдувати,
Бери мою дочку та йди царювати!
—Твоя дочка поганая,
Гей, а твоя віра, віра проклятая!—
Ой як крикне цар турецький
Та на свої слуги, слуги молодецькі:
„Візьміть Байду, ізв'яжіте
Та й за ребро гаком, гаком зачепіте!“
Взяли Байду...

Д о г л я д а ч—гукає спершу здалека, а потім увіходить.

А, ви ізнов пісні!.. От я вам дам!
Я вас навчу цим канчуком, трекляті!
Увіходить, за ім слуга веде невільника Дмитра.

Ідіть сюди ви всі!.. До Панаса. А ти не йди,
Зостанься тут!.. Тобі, старий собако,
Ще пса привів,—новенького купив
Сьогодні я... Дак ти йому що треба
Робити тут,—усе і покажи.

Панас.

Лопата ж де? Тут зайвої нема.

Доглядач.

Лопата—ось!

Слуга дав Дмитрові лопату.

Ну, чуєш ти, роби,
Та не лілуйсь, гляди, бо буде лихо!
А ви сюди за мною йдіть усі!

Виходить, за їм слуга й невільники всі, опріче Панаса й Дмитра.

Панас.

Ну, вже й народ! Нема йому того,
Щоб як сказать по-людському до тебе,—
Ні, він „старий собако“ зараз каже!
Не вилає тебе, то й не дихне!
Людці!.. А ти, козаче, звідки взявся?

Дмитро.

З базару взявсь.

Панас.

А звідки на базар?

Дмитро.

З турецької тюрми.

Панас.

А в тій тюрязі?

Дмитро.

Та й у тюрму з базару привели.
Хіба ще де взялась би товарина?
Ми ж тут товар: ми—коні, чи воли!

Панас.

Ох, правда це!.. Впеклась мені неволя!..
А я її вже вдруге зазнаю!..
Я вперше втік,—тепер же утікати,
Постарівшись, не здужаю ніяк..
Скажи, а ти давно, козаче, з дому?

Дмитро.

Вже рік минув.

Панас.

Що ж діялося там
У нас тоді? Чи й досі на Україні
Той Іванець, гидка підлиза та,
Чи він іще і досі гетьманує?

Дмитро.

Не стерпівши, давно вже розірвав
Його нарід за зрадництво погане.

Панас.

Туди к чортам! Добувсь таки свого!
Хто ж гетьманом тепера? Дорошенко?

Дмитро.

На лихо все ще двоє гетьманів:
По наш бік, тут—ще Дорошенко й досі.
По той бік, там—Демко.

Панас.

Який Демко?

Дмитро.

Не знаєте? Та—Многогрішний.

Панас.

Он хто!

Дмитро.

Колотиться увесь безщасний край:

Нема ладу, бо голови немає...

І голова б Петро, та ба!..

Доглядачів голос—іздалека.

Гей ви!..

Нероби ви, собаки, джаври клятї!

Вже й кинули робити? Я вам дам!..

Панас.

Берись, а то ще прибіжить і бити!

Роблять удвох.

Уже пішов. Ти тихше гомони.

Воно й робить, і розмовляти можна.

Та як же звать тебе?

Дмитро.

Дмитром. А вас?

Панас.

Як був малий,—Панасом мати звала,

Січовики ж товариші мене

Ще й Вершлягом прозвали, бо у мене

Такий кулак ще замолоду був,

Що як піду я навкулачки биться,

Та вдарю раз, то тут тобі і смерть.

А ти здобувсь там прізвища якого?

Дмитро.

Та Квіткою прозвали козаки.

П а н а с.

Туди к чортам!... Козак, а зветься Квітка!..
За віщо ж це тобі таке мення?
Хіба за те, що вдався уродливий?..
А як же ти в неволю вскочив, га?

Д м и т р о.

Та як дурний!.. На мене серед степу
Наскочила хижацька татарва...
Додому я вертався!.. У мене дома
Дружина й син манюсінський... Чогось
Мені тоді додому заманулось...
Поїхав сам із Січі. Їхав так
Безпечно все, і не було і в гадці,
Що лихо жде... Кругом широкий степ,
Співочії пташки, високе небо
Блакитнее та сонце золоте...
Ту бачивши красу, про все забувся
І думав я про Грецію, про Рим...

П а н а с.

Про що?

Д м и т р о.

Про Рим, про Грецію—держави
Були такі... І думав я собі:
Як гарно їх описують поети,
Що добре там, що там краса яка!..
А в нас хіба чи не краса, не пишна—
В степах, гаях, на небі й на землі?
Чому ж ніхто і нашої не спише?
Якби списав,—ще ліпше це було б,
Ніж у того Вергілія, чи в кого...
Та тільки що нема кому списать...

П а н а с.

Мабуть учивсь ти по великих школах?

Д м и т р о.

Еге, я вчивсь у Києві... Отож
І їхав так, про ворогів забувши,
Аж гульк—ураз набігла татарва!
Я до пуття не встиг і боронитись:
Передньому із однії зробив
Дві голові, а далі вже й несила:
Як облягло дряпіжне вороння,
То й не рухнеш рукою... Збили зараз
Мене з коня, зв'язали й потягли...
Вночі втекти хотів,—не пощастило.

П а н а с.

Ну, вже й козак! Замисливсь про пташки
І вскочив сам у пута!.. От роззява!..
Ну, далі що? Розкажуй порядку!

Д м и т р о.

Дак потягли мене у кляту Кефу,
Нанаситну ту прирву, що жере
Невільників безщасних тисячами,
І мов вола якого продали.
Отам було мені погано дуже:
Вночі сиди у тій гнилій тюрмі,
А вдень роби їм на важкій роботі.
Цвілий сухар, нечистая вода—
Ото і весь невільницький пожиток,—
На закуску—турецькі нагаї.

П а н а с.

Тут краще нам: годують трохи ліпше,
Робота вся в саду, то й волі більш.
А ти давно вже козакуеш, хлопче?

Дмитро.

Ні, в Січі раз недовго я побув,
Тоді вернувсь та одружився дома,
А далі знов до Січі потягло,—
Воно бо Січ така принадна з дому!..
А як побув,—домівка у думках...
В один похід пішов та ще у другий,
А там уже й скортіло до своїх.
Чи з їми ще коли побачусь я—
З Оленою-голубкою та з сином?
Ой, боже мій!..

Панас.

А козакові так
Журитися не личить! Ще й до того
За бабою!.. Я вік увесь прожив,
А не женивсь і за бабами зроду
Я не журились,—це не козацька річ.

Дмитро.

Того ж ви так і кажете: ніколи
Не знали ви—що в світі та краса,
Не відали—що в світі є кохання,
А я це знав!.. Я мав!.. І тяжко те
Утратити, що мав!.. Моя Олена—
Це не така, як інші жінки.
Мов січовик, і сміла, і розумна,
Письменна ще, бо батько піп навчив
Її письма, як дома ще жила...

Алі-Баша з Аміною йдуть дуже тихо, за їми, трохи позаду, служебка Фатіма.

Баша.

Як гарно тут!.. Тобі, мій райський квіте,
Я це зробив. Ти, гуріе моя,

У захистку сама схотіла жити—
І маєш цей палац і пишний сад.
Чи ж догодив тобі я цим хоч трохи?

А м і н а.

Так, догодив... Спасибі... гарно тут...

Б а ш а.

То радий я, душі моєї світе,
Що догодив. Я сам іду сюди
Як у Едем, щоб раювать з тобою,
О, квіточко найкраща у саду
Аллаховім! Ти—пахощі солодкі
Всіх дум моїх... Найбільша втіха це—
Схилитися до пишних уст рожевих...

Проходять усі троє.

Д м и т р о.

Хто це пішов!

П а н а с.

А це наш пан, баша
Із жінкою... Це, кажуть, найлюбіша,
Така, що він їй стежку проміта...
Дак угурті із іншими жінками
Не хоче жить, то він їй цей палац
Побудував... А ті—по той бік саду...
Подейкують, немов би ця з Волині,
Та за оці розкоші продалась,
Потурчилась, стоптала хрест під ноги...
Ненáвидна!..

Д о г л я д а ч—увіходить.

Агов, ідіте, джаври,
Сюди мерщій! Підняти допоможіть!

Усі виходять.

А м і н а з Ф а т и м о ю вертаються.

Аміна.

От саме як чіпляється до мене,—
Такий гидкий мені тоді стає!

Сідає на осліпчику, біля стежки.

Фатима.

А ти ж колись його таки любила.

Аміна.

Любила? Ні! Здавалось тільки так...
То був туман... А справді, то нікого
Ніколи я ще не кохала... ні!..
Та й як могло це статися в нудному,
В огидному гаремі, в цій тюрмі?
Як з іншими жила укупі,—сварки
Та заздрощі та брехні повсякчас—
Аж гидко все те згадувати!.. Правда,
Тепер уже впокійно, та зате
І нудно так: вставати та лягати,
Дивитися на мертві мури, сад...
Щодня одно, щодня без переміни,
Аж сон бере!..

Фатима.

Чого ж тобі іще?

В розкошах ти втопаєш: що схотіла,—
Все зараз є, велике і мале.

Аміна.

І все мені докучило без міри!
Навіщо все воно мені здалось,
Коли його так легко добувати?
Так нудно це!.. Змовка. Хоч би уже гроза
Ударила отут та запалила!..
То все було б хоч подивиться що!

Ф а т и м а.

Хіба ж отак годиться говорити?
Вигадуєш ти щось таке страшне.

А м і н а.

А що мені до того, чи годиться.
Коли мене нудьга бере, нудьга?!
Коли я ще ніколи не кохала!..
А хочеться кохати... Боже мій!
Як хочеться кохати-раювати!..
Уся душа до того лине, рветься,
Що в світі цім найкраще за усе,
До одного, що можна звати щастям
Єдиним тут, до раю на землі
Оцій нудній без міри,—до кохання!
Скажи мені, зазнала ти цього?

Ф а т и м а.

Хто, я? Чого?

А м і н а.

І мріється, неначе...
Вітає мов тут коло мене хтось...
То любий, він, він, дорогий, коханий!..

Ф а т и м а.

Хто—він?

А м і н а.

Хто він? Коханий мій.

Ф а т и м а.

Який?

А м і н а.

А той, кого я маю покохати.

Ф а т и м а.

А що сказав би нам про це баша?

А м і н а.

Хай каже він, що хоче! Що до того?
І що б же він сказати міг мені?
Не може він однять кохання в мене.

Ф а т и м а.

Але життя відняти може він.

А м і н а.

Життя? То що? Це річ така, кохання,
Що дати варт за його і життя.

Ф а т и м а.

Коли тобі не страшно, то я знаю
Такого тут, що за тобою він
Уже давно з кохання пропадає:
Халіль-ага...

А м і н а.

Що? Геть із ним, гидка,
Коли мене не хочеш ти гнівити!
Встає і йде ближче до квітника.
Чому отут не саджено квіток?

Ф а т и м а.

Посаджено ж...

А м і н а.

Отут, кажу, ще хочу!..
Невільників гукни!

Ф а т и м а.

А ось ідуть.
Скажи сама, де хочеш посадити.
Дмитро з Панасом вертаються.

А м і н а—до Дмитра.

Чому отут не саджено квіток?
Тут посадить пахущих, пишних треба!

Дмитро мовчки стоїть, не зводячи з неї очей.

Чого ж стоїш та дивишся, глухий? До Фатими.
Ти стала знов? Та ну, ходім же далі!
Чи думаєш до ночі бути тут?

Ф а т и м а.

Та ти скажи, яких квіток садити,
А то ізнов тобі не догодять.

А м і н а.

А що мені? Хай садить сам, що хоче,
А хоч нехай і зовсім він не садить!
Ходімо ж бо!.. Чого спинилась знов?

П а н а с—беручись за лопату.

От вигадки!.. Дивись!.. Якісь квітки!
Які і де у чорта їх садити?
Чи чуєш бо?.. Ти остовпів, чи що?

Д м и т р о.

Яка краса!.. Такої зроду я
Не бачив ще, та і ніхто запевне...
Ані у нас, ані в землі чужій
Пишнішої за цю немає квітки!

П а н а с.

Туди к чортам!.. Дивись, як ізрадів,
Мов батька стрів! А що тобі до неї?

Д м и т р о.

До неї?.. Ні!.. Але вона—краса.

Панас.

Дак що тобі?

Дмитро.

Бо на світі утіха
Великая—краса.

Панас.

Яка краса?

Дмитро.

Усякая: краса в блакитнім небі,
В зірках ясних, у запашних квітках,
В пташиному в садочку щебетанні,
У личеньку дівочому, в піснях,
В степах-полях і вільних, і широких,
У Дніпрових безоднях у глибоких,
В порогах тих, що, наче звір неситий,
Ревуть і б'ють байдак ще недобитий.
Куди не глянь,—усюди та краса,
Все повила—і землю й небеса.

Панас.

А гарно, глянь!.. Оце ти розказав,
То бачу й я, що правда, бо краса
Є і у тім. Роздумавшись отак,
Побачиш ти, що бог таки на світі
Все не на зло—на добре сотворив,
Не на лихо,—на втіху; то вже люди
І добре все на зло переведуть.

Дмитро.

Так бачите і ви красу природню..
І шанувать нам треба ту красу,
Хоч би в якій там постаті не стала...

Чи піснею промовила до нас,
Чи квіткою, чи пишною блакиттю,
Чи вродою жіночою,—однак
Ї ми скрізь повинні шанувати.

Панас.

Цього вже я не втямлю: небеса
Рівняеш ти до людської уроди.
З великої науки мабуть ти
У голову оце заходиш, хлопче?

Дмитро.

Ні, шкоди тут з науки не було...
Бо до людей я не рівняю неба
Того, де бог живе, а тільки ту
Блакить, що там сія вгорі над нами...

Панас.

Не разберу тебе; раз кажеш ти,—
Неначе так, що й правда, подивиться,
А вдруге знов, то щось уже не те...
Ця панія таки собі вродлива,
Та нам же що до неї, як вона
Нам панія, ще й клята бусурменка,
Ще й зрадниця?.. Он знов ідуть сюди...
Дочисть отут, а я піду здобуду
Гострішої лопати, ніж оця.
А то таку чорти дали копістку.
Що не вшкрябнеш нічого, хоч покинь!
Виходячи, зустрівається з Халілем і нехотя штовхає його.
Халіль—увиходить.

Халіль.

Як смієш ти штовхать, гидотний псе?
Дивись, хто йде, джавуре кривовірний!..
Оце ж тобі! Б'є.

Панас.

А щоб ти був пропав!

Дмитро.

За віщо б'єш старого? Він не винен.
Кіба тебе штовхнути він хотів?

Халіль.

А, так!.. То на́ й тобі!
Заміряється вдарити Дмитра, але той хапа його за руку.

Дмитро.

Стривай бо трохи!

Халіль.

Ти смієш так?

Вирива руку й вихоплює кинджала.

Аміна з Фатимою ввіходять.

Аміна.

Це що? В моім саду
І ти людей наважився вбивати?

Халіль—спускає руку.

Він смів не дати ударити себе.

Аміна.

А ти? Ти смів отут буюти в мене?
Не смієш ти і увійти сюди!..
Віддай мені кинджал!

Тимчасом Панас одводить Дмитра далі; спершу вони тихо про-
між себе розмовляють, а наприкінці сцени з Халілем Панас
виходить.

Халіль.

Навіщо?

Аміна.

Дай же,

Коли кажу!

Халіль.

Моїй цариці я

Усе віддам... Віддає. Не слухатись не можу
Тебе... Аміна кидає кинджал у куші.

Чого ж ти кидаєш його?

Аміна.

Бо щоб його закинуть тільки й здатний,
Коли в таких, як ось твої руках.

Халіль.

Не будь така для мене неласкава!
Я випадку того давно шукав,
Щоб слово те сказати тобі, що зараз
Наважився промовити... Одна
Моїй душі утіха ти й кохання...

Аміна.

Нікчемний, геть! Ще слово хоч одно,—
І знатиме баша, що ти промовив!

Халіль.

Ну, я мовчу... Але, Аміно, знай:
Колись таки мене ти будеш слухать,—
Тоді усе, що хочу, я скажу...

Виходить.

Аміна.

Нікчемний!.. Він до мене про кохання
Насмілюся казати!.. О, гидкий!..

Фатима.

Та заспокойсь! Що ж він зробив такого?

Аміна.

Мовчи! Я вже тобі казала й знов
Ще раз скажу, але уже востаннє:
Не згадуй більш про його ти мені,
Коли мою ти хочеш ласку мати!

Фатима.

Не буду вже... Не гнівайсь тільки так!

Аміна.

І як він смів звести на мене очі?!

Обурена ходить який час по стежці туди й сюди, а тоді відразу повертається, підходить до Дмитра й стає перед ім.

Невільнику! Тебе я перше тут
Не бачила: ти мабуть тут недавно?

Дмитро.

Ще й дня нема.

Аміна.

А, так... нема і дня...
Тим я тебе й не помічала перше...
А звідки ж ти? З якої ти землі?

Дмитро.

З козацької землі... З землі тієї,
Де через вас багато сліз лилось.

Аміна.

Лилося сліз багато через мене?

Дмитро.

Ба ні, не так! Лилося через тих,
Що ордами на край наш набігають,
Плюндруючи, у бран людей беруть,

Та через тих, що в їх людей купують
І на рабів їх повертають тут.

А м і н а.

Хіба рабів не можна купувати?

Д м и т р о.

А що ж у нас є ліпшого на світі
За ту святу, над все найкращу волю?
Хто відніма добро це у людей,—
Найбільший той єсть лиходій, злочинець.

А м і н а.

Чи ба, який!.. Якби оце баша
Почув, то він...

Д м и т р о.

То що? Нехай карає!
А правда все ж у мене, а не в його.
Коли ж і ти так думаєш, як він,
То хоч краса і пишная у тебе,
Та з правдою вона не поєдналась.

А м і н а.

Невільнику! Не забувай, що я...
Що кажеш ти... до панії своєї...

Д м и т р о.

То краще я мовчатиму тепер.
Починає робити.

Ф а т и м а.

Його словам ти не дивуйся, пані,
Бо в тій землі козацькій всі такі:
Ані раба, ні пана в їх немає.
Це чула я багато вже разів,

Як з бранками-козачками чимало
І часто я балакала... від їх
І мову їх навчилась розуміти.

А м і н а—до Дмитра.

Скажи мені, чи є сади у вас?

Д м и т р о.

Колись наш край увесь як сад той цвів,
Як пишний сад великий та багатий,
І дивною красою всіх тоді,
Мов чарами, приваблював до себе,
І раєм був, чи міг би бути він.
Та інші часи прийшли до його,
Зустрілася йому недоля зла,
Тяжке-важке на його лихо впало,—
І пишний сад посохнув та зів'яв,
Долина сліз із райської долини
Зробилася,—такий мій рідний край!..
Але садів таких, як цей, чимало
Зосталося в моїй землі й тепер,
І так, як цей, чи й краще, процвітають.

А м і н а.

А в тебе був у ріднім краї сад?
Чи вмієш сам ти саду доглядати?

Д м и т р о.

Любив сади я змалку і умів
Кохати їх і добре доглядати!

А м і н а.

Коли це так, то я тебе звелю
Настановить доглядачем над садом
Оцим моїм,—його ти доглядай.
Чи догодиш мені ти їм,—побачу.

Дмитро.

Похилий раб повинен догоджати.

Аміна.

Не через те... а просто так... я хочу...

Дмитро.

Так через те хіба, що ти—краса?

Аміна.

Зухвальний раб! З таким, як ти, не можна
і розмовляти! Фатимо, ну, ходім!

Повертається і хоче йти.

Доглядач—надходячи здалека.

Чи чуєш! Гей! Чи вам позакладало?
Іди сюди! Каміння тут носи!
От клятий рід!..

Фатима.

Іди, гука доглядач!
Чого ж стоїш?.. Щоб лиха не було!

Дмитро.

Та ось же йду!.. Зробитися з людини
Твариною!.. Треклятеє життя!..

Виходить.

Аміна.

Як сміє він так говорить зо мною!

Фатима.

То що хіба? Але ж бо він тобі
Негарного тут не сказав нічого.
То він красу твою так похвалив.

Не дурень він, то й розбира, де гарне.
До того ще й з обличчя—бач, який:
Хоч у латка́х, змарнілий у неволі,
А тільки глянь, то зараз так і вздриш,
Що красень він. А очі так і сяють—
От як зірки ясні на небесах,
Та так тобі і зазирають в душу!

А м і н а.

Ти хвалиш так його, немов би ти
У його вже і закохалась палко.

Ф а т и м а.

Хто—я?.. Авжеж!.. Минулося давно!..
А що таки його кохати можна,
То правда це.

А м і н а.

Його кохати? Ні!

Ф а т и м а.

А чом же ні? Що раб він, те байдуже:
Чи раб, чи пан,—коханню те дарма.
І він ось раб, а завтра викуп прийде
За його звідти, з їхньої землі,
І буде він не раб, а вільний знову.

А м і н а.

Хіба вже йде за його викуп? Де
Ти чула це? І скоро має бути?

Ф а т и м а.

Ні, це я так...

А м і н а.

А, так...

Ф а т и м а.

Я про кохання...

А м і н а.

Обридла ти мені з оцим своїм
Коханням! Все одно й одно торочить!..
Така нудьга!

Ф а т и м а.

Дак що ж робити нам?
Давай співать, чи грати, чи купаться...

А м і н а.

А хай йому!..

Ф а т и м а.

Ходімо до ставка!

А м і н а.

А правду ти казала: в його очі
Такі ясні!.. Палкі!.. Як гляне він,
То так немов... О, як мені увіривсь
Оцей Алі!.. Як докуча!..

Ф а т и м а.

Аллах!..

Та не кричи! Тут люди скрізь,—почують.

А м і н а.

Геть одчепись! Хоч буду вже клясти,
Коли нічим запомогти не можу!

Ф а т и м а.

Та скільки хоч кляни і все роби
Що хочеш ти, та тільки стиха, нишком,
Так, щоб ніхто й подумати не міг.

А м і н а .

І буду я робити—от побачиш!
Ой, боже мій! яка нудьга безмірна!
Так хочеться чогось мені... кудись!..
Якби були у мене дужі крила,—
Ох, як би я полинула!..—туди,
Де вільно всім що схочуть, те робити,
Де ні рабів немає, ні рабинь...

З-за дерев чути, як співає Д м и т р о :

Стоїть явір над водою,
В воду похилився:
На козака пригодонька,—
Козак зажурився.

Не хилися, явороньку,—
Ще ти зелененький;
Не журися, козаченьку,—
Ще ти молоденький!

Не рад явір хилитися,—
Вода корінь мие;
Не рад козак журитися,
Та серденько ние.

Ой поїхав на чужину
Козак молоденький;
Оріхове сіделечко
І кінь вороненький.

Ой поїхав на чужину
Та там і загинув,
Свою рідну Україну
На віки покинув...

А м і н а—прислухалася, а потім:

Хто це співає?

Ф а т и м а.

З невільників якийсь...

Розхиляє куші і дивиться.

Та це новий...

А м і н а—мов до себе.

Давно уже не чула
Своїх пісень!.. Усе чужі навкруг...
Чужі пісні, чужі люди... Боже!
Чого ж вона, ця пісня, серце рве?
Малою ще... я чула там її...
Серед садків... де батько й ненька рідні...
Забула їх... цуралася...

Ф а т и м а.

Кого
Цуралася? Що ти таке говориш?
Не розберу...

А м і н а—так само.

Ні, не цуралась, ні!..
А тільки так... Як серце заболіло!..

Ф а т и м а.

Та що тобі? Чого ти так...

А м і н а.

Нічого!..

Ой, боже мій! Навіщо він співа!
Навіщо він нагадує минуле!..

Виходить.

Ф а т и м а—сама.

Щось їй таке подіялось... Ану,—
Чи не його накинула ти оком?..
Так я звезду докупи вас,—тоді

Що схочу вже, то те зроблю з тобою:
І золото, й дарунки—буде все!
Я знаю це,—вже ти мені не перша...
От тільки те, що страшно тут баші...
Ну, та дарма!.. Я бачила й страшніше!..

Виходить.

Дмитро й Панас приходять і починають робити; ще кілька невільників стають до роботи віддалік окремою купкою.

Панас.

Коли б уже обід той швидше був,
То б одпочив!

Невільник.

А що, втомились, діду?

Панас.

Таки втомивсь!.. Сіпака-бусурмен
Усячину вигадує на втіху
Собі, а ти—роби! От і тепер:
Ще тут квітки садити загадала!

Невільник 1.

Сама взяла б та й посадила їх,
Коли вже їй так дуже заманулось.

Невільник 2.

Ця панія? Ну, ця посадить!.. Так!..

Дмитро.

Та це і нам ще невелике діло.

Панас.

Ото ж хоч це мале та й зробить хай!
А то все нам на їх, чортів, робити!

Дмитро.

Чи тут вона давно... в цього баші?

Панас.

А враг те знає.. Мені про це байдуже!

Дмитро.

Щасливий він!

Панас.

Такє!.. Чого це так?

Дмитро.

Того, що є така краса у його.

Панас.

Ну, хлопче, ти й охочий до жінок!..
А що—тебе киями товариство
Не парило, як ти у Січі був,
За те, що ти скавав моторно в гречку?

Дмитро—сміючись.

Не парило, бо й ні за що було.
А що це вам таке здалося, діду?

Панас.

Та бач... як тут послухати тебе,
То чоловік подумає, що в Січі
Продражнено тебе вже бабієм.

Дмитро.

Ну, хай би хто посміві!.. Про цю ж туркеню
Я тим кажу, що це краса така,
Що мабуть світ такої ще не бачив...

Панас.

Туди к чортам!.. Ти щось таке верзеш.
Що вже воно і купи не держиться...
Та хай їй цур!..

Доглядач надходить і, побачивши, що двоє з тії купки невільників стоять і не роблять, кидається до їх і б'є канчуком.

Доглядач.

А знаєш ти робити?..
А знаєш ти, треклята псино, га?
І ти за їм?.. На ж і тобі такого!
Б'є й другого, ті кидаються робити.
Глядіть мені, робіть, бо як вернусь
Та буде тут не зроблено, то... знаєш!..

Спершу невільники мовчать, поки доглядача видко, а як він покрився поміж деревами, тоді знімається гомів:

Невільник 1.

Треклятий кат!

Невільник 2.

Все тільки биться й зна!
Хвилиночки немає відпочину!
Так і уздрить!

Невільник 3.

Не дурно зрадник! Всі
Ці зрадники такі: за турків гірші.

Невільник 4.

От, ідольський!.. Бодай ти луснув був!

Невільник 5.

Ще ж, братчики, сьогодні і неділя!

Невільник 1.

Та ну? Невже?

Невільник 2.

Неділя! Так і є!

Невільник 3.

Ой, проклята неволя бусурменська!
В неділю—й то роби на їх, як віл!

Панас.

А що, гаразд туркenea гарна б'ється?

Дмитро.

Та що це ви туркенею мені
Взялися вже і очі вибивати?
Облиште це!.. А думати про те
Давайте ми, щоб утікати звідси!

Невільник 1.

Втечеш!.. Атож!..

Невільник 2.

Так і варта в нас!

Дмитро.

До втеку—ніч.

Невільник 3.

Такі вночі кайдани,
Щоб утекти!

Дмитро.

Кували люди їх,
То і розбить подужають їх люди.

Панас.

Хоч сміливий, та молодий ще ти,
Хоч би з тюрми і викрались ми нишком,
То далі що? Куди і як тікать?

Дмитро.

Куди тікать? Хіба вам степу мало?

Невільник 4.

Та звідси як нам вирватись—скажи!

Невільник 5.

Цього навчи!

Дмитро.

Я й сам іще не знаю.

Але коли кайдани і тюрма,
Доглядачів батіг, його знущання
Докучили вже нам, товариші,
Як хочемо побачити ми кривих,
Як хочемо побачить рідний край
І волі знов козацької зазнати,
То знайдемо, як можна це зробіть!

Невільники.

— А правда! так!

— Саме покаже діло!

— Аби схотів!

— І бог допоможе нам!

Усі разом.

Навчай же нас!.. Ми за тобою всі!

Дмитро.

Коли ви так,—то будемо на волі!

З а в і с а.

ДРУГА ДІЯ.

Альтана в саду, гарно вбрана, з канапою. Одні двері—проти глядачів, другі—праворуч од їх.

Аміна, схилившись на канапі, в руках гитара; вона іноді перебирає на їй струни. Фатима стоїть, прихилившись до вікна.

Фатима.

Ти як мала дитина нетерпляча.

Аміна.

Та годі вже!.. Мій боже!.. Чула все!..
Сама ж мене до того нахилила.

Фатима.

Отак!.. Коли ж я це робила, га?

Аміна.

Сама ж мені казала, що кохання
Рабів не зна.

Фатима.

Казала,—ну, дак що?

Але коли його кохати хочеш,
То треба так робити, щоб ніхто
Про це не міг довідатись ніколи.
А ти того не знаєш: дай та й дай!

Аміна.

Жалю нема у тебе!.. Не кохала
Нікого ти ніколи мабуть,—тим

Не відаєш того, яка це мука,
Кохаючи, і дождатись отак!
Ти ж зрозумій: все думати про його
І ні про що вже більше не могли,
І знать, що він тут близько є, і знати,
Що бачитись я все ж не можу з ним,
Не можу з ним, з коханим, розмовляти!..
Вночі і вдень, щомиті—все один
Огонь в душі і тілі почувати
В коханого в обіймах,—мука це!

Ф а т и м а.

Та ось баша уже ж поїде скоро,—
Тоді Дмитра й покличу я тобі.

А м і н а.

Не хочу ждати! Бо на світі коханням
Упитися—то тільки й щастя є.
Нема цього, то і життя немає,
І мертві дні минають без пуття.
Не хочу так!..

Ф а т и м а.

Так страшно ж, небезпечно!

А м і н а.

Чи варт про це і думати? Забудь!
Страшнішого над смерть страшно немає,
А як нема кохання, смерть—життя.

Ф а т и м а.

Атож! Мені життя й без того любе.
А як баша дізнавсь,—нам смерть обом.
Ти за своє кохання вмреш,—як знаєш!
А за що ж я вмирати буду? Ні!
Перечасуй: баша поїде скорее...

А м і н а.

Ой, боже мій, ізнову той баша!
Та не кажи про його, не нагадуй!
Я те усе вже чула, знаю все,
Але ні знать, ні чуть його не хочу!

Мовчанка. Далі Аміна відразу підводиться і каже благаючи:

Поклич його!.. Послухайся, поклич!..
Прошу тебе, Фатимо люба, добра!..
Я дам тобі за це, що схочеш, все!
Вподобала ти з золотом намисто,—
Візьми його!.. Що хочеш, те й візьми
З окрас моїх, з одежі, та послухай!..
Та тут нема й страшного, бо баша
Аж на тому дворі й не прийде скоро,
Бо мабуть спить.

Ф а т и м а.

Ой-ой, боюся дуже!
Та вже піду,—немає що робить!

А м і н а—схоплюється й кидається обнімати Фатиму.

Фатимочко моя! Яка ти добра!..
Іди ж! Не гайсь!

Ф а т и м а.

Та вже ж іду!

А м і н а.

А як
Ти думаєш: чи схоче він прийти?
Я ж так із ним ще мало розмовляла...

Ф а т и м а.

Та ви ж в саду стрівалися частенько...

Аміна.

Та ніяк все було й поговорить...
Раз тільки ми розмовилися більше:
Як звать його сказав і звідки він...
Та так почав мою красу хвалити!..
А я: забув, що ти невільник тут,
Що пані—я!.. А він мені на те
„Забути все, тебе уздрівши, можна“...

Фатима.

Ну й прийде він,—хіба ж і так не видно?

Аміна.

Ну, йди ж бо! Йди, Фатимочко!..

Фатима.

Та йду ж! Виходить.

Аміна падає на канапу.

Ох, голова у мене туманіє...

Загуляє очі руками.

Чи прийде він... Він прийде!.. Прийде!.. Так!..
Халіль увіходить. Аміна відразу підводиться й стає.

Халіль.

Аллах послав мені своєї ласки,
Що я здолав побачити тебе.
Я кілька день уже того пильную
І ось тепер...

Аміна.

Як смів ти цей порг
Переступить?

Халіль.

Ще й на страшніше діло
Нам смілости кохання додає.

Аміна.

Я слухати тебе не хочу зовсім.

Халіль.

Не будь така і вислухай мої
Благання ті, що рвуться в мене з серця.

Аміна.

І бачити тебе не хочу я.

Халіль.

О, вислухай, як мучиться душа!
Твоя краса мене опанувала,—
І ночі й дні спокою все нема...
Все ти в думках... Зласкався бо, Аміно!
Коли твої уста до уст моїх
Не схилиш ти, жорстокая, то з муки
Загину я.

Аміна.

А що мені? Загинь!

Халіль.

За віщо ти ненавидиш мене?..

Аміна.

Ненавиджу?.. Тобою я гордюю!

Халіль.

Та за́ що ж це?

Аміна.

Бо ти мені гидкий.
Скажу баші, що ти у мене був,—
Занапащу тебе одним словом...
Але того не хочу—геть іди!

Халіль.

Дак я ж тебе коритися навчу,
І будеш ти моєю по неволі!..

Кидаецься до неі. Але Аміна в ту мить вихоплюе кинджал і б'е
Халіля, та він затуляецься рукою й вона його раніць у руку.
Він одскакуе.

Аміна.

Гидотний, геть!.. А то умреш ти тут!

Халіль.

Ти дрыпаеш, мов тая дика кішка.
Та не тобі подужати мене,
І я тобі ще кігті повтинаю!..

Выходіць.

Аміна—сама.

О, господи! Які тяжкі образи
Терплю я тут!.. Сказати все баші?..
Так гидко це!.. І він його замучіць,
А крови я не хочу... Хай живе!

Кидае кинджал і падае на канапу.

Дмитро тихо ввходіць і спіняецься біля порогу.

Дмитро.

Звеліла ти, щоб я прійшов до тебе...

Аміна—стрепенувшысь, пiдводіцься.
Це ти... еге... казала, щоб прійшов...

Дмитро.

Я слухаю, що пані загадае.

Аміна.

Ні, не на те... покликала... я хочу,
Щось розпытать...

Дмитро.

Питайсь, ласкава пані.

Аміна.

Чи тут тобі погано жити в нас?

Дмитро.

В неволі скрізь погано. Чи буває
Кому у їй та гарно? Я не чув.
Бо воля є найбільше в світі щастя,
І в кого скарб однято цей,—тому
Безщасному і сонце пригасає.

Аміна.

Що воля скарб великий, щастя—так,
Та єсть іще одно найбільше щастя.

Дмитро.

Не відаю яке,—скажи мені.

Аміна.

Кохаючи, всю душу віддавати.
І в кого є це щастя,—забува
Той про усе, і навіть про неволю.

Дмитро.

Неволю? Ні!

Аміна.

Серед кохання втіх...

Дмитро.

Ні, він щодня про те все думать буде,
Що він є раб, купований, як віл,
Що мусить він робить, як товариш;
Коли ж йому судилось на віку

Зирнутися з коханими очима,—
Так прийде пан і навіть не спита,
Що дума раб, що може почувати,
А на базар його звелить вести
З налігачем на шиї, щоб продати
І розрізнить з коханням тим на вік.

А м і н а.

Це правда все. Але бува кохання,
Що гинуть всі кайдани перед ім:
Так, ніби є вони про людське око,
А справді їх, тих пут, уже нема...

Мовчанка.

Чому ж мовчиш? Хіба не хочеш ти
Відмовити, зо мною розмовляти?
Бо я тобі турецька пані зла!..
Не думай так: таке ж у мене серце
У грудях цих, як у твоїх—твое.
І можу я те горе зрозуміти,
Що в серці ти своєму заховав.

Д м и т р о.

Що в серці я сховав? А що до серця
Мого тобі? Навіщо буду я
Казати те тобі, чого нікому
Не хочу я казати й не скажу?

А м і н а.

На те скажи, щоб з рідною душею
Сумна душа ділитися могла
Своїм жалем, надіями, чи сумом.
Коли бува, що нікому звіряти
Свої думки: нема навкруг людей,
Чи хоч і є, та рідної такої
Нема душі, щоб лихом і добром
Могла душа із нею поділяться,

Тоді свої жалі людина та
Звіря якій тварині безсловесній,
Чи навіть і рослині неживій...
А ти мені не хочеш те сказати,
Що я, тебе жаліючи, прошу.

Дмитро.

Та що ж тобі я ще казати мушу?

Аміна.

Скажи мені, чи міг би ти коли,
Невільником zostавшись, покохати?

Дмитро.

Навіщо ти питаєшся про це?

Аміна.

Бо хочу знать. Коли б оце до тебе
Жіночі озвались очі й ти
Уздрів би в їх своєму серцю рідне,—
Невже й тоді твої палкі уста
Не випили б кохання з уст солодких?
Мовчиш ти знов... Чи, може, в цій землі
Не міг би ти знайти такої вроди,
Щоб покохать?.. Тут, може, всі бридкі?

Дмитро.

Бридкі? О, ні!..

Аміна.

Зустрів і тут вродливу?

Дмитро.

А може й так...

Аміна.

А де? Коли ти бачив?
Яка вона?.. Кажи ж бо ти!

Дмитро.

Така,

Що мов заря засяє, як погляне,
І світ увесь поліпшає немов,
І всі квітки найкращі, найпишніші
Схиляються покірно їй до ніг,
І певно, що на всім широкому світі
Їй рівної уже нема ніде...

Аміна.

О, мабуть то краса велика дуже!
Щаслива ж та, що славиш так її.
Скажи ж мені, де стрів її, де бачив
Оту красу, такую осяйну?

Дмитро.

Невільник я, то я мовчати буду.

Аміна.

Облиш! Забудь невільництво гидке!
Хто та краса—я хочу, хочу знати!

Дмитро.

Ота краса—це ти!

Аміна—затуля очі рукою й падає на канапу.

Що ти сказав!..

Фатима—вбігає перелякана.

Ой, лихо!.. Пан іде!.. Баша іде!..
От я ж тобі казала,—буде лихо,—
Оце воно і сталося!.. Аллах!

Аміна.

Чого ти так кричиш? Чи він далеко?

Фатима.

Ось-ось уже... на стежці... зараз тут...

Аміна.

Якими він дверима йде?

Фатима—показує ті, що їми ввійшла.

Сюдою...

Аллах! Що ж ми робитимем тепер?

Аміна.

Та цить бо ти! Чого кричиш без діла?..

До Дмитра, відчиняючи ті двері, що збоку.

Іди сюди! Ти пройдеш у квітник—

Тут поблизу... Зостанься, там із квітками

Ти щось роби,—мов звелено тобі...

І дожидайся, що я тебе покличу!

Дмитро виходить. Аміна зачинає за їм двері, а тоді сідає на тую ж канапу.

Баша входить і махає рукою на Фатиму; та виходить.

Баша.

Зорю мого і розуму й душі

Знайшов в її гніздечку запашному.

Сідає біля Аміні.

Аллах мужам на втіху дав жінок,

На те, щоб муж од праці, від турботи,

Од клопоту тяжкого на війні—

Розважити себе міг дома любо,

Втішаючись з жіночої краси.

Як серед трав, дерев квітки пахущі,

Так між людьми і чепурні жінки:

Сотворено рости ти на діло,
Квіти ж Аллах на втіху сотворив.

А м і н а.

На втіху? Так? Та й годі, господарю?
Сказав би так жіночий розум мій,
Шануючи твоє високе слово:
Ми знаємо ще і таких жінок,
Що втіхою були і діло знали:
От Солиман-Хуррем султаншу мав,
Удвох із ним вона в нас царювала.

Б а ш а.

Моїх очей найкращая зоря
Про Россу ту нехай мені не каже,
Бо тільки зло робила в нас вона.
Ні, не на те жінки, щоб власним робом
І розумом своїм діла робить,
Але на те, щоб мужеві коритись,
Йому на втіху бути і не більш.
На це вони повинні положити
Свою красу і розум, і життя.
Аллах це так звелів, так мусить бути.

А м і н а.

А чоловік—чим мусить бути він?

Б а ш а.

Аллах звелів, щоб він був жінці паном,
Та й добрим ще, бо скоро хоче він,
Щоб квіточка його цвіла на втіху
Йому в житті, то вже ж повинен він
Доглянути її і так зробити,
Щоб у добрі вона жила й могла
Свою красу викохувать. Оттак-о
Цю квіточку мою (пригорта її) і я силкуюсь

У щасті тут викохувати. Так?
Адже це так?

А м і н а.

Так, господарю, правда.
Ти тут зробив мені маленький рай,
І зовсім би було гаразд у йому,
Та ще одна тут недогода є.

Б а ш а.

Яка? Скажи,—її не буде зараз.

А м і н а.

Доглядач цей—не знає саду він,
Не знає, як його кохати треба:
Що зроблено було до його ще,
То те і є,—нічого сам не вміє.

Б а ш а.

Моторний же та працьовитий він.

А м і н а.

Та клопітний: все клопоту такого
Наробить він, ладу ж рабам не дасть,—
Без діла все тут робиться у його.
Я не люблю його, поганий він!..
Не хочу в сад ходити через його!

Б а ш а.

Я б іншого сюди настановив,
Та тільки щось нема такого в мене.

А м і н а.

Та в тебе ж слуг багато всяких є.

Б а ш а.

А щоб і сад він знав,—того й немає.

Аміна.

Ти пригадай гарненько,—може й є.

Баша.

Я згадую, та ні—нема та й годі.

Аміна.

Не хочеш ти зробити, як прошу,
Та й кажеш так. Але ж мені Фатима.
Казала вже, що є такий один.

Баша.

А хто ж то є? Його не знаю,—певне
Побріхує твоя Фатима.

Аміна.

Ні,

Та тільки я забулася, про кого
Вона мені казала... От... Стривай...
Подумаю... А так, уже згадала:
Є в нас такий невільник, що його
Приведено недавно?

Баша.

Є, Аміно.

Аміна.

Так він, чи що,—Фатима каже,—був
Неначе десь раніше садівничим.

Баша.

Ну, знаю я його. Та він джавур.

Аміна.

Хіба джавур? Ну, я цього не знала.
Але ж і цей доглядач, що тепер,
І він джавур.

Б а ш а.

Такий він був, тепер же
Він молиться пророкові, як ми.
Джавури ці, як стануть правовірні,
То робиться нарід путящий з їх,
А поки він у кривовірстві ходить,—
Це гадина, і треба берегтись,
Пильнуючи, щоб не вкусила часом.
Та я уже сказав тобі: зроблю.
Коли нема тут іншого такого,—
Довідаюсь, чи діло тямить цей,
Тоді його настановлю: а може,
Як він уздрить, що так зробили з ним,
То саме це й прихилить до пророка
Його тоді. Тепер піду.

А м і н а.

Куди?

Б а ш а.

Та прибули сьогодні з Лехистану,
Із польської землі, до нас послі...

А м і н а.

А з дому ти вже не поїдеш? Ні?

Б а ш а.

Ні, мушу я поїхати на місяць,
Та не тепер, а тижнів так за два,
Чи може й більш... Тобі це сумно буде.
Та що робить!.. Повинність!.. Ну, піду.
Здорова будь, моя трояндо пишна,
Та не сумуй без мене тут сама.

Цілує її й виходить.

Ф а т и м а—ввіходить.

Уже пішов?

Аміна.

Скажи мені, Фатимо,
Тебе давно вже з рідної землі
Взяли?

Фатима.

Давно! Дитиною малою
Год десятьох...

Аміна.

До всього звикла ти.
А я... ще так недавно інші думи
У голові були... цвіли в душі,
Пишалися надії інші... Боже!
П'ять років ще не проминуло... так...
Я згадую... я пам'ятаю,—мати
В нас батькові дружиною була,
Порадниця у хаті,—не рабіня,
Не забавка... гаремів там нема,
Там вільні всі у нас жінки й дівчата,
Там вільною і я була... і я!..
Я іншою була... Страшне нещастя
Мене сюди перенесло, і я
Так мучилась була спочатку, далі ж
Звикати вже потроху почала...
І все воно перемінилось якимось...
І страшно так змінилось... Чогось
Відміна ця мені страшною стала
Здаватися...

Фатима.

Та ти про віщо це
Говориш так? Щось я не розбираю.
Кажі простіш!

Аміна.

Встає у серці знов...

Ф а т и м а.

Та що встає?

А м і н а

Те почуття, що я
Не забавка якась, що я людина,
Що хочу я так жити, як і всі:
По-людському, своїм життям щоб жити.

Ф а т и м а.

Та і на це є способи у нас,
Бо не на все і в чоловіка очі:
Умючи, одуримо й його.

А м і н а.

Дурити—от!.. Це—красти право жити!
Оце і є те саме, що мене
Обурює та гнітить нестерпуче!
Повинна я була сьогодні тут
Лукавити, брехати, хитрувати,
Мов ще люблю його, щоб він Дмитра
Настановив тут саду доглядати,
Бо так вільніш кохаться буде нам...
О, як мені це гидко все!

Ф а т и м а.

Байдуже!

Вже так воно ведеться завсігди,
Що як собі кого наглядить жінка
Любішого, то нищечком грішить
І мусить же дурити чоловіка.

А м і н а.

Облиш, мене не розумієш ти!..
Ой, боже мій! Як тяжко-важко жити

Серед людей, що простих слів твоїх,
Шо дум твоїх найкращих, найсвятіших,
Тих, що без їх нема тобі й життя,
Вони цілком не розуміють, зовсім!
Як страшно це: живеш як у пустині,
А люди скрізь... Ой, боже правий мій!
Душа вмира, проймає серце холод...

Сідає, зіпершись на лікоть, і змовкає. Потім, одразу стрепенувшись:

А все ж його кохати буду я!
А все ж його не можу не кохати!..
Поклич мерщій, Фатимо! Клич його!

Фатима входить у двері збоку.

Дмитро ввіходить.

Аміна.

Ізнов удвох ми можемо розмовляти.
Іди ж сюди! Зненависний пішов.
Невже мене не зрозумів ти досі?
Невже того не бачиш ти, що є?

Дмитро.

Невільник я... Невільникові ж важко
І бачити, і розуміти все:
Хоч бачить він,—боїться помилитись,
Боїться він сягнути далі, ніж
Дозволено. Хоч візьметься у його
Вогнем палким уся душа й згорить,—
Мовчати все ж він буде й те ховати.

Аміна.

Примушуєш мене казати—хай!
Це зараз той пішов, кого найбільше
Ненавиджу тепер.

Дмитро.

За віщо ж то?

Аміна.

За те, що я людина й хочу жити
По-людському, не так, як тут живуть,
А він мені насмілився казати,
Що забавка я, іграшка, йому
Сотворена на панську втіху тільки,
На те, щоб він зо мною граться міг,
Як схочеться йому, як заманеться,
А далі і забув на час якийсь,
Аж поки знов ще заманеться гратись!
За це його ненавиджу тепер.
Іде за те, що іншим почуванням
Тепер мені всю душу обніма,
А він, як пан, порядкувати хоче
В моїй душі. То і за це його
Ненавиджу!..

Ти кажеш—ти невільник...
Не хочу я, щоб ти мені й zostавсь
Невільником...

Дмитро.

А чим же можу бути?..

Аміна.

Надією і сонечком ясним,
Моїм очам єдиним світом-сянням,
Моїй душі єдиним сподіванням,
Утіхою, коханням, щастям—всім!..

Дмитро—кидається до неї.

Ні, годі вже!.. Мовчать немає сили!..
Моя красо, мій квіте запашний!

Чиї б уста мовчати тут здоліли?..
Люблю тебе безмірно, раю мій!

Пригорта її.

А м і н а.

Коханий мій!.. Люби, єдиний, милий!..
З тобою рай, мій світоньку ясний!..

Схиляється йому на плече.

З а в і с а.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Сад. Інше місце, ніж у першій дії.

Панас із Молодим Невільником.

Панас.

Ні, я його побачивши ще спершу,
Послухавши його, вже догадавсь,
Що січовик із його недотепний.

Невільник.

Чому?

Панас.

Тому, що надто вже жінок
Він полюбля та казнащо верзяка:
Рівня красу жіночу до небес
І там іще таке він докладає,
Що доладу й не розбереш його...

Невільник.

А цитьте! Он він сам іде.

Панас.

Іде вже
Підгонити,—доглядачем зробивсь!..
Схотілося турецької розкоші,
Про те й забув, як верещав колись:
„Утечемо! Вас визволю на волю!“
Тепер йому вже те не в голові,
Уже ніяк не згадує про втеки.

Дмитро—підходить до їх.

От богові хвала,—сьогодні день
Удався не душний, робити легше.

Панас.

А що тобі?.. Адже не робиш сам!
Бо ти тепер уже, бач, пан, доглядач!

Дмитро.

Воно і я, сказати так, роблю...
А хоч би й ні, дак і не в тім же сила.
Не сам же я—он роблять люди скрізь,
То й посила господь людям полегкість,
Чому ж за це не дякують йому?

Панас.

Пророкові подякувати треба,
Аллахові тому, чи кат їх зна,
Як звуться ще вони—ті, бусурменські!.

Дмитро.

Бог, діду, скрізь один.

Панас.

Який же бог?

Дмитро.

Той бог, що цю багату землю й небо
Високеє блакитне сотворив,
Той, що вдихнув живу ю душу в тіло.

Панас.

То це й Аллах по-твоему—він бог?

Дмитро.

Ми кажем: „бог“ по-свему про бога,
Вони про те ж по-своему: „Аллах“.

Панас.

О, ба! О, ба!.. Оце тебе послухать,
То все одно, що наш, що бусурмен.
То це одна, по-твоєму, і віра
Що в нас, що в їх?

Дмитро.

Ні, віра не одна:
Бо ми отак про бога розумієм,
Вони ж про це по-своєму.

Панас.

А ти ж
Пророка—як, чи добре розумієш?

Дмитро.

Даремно це говорите ви так.
Я не зробив вам, діду, зла й нікому
Із наших тут ще не зробив, а ви
Так кривдите мене. За віщо ж, діду?

Панас.

За те, що ти у зрадники пошивсь!
Всіх присягавсь ти вивести з неволі,
Тепер же сам батіг у руки взяв.

Дмитро—збентежений.

Час не прийшов... Ви ж знаєте, що змоги
В нас не було... Казали ж ви сами,
Щоб підождать,—хай кудинебудь з дому
На час який поїде цей баша.

Панас.

Та це то так... Та тільки бачу добре,
Що якби він поїхав, то й тоді б
Не поспішавсь ти, хлопче, до утеку...

Догадуюсь, куди ти стежку топчеш,
Це видно вже!

Дмитро.

Нікуди не топчу,
А думаю, що й віри не ламавши
Доглянути тут можна саду.

Панас.

Так!..

Говориш ти це гарно!.. Добре діло,
Коли б воно й зробилось так усе.
Та тільки щось нема на те надії.
То я скажу: гей, Дмитре, бережись!
Не попускай отруті бусурменській,
Розкошам тим та ласощам гидким,
Залазити в твою казацьку душу.
На те тебе і садівничим тут
Ізроблено, щоб ти порядкувати
Звикав, привчавсь над братом-казаком.
Невільником ти з примусу робив,
Тепер же ти годити будеш туркам.
Оце й вона, ота страшна отрута,
Що душу вб'є твою і призведе,
Що станеш ти потурнаком потроху.
Держись гаразд, бо впасти дуже легко.
Оце й усе, а більше вже й нема.

Дмитро.

Не хочу я, не думаю я впасти,
Та й падати нема чого мені:
Нічого я не зрікся і тепер
Зоставь такий, який я був і перше,
Зостануся таким і далі.

Панас.

Добре!

Дай, боже, щоб справдилося воно!..
А що, чи вже обідати іти?

Д м и т р о.

Я кликати прийшов вас до обіду

П а н а с—до невільника.

Покинь! Ходім, бо підживитись час.

Н е в і л ь н и к.

Та так, бо щось воно вже трохи тее...

Д м и т р о—сам, дивлячись услід Панасові та молодому
невільникові.

Цураєтесь мене? За віщо ж це?

Не зрадник я і зла вам не зробив...

А важко так на серці, мов би й справді

Я винен чимсь... та й дуже... Боже правий!

Мовчить.

А може й так? А може й є провина?

Хіба ж не гріх робити так, як я?

Свій рідний край і жінку, і дитину

Покинув я, я відцурався їх...

Якби раніш хто смів мені сказати,

Що так зроблю, кривавим боем я

Напасника скарав би за образу!..

А от тепер і сталось... Боже мій!

Я бачу—гріх... Мовчить. Але ж яка краса!

Так і спить!.. Чи можна ж не кохати?

Оленочко, моя дружино вірна,

Прости мені! Я не цуравсь тебе,

А це мене страшна нелюдська сила
Безмірная вхопила й затягла.

І добра ти, і гарна, і голубка,

І зіркою мені сіяєш ти,—

Дак тут краса така ясна, як сонце,

Як позирнеш, то й сили вже нема:
Душа горить, а розум туманіє,
І гріх тоді здається не гріхом.

Ф а т и м а—ввіходить.

Ти тут, а я тебе шукала всюди.
Мене вона послала: ти приходи
Не ввечері, а по обіді завтра
Ізнов у ту ж альтану й жди. Хоче йти.

Д м и т р о.

Стривай!
Чого ти так тікаєш? Чи здорова
Вона? Скажи! А робить що вона?
Чи ще чого до мене не казала?
Ти може що забула, то згадай?

Ф а т и м а.

Здорова, вжеж... нудьгує за тобою..
Що казано—тобі сказала я:
Що б ти її в альтані дожидався,—
Хіба тобі ще мало і цього?

Д м и т р о.

То певно вже баша не іде нині?

Ф а т и м а.

Зоставсь на день, а завтра виїздить
Уранці він... Коли ж одміна буде,
То знов тоді я прибіжу й скажу.
Виходить.

Д м и т р о—сам.

Уранці він поїде—це вже певне..
Колись я ждав як щастя дня цього,—
А що ж тепер?.. Я кривсь од товариства,

Їм не казав, що від'їздить баша.
Але ж вони довідаються завтра,
Зберуться всі і скажуть: час прийшов,
Повинен ти із нами утікати,—
Ти сам казав, сам нас на те підняв!..
І що ж я їм? Що я сказати можу?
Не здужаю покинути її:
Недовгий час із нею раювання
Кайданами до неї прикував
Мене всього!.. Покинуть товариство,
Зостатися—це ж зрадити своїх!
А що ж мені було гидчіш од зради?
Невже ж тепер я відмінився так,
Що став не той? О, боже всемогучий!
За віщо ти мене цим раюванням
Так велико, так тяжко покарав?!..

Жінка в турецькій простій одежі з накриттям увиходить, озир-
раючись туди й сюди; помітивши Дмитра, підходе до його
швидко збоку, так, що Дмитро її не бачить.

Жінка.

Таки знайшла тебе! Здоров був, Дмитре!

Дмитро—кинувшись з несподіванки.

Хто ти така? Чого сюди прийшла?
Чого тобі в цьому садкові треба?

Жінка.

Тебе.

Дмитро.

Мене? Хіба мене ти знаєш?

Жінка.

А знаю, вжеж... Ти в Тальниківці жив.
Покинув ти там жінку і дитину.

Д м и т р о—вражений.

Хто ти, що все це відаєш? Кажи!..

Ж і н к а.

Я знаю й більш: іще той день я знаю,
Як з жінкою, з дитиною прощавсь,
Самотніми їх дома покидавши.
І вирвавсь ти і скочив на коня,
Полинув, зник... Мене ж саму покинув...
Невже ж мене ще й досі не пізнав?!

Відкидає накриття.

Д м и т р о—вжахнувшись.

Олено,—ти?!.. Чи це мара, мій боже?

О л е н а.

Це не мара, дружина це твоя
Прийшла... О, мій коханий, мій єдиний!
Я не могла без тебе жити, я
Прилинула, щоб вирвати з неволі
Тебе.

Кидається йому на груди.

Д м и т р о.

Ой, цить, бо ще почує хто!..
Стривай, а то щоб хто ще не побачив...

О л е н а—випускає його з рук.

А як тебе шукала я, коханий!

Д м и т р о—збентежений.

Та як же це ти опинилась тут?

О л е н а.

Я розкажу... Як я страшно почула:
В неволі ти... Я думала, що вмру...

Я кинулась, на викуп добула,
Позичивши, попродавши, що можна...
Бувай здоров, мій синочку маленький!
Я батенька твого шукати йду.
Матусенько, прощай! Гляди онука!..
Ой, боже мій, як мати не пускала!..
Небитими степами я пішла.
Хоч страшно йти, та помагає бог,
І він мене направив ночувати
До пана в двір,—до турків їхав пан
Послом од нас... Навколішки я впала,
Благаючи, щоб він мене узяв
До табору свого,—і він послухав,—
Хай віку бог йому за те продовжить!
Отако я і опинилась тут.
Два тижні тут шукала все тебе—
І це знайшла, щоб вирвати з неволі.
Як їхати посол додому буде,—
Укупі з їм поїхали б і ми,
Якби твій пан за викуп мій тебе
Пустив; коли ж заправить він ще більше,
Зостанусь я, робитиму йому
І викуп твій я зароблю у його.

Ф а т и м а надходить, але вздрівши, що Дмитро з Оленою розмовляють, ховається в кущі, щоб підслухати.

О л е н а .

Чого ж мовчиш ти, милий? Ти такий,
Мов би мені ти, Дмитрику, й не радий.
Не поспитав про сина ти мене,
Про матінку... Моя порадо любя,—
Дружинонько!.. Промов же слово ти!
Я довго так була без тебе, ждала,
Далекий шлях степами я пройшла
Щоб глянути на тебе, щоб почути
Те слово знов,—скажи ж мені його!..

Дмитро мовчить.

Мовчиш?.. Мені не знаєш що сказати?
Так довго ми не бачились, і ти
Ласкавого словечка пригадати
Не здужаєш, не можеш ізнайти,
Щоб вірною дружину привітати?
Чого ж це?.. Що тобі?.. Скажи мені!

П а н а с—вертається.

А це ще що?.. Чого це тут жінота?..
Та ти, я бачу, потурчився вкрай:
До пані любенько стежку топче
І цю сюди приводить у садок.

Д м и т р о.

Не смійте ви того казати, діду!

П а н а с.

Який страшний!.. А не ходи туди!..
Я бачив сам, як позавчора нишком
В альтаночку до неї ти сховавсь.

О л е н а.

Так он воно!.. Так он чого стриваєш
Немов чужу свою дружину ти!..
Та може—ні, це помилка,—скажи бо!..
Мій Дмитрику, скажи,—дід помиливсь?

Дмитро мовчить.

Мовчить... то то вже правда?.. Боже милий!..

Хапається за голову і прихилиється до дерева.

П а н а с.

Дак он це що! Це жіночка його!..
А я гадав, що це яка туркенья...
Біднесенька! Забилася сюди,

А тут таке... Вертайся на Україну:
Вже він не твій, уже пропав навік!

О л е н а.

Пропав навік!.. Одно сяло сонце
І згасло вже, бо світить не мені,
Закрилося від мене туманами...
Скрізь темно, ніч... Але ж за віщо це?
За віщо ти свою дружину вірну
Міг промінять отут на бусурменку?
Чому мовчиш? Не відмовляєш чом
Ти, зраднику?! Ні, боже мій, не те
Хотіла я сказати, ні!.. Спиняється. Покинув,
Зрікаєшся... Та ні! Не можна ж так!..
Не можу я... Ой, господи, хотіла
Сказати щось—і слова не знайду...
Я все життя віддам, щоб повернути
Ізнов тебе... кохаю над життям...
Вона ж не дасть свого життя за тебе,
Вона тебе кохати не може так...
Хоч як вона нехай тебе кохає,
А все її я переважу в тім!

П а н а с.

Авжеж що так! То ж жінка, то дружина!

О л е н а.

Та не мовчи ж! Озвися хоч слівцем!

Д м и т р о.

Що я скажу? Що я найбезщасніший
Тепер за всіх?

О л е н а.

Найбезщасніший ти?
І принесла нещастя я? Ой, боже!

Я ж думала, що щастя принесу!..
Гаразд! Щоб ти щасливий бути міг,—
Я відціля піду, вернусь до сина,
Самотня свій вік важкий звікую...

П а н а с—до Дмитра.

Пускай її,—нехай собі іде!
Не вернеться: далеко Україна...
А може й так, що стринуть у степах
Її вовки, голодні сіроманці,
І рознесуть кісти її в яри...
Дмитро здригається.

О л е н а.

Оце була б мені найкраща доля:
Відразу смерть, не мучитися вік.

П а н а с.

А то бува, як бог не пожаліє
Та у степу наскочить татарва,
То забере, в ясир її потягне,
І купить пан якийсь її в гарем—
От, може, цей твій пан її і візьме...
Це, знаєш, би було: твій пан би взяв
Її собі—з душі знуцаться й з тіла.
Це буде так, мов помінялись ви,
Бо візьме пан її, ти ж панську жінку.

Д м и т р о.

Ой, боже мій!..

П а н а с.

Ти бога тут не клич,
Бо щастя це твоє без бога краще.
Та тільки ось: чи буде щастя те,
Як знатимеш, що твій єдиний син

Без матері конає десь, а мати...
Ще гіршее терпить вона, бо з неї
Знущається в гаремі бусурмен?

Д м и т р о—стрепенувшись.

Чого мене лякаєте страшним?
Сами його вигадуйте нащо?

П а н а с.

Авжеж! Авжеж! Це вигадки дурні!..
Кохайся тут, милуйся тут, забудь
Ти рідний край і віру, жінку й сина.
Усе забудь: все затопчи, зробишь
Потурнаком, ізрадником гидким.
Своїх людей, братів своїх—рабами
Ти пороби, зробишь над Іми паном,
Та вже тоді й щасливий будь собі!

Д м и т р о.

І буду!

О л е н а.

Ні, не будеш ти, безщасний!
Одурений оmanoю в цей час,
Засліплений, ти бачити не хочеш
Тії біди, що дожида тебе,
Немов той звір, що здобич дожидає.
Хай місяць, рік втішатимешся ти
Тим краденим своїм непевним щастям,
А далі їй докучить і вона
На іншого тебе вже промінє,
І будеш знов згордованим рабом
Хилитися під нагаєм турецьким.

П а н а с.

Так, дочко, так! Кажі йому, кажи!

Дмитро.

Ти все мені нещастя пророкуеш.

Олена.

Згадаеш ти свій рідний край тоді,
Згадаеш ти усе, що мав колись.
Тоді тебе немов яка сила
До тих степів, лісів, зелених лук
Потягне враз; своїм диханням вільним
На тебе степ дихне; Дніпро старий
Мов зашумить порогами до тебе,
І запашніш запахнуть рідні квіти
За всі чужі, хоч пишні квітки,
Що так тебе сп'янили тут на час.
Безмірною нудьгою занудьгуеш
За піснею, що дома ти співав,
За рідними, що дома ти покинув...
Почуеш ти, мов з Січі хтось гука:
„Сюди! Ставай за рідний край, за волю!“
Почуеш ти і кинешся, й на плечі
Тобі нагай турецький упаде!..
Ти вирватись з неволі не здолаєш
І прокленеш той час, що зрікся ти
І рідної країни, й волі... Боже!..
Така страшна, така несвітська мука,
Найгіршая за муки всі людські,
Тоді тобі пригнітить бідне серце,
Що тільки я подумаю про те,—
Моя душа вже гине, рветься з жалю.
О, любий мій, коханий, дорогий!
Повір мені, повір і схаменися!
Про душу ти свою забув,—згадай:
Найбільшая у бога буде кара—
То зрадникам! Мій Дмитре, схаменись!

Д м и т р о—кидається до Олени.

Оленочко моя!.. Голубко!.. Серце!..
Прости мене! Я збожеволів був!..
Як думати я міг хоч би хвилину,
Щоб рідний край, щоб вірную тебе
Хоч на яку ясну красу зміняти!
Забудь, що я казав: то був не я!
Геть звідціля! Тікаймо швидше, швидше!
Не віддадуть мене за викуп тут:
Рятуючись, всі мусимо тікати.

О л е н а.

Я знала це... Я знала—буде так...
Мій соколе!.. Яка я рада знов!..

П а н а с.

Оце й мене ви, діти, призвели,
Що плачу я... Це, дочко, ти зробила:
В твоїх устах ожив наш рідний край...
Згадалося... усе—кайдани й воля...
Хоч я й старий, а от немов дитя...
Ну й жіночка у тебе, Дмитре-брате!
За нею й я пішов би хоч куди.

Д м и т р о.

І підемо!.. Баша уранці їде,
А ми у степ—і хай допоможе бог!

П а н а с.

Бог помага кайдани розбивать!

З а в і с а.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

Сад. Те місце, що і в третій дії. Смеркає.

Аміна та Фатима увіходять.

Аміна.

Ти кажеш, тут вони зустрітись мають?

Фатима.

Вмовлялися, що прийде в цей куток,
Як смернеться, ця жінка та й укупі
Тікати всім... Ти так уся й тремтиш...

Аміна.

Ти думаєш,—з страху, з жалю дурного?
Ні, я тремчу, бо хочу мститись я!
Бо від цієї пекельної жадоби
Горить мені у голові, в грудях!..
Я вся горю!.. О, хочу я помститись
Над зрадником!.. Так зрадити мене!
Все віддала йому, що можна дати,
Кохаючи!.. Усе я віддала!..
Скорилася усім його бажанням.
Забула я, що він невільник, раб,
Із темної його узявши ночі,
Я підняла аж до ясного дня
Вщасливила його, йому, рабові,
Зробилася рабою я сама,—
І зрадив він!.. І він мене ізрадив!..
На світі цім чи є гидчіше що,

Є гірше що за це злочинство чорне?
Нема! Кажу: нема!.. І заробив
Найбільшої собі за те він карі!..
І я помщусь! О, страшно я помщусь,
Над обома!

Ф а т и м а.

Та защо ж кара й жінці?
Як добрая вона сюди прийшла,
Щоб визволить з неволі чоловіка.
Яка ж її провина тут? Адже
Якби свого любила чоловіка,
Зробила б так запевне й ти тоді.
Здається, що нема її провини.

А м і н а.

Говориш ти: нема? Нема? Скажи:
Ти бачила: вони тут цілувались?

Ф а т и м а.

Еге, було... Здається, що було.

А м і н а.

А, бач, було!.. О, кляті! Цілуватись!..
Як смів її він цілувать, коли
Він цілував мене? Вона як сміла,
Як зважилась торкатися до його?
Тут я його люблю, тут я кохаю!..
Хіба вона його отак, як я
Любитиме? Чи може? Ну, кажи!

Ф а т и м а.

Та мабуть же виходить так, що може.
Адже вона шлях довгий і страшний
Сюди пройшла, нічого не злякалась.
З усіх країн далеких і близьких

Багато є у нас усяких бранців,
А чи було багато тих жінок,
Що їх сюди приходили шукати?

А м і н а—помовчавши трохи, помалу:

Так, правду ти сказала... Любить дуже...

Відраупалко.

Та я того не хочу, щоб вона
Любила так!.. Не хочу, щоб і він
Любив її! Мені він присягався,
Що тільки я сама в його душі!..
А, зраднику! Ти думав—так минеться!..
Помилишся!.. Я покажу тобі!..
Я губи ті, що сміли цілувати
Вони мене,—геть випечу вогнем,—
Хай більше вже нікого не цілують!
Я руки ті, що сміли обнімати,
Їх катові оддам, щоб одрубав,—
Щоб більше вже не обняли нікого!
Я очі ті, що так мене дурили,—
Сама тобі їх повиймаю геть!
Вже більше ти нікого не одуриш!
Тоді іди!! Кохайсь із нею ти!
Цілуй без уст і без очей дивися
Ти на її красу і пригортай
На груди ти її без рук!...

Ф а т и м а.

Аллах!

Навіщо ж так уже карати страшно?
То ж світове: любив, тоді покинув,—
Чоловіки вже зроду всі такі.
Нема чого так тяжко тим журитись.
Хіба уже більш нікого й кохати?

А м і н а.

Облиш!.. Хіба ти розумієш це?
А він мене не покарав хіба?
Ой, боже мій!.. Ой, боже мій єдиний!
За віщо ж це усе? За віщо я
Терпіти цю повинна муку? Чом
Всі на світі те щастя мають, щастя,
А я його не мала ще ніколи?!..
Я крихітку була придбала й ту
Віднято вже... За віщо це?

Ф а т и м а.

Та годі,
Бо вже ось-ось вони сюди надійдуть,
Та й інший хто щоб не почув бува...
А м і н а — ходить кілька часу туди й сюди, заспокоюючись.

Мовчатиму... Нехай вони ідуть...
Пильнуй же там, і як вона увійде,
То хвіртку ти мерщій замкни й біжи
Та пана клич.

Ф а т и м а.

А ти йому казала
Про це, чи ні?

А м і н а.

Умовила його
Зостатися цей день, а не казала
Йому, чого.

Ф а т и м а.

Ти за куці сховайся.
От за оці,—отут не буде видко:
Невільники іще не всі з роботи
Відсіль пішли, бо гомін у саду...

Не зараз ти до їх виходь, загайся,
Бо поки ще ту хвіртку я замкну
Та збігаю до пана поки...

А м і н а.

Добре!

Хай з слугами іде баша, не сам...
Не гається нехай, а прийде швидко,
Щоб не втекли вони. Скажи йому
Там що страшно... таке, щоб він одразу
Прибіг... Іди ж!

Ф а т и м а.

Та вже ж іду, іду!..

Виходить, Аміна стає за кущі.

Д м и т р о—сам увиходить.

Нема її... Чи їй чого лихого
Не трапилось? Тут може бути все...
Та ні, це так... ще рано, тим немає...
О боже мій! Невже даси мені
Побачити мій рідний край коханий?
О, дорогі, о, вічні ясні зорі!
Ви сявом пречистим з висоти
До вищих діл підносите нам душу,—
Присвічуйте ж невірникам сумним
Далекий шлях до радісної волі!..

О л е н а—виходить і озирається.

Ти, Дмитре, тут... Ой, боже, страшно як!

Д м и т р о.

А що хіба? Щось бачила, чи чула?

О л е н а.

Здалось мені, як я сюди ввійшла,
Неначе щось зашелестіло ззаду.

Мов бігло що... Біда, як хто довідавсь
Та назорив!.. У вас готово все?

Дмитро.

Готово все.

Олена.

А де ж це товариство?

Дмитро.

Всіх замкнено: звичайно ж на ніч так...
Але ключі від тих льохів у мене,—
Мерщій ходім, і я їх відімкну.

Виходять.

Аміна, виступаючи з-за кущів.

Ідїть! Ідїть.. Там замкнено вже все,
І помста вже над вами почалася.
Не втечете ви з рук моїх тепер.

Дмитро та Олена вертаються і не помічають ще Аміні.

Дмитро.

Хтось хвіртку ту замкнув... Не можна з саду.

Олена.

Це зрадив хтось...

Дмитро.

Ще хвіртка є одна...

Олена.

Веди мерщій!

Дмитро.

Ходім!.. Кущами пройдем...

Аміна—виступає з-за кушів.

Стривайте бо! Не поспішайте так!..
Ви думали втекти?.. Надію киньте!..
Все замкнено з усіх боків, і ви
Вже сидите у пастці, наче пара
Тих мишенят дурних. Чи добре ж те
Сальце, що вас привабило у пастку?

О л е н а—тулиться до Дмитра.

Ой, хто ж оце? Вона?.. Вона?.. скажи!

Д м и т р о.

Еге, вона...

О л е н а.

Пропали ж ми на віки!

А м і н а.

А правду ти сказала: ви пропали:
Куди беруть із пастки мишенят?
Їх оддають котові, щоб поїв.
Є і на вас у мене кіт путящий,
Ось прибіжить—я вас йому віддам...
Побачимо, що будете робити!..
А, зраднику! Ти думав утекти
І сподівавсь, що це тобі минеться?
Забув про те, як присягавсь мені!
Дак я усе те добре пам'ятаю
І муками згадаю так тобі,
Що будеш сам багатий в мене смерти.

Д м и т р о.

Віддай ключі!.. Віддай!.. Пусти мене!
Давай сюди, бо задавлю без жалю!

Аміна.

То й задави!.. А лиха не минеш.
Вже он біжать, в саду вже гомін чути:
То з слугами баша—узяти вас.

Чути гомін і як люди біжать.

Дмитро—до Олени.

І справді йдуть. Тепер нам край приходе.
Не минемо, Олесю, ми біди!

Олена.

І вмерти я з тобою вкупі рада.

Дужче тулиться до його.

Баша вбігає з слугами.

Баша.

Що сталося?.. Аміно, що тобі?
Чого мене?.. А це тут хто з тобою?..

Аміна.

Це зрада тут!.. Казав, що бережеш
Мене, як світ своїм очам, а ось
Улізла вже сюди і чорна зрада.

Баша.

Та зрадник хто ж? Де він?.. Не розумію.

Аміна.

Тебе й мене хотів невільник цей
Ізрадити: з чужинкою цією
Ізмовившись, він утекти хотів,
А може ще й страшніші заміри
Ховалися у зрадницьких серцях.

Баша.

А хто ж вона? Неначе правовірна...

А м і н а.

Одежею така, а справді—ні,
І через те я так її боюся.

Б а ш а—до Олени.

Хто ти? Скажи мені... Чого прийшла
До нас сюди? Які були заміри?

Д м и т р о.

Ти не питай її, я сам скажу
По правді все, що думали зробити:
Хотіли ми втекти у рідний край.

Б а ш а.

А, клятїї невірнї джавури!
Так зрадити хотіли ви? Гаразд!
Не будете ви зраджувати більше:
Я очі вам невірні повиймаю,
Щоб ви шляхів шукати не могли.

До слуг.

Візьміть обох, закиньте у тюрму.
Я їхати повинен вранці з дому,
Та скоро я вернусь—і кара вам!

С л у г и.

Бери!.. Бери обох!.. Ану, ходім!..

Хапають Дмитра й Олену.

Д м и т р о,—пручаючись.

Ех, от якби та шабля у руках!..
Я б показав тобі, башо-катюго,
І панським псам твоїм, як козаки
Турецкїї довбешки вміють сікти!

Слуги виводять Дмитра й Олену.

Б а ш а.

Що сталося—ніяк не розумію...
І звідки тут ця жінка узялась?..
А я таки перелякавсь: убігла
Оця дурна, зчинила галас, крик,
Що сталося тобі якесь нещастя,
Що хтось напав на тебе... я й побіг...
Ти заспокойсь, душі моєї квітко,
Невільників нікчемних ти забудь:
Ті пси уже в тюрмі тепер сидять...
Хотілося б мені, щоб од'їздивши,
Мою зорю спокійною лишити.

А м і н а.

Спокійною не можу бути я,
Коли навкруг усюди зрада тут.

Б а ш а.

Та де ж вона, та зрада, тут усюди?

А м і н а.

Чогось мені й невільника цього,
І отії чужинки дуже страшно.

Б а ш а.

Боїшся ти? Чого ж?.. Не розберу...
Адже вони в тюрмі, а як вернуся,
Я голови звелю їм повтинати,
Коли вже так боїшся дуже їх.

А м і н а.

Щоб не втекли вони вночі боюсь
Та щоб чого лихого не зробили.
Поїдеш ти, зостанусь я сама
І мучитись цими думками буду.

Б а ш а.

Не можуть же вони втекти ніяк,
Бо мури тут такі, що їх пробити
Не здужає ніяка людська сила.

А м і н а.

То двері є—ті не такі міцні.

Б а ш а.

На дверях же замки міцні зате,
Та й варта ще їх добре берегтимо.

А м і н а.

Ох, я боюсь, боюся я чогось!..

Б а ш а.

А коли так, то зараз те зроблю,
Що намірявся згодом ізробити:
Їх вивести звелю та у дворі
Їм голови скажу я повтинати.
Як упадуть ті голови,—сама
Побачиш ти і знатимеш, що більше
Того, що так страхало, вже нема.
Ми зараз все це зробимо швиденько,
От тільки я скажу,—ти постривай!..

А м і н а — здригається.

Ні-ні!.. Цього не хочу я, не хочу!..
Я бачити не можу крови,—геть!..
Та й за що їм виймати очі з лоба,
Чи голови втинати?.. Защо це?
Що утекти на волю замірялись,
У рідний край? Зробив би так і ти,
Коли б ти був так, як вони, в неволі.
Не хочу я!.. Не хочу!.. Не роби!..

Ти чуєш же!.. Ні, ти мене не хочеш
І слухати!.. Тобі мої слова
Байдуже всі!..

Б а ш а.

Та не байдуже ж!.. Тільки
Не розберу ніяк, чого ти хочеш.
То кажеш ти, що так боїшся їх,
То не даєш, щоб я їх покарав.
Гаразд! Я так зроблю, щоб не боялась
І спала ти спокійно уночі:
Замкнути їх звелю двома замками
І принести ключі тобі. Сама
Їх, поки я приїду, берегтимеш,
А там уже я дам порядок їм.
Чи добре буде так? Чи будеш певна?

А м і н а.

Та буду вже.

Б а ш а.

Аллахові хвала!
Тепер піду і сам за всім догляну.

Виходить.

Ф а т и м а.

Навіщо ті ключі тобі здались?
Невже це ти і справді так боїшся
Беззбройного в неволі чоловіка
Із жінкою? Та чим вони страшні?

А м і н а—мовчить який час.

Чи справді я боюсь? Еге, боюсь:
Це ж добич та, що так її бажала!
Вона мені тепер є найдорожча
За все життя мое. А ні, не так:
У їй тепер, усе мое життя.

Ф а т и м а

Що ж хочеш ти оце робити з їми?

А м і н а.

Робити що?.. Не думала про те.
Помщусь! А як—іще того не знаю,
Бо думала я досі про одно:
Щоб не втекли вони, щоб їх піймати,—
Тепер же час і помсту їм добрать...
А як,—скажи,—ти думаєш, Фатимо,
Як покара його за це баша?

Ф а т и м а.

Та голову, чи що, йому зотнуть.
Чи геть йому повипікають очі:
Звичайно так бува рабам таким,
Що думали втекти. Це ще без тебе
У нас було... Тоді один тікав,
Дак випекли йому залізом очі
Розпеченим... А він, лихий, почав
Ганьбити так та ганити пророка,
То голову йому баша звелів
Одтяти геть... А одного на палю
Посаджено було,—так довго той
Усе кричав...

А м і н а.

Ой, страшно, боже правий!..

Мовчить.

Ні-ні! Того він заробив і хай
Зазнає він!.. Мені він присягавсь
І зрадив він... додому утікав...
А що, коли б і справді пощастило?
Вернувся б він до рідної землі
І був би там щасливий... А скажи:
Так не було тобі, щоб поривало
Вернутися в свою країну?

Ф а т и м а.

Ні!

Який же край мені за цей рідніший?
Я тут зросла і прожила весь вік,—
Про інше все уже давно забула.

А м і н а.

То правда: ти хотіти не могла...
А от йому—схотілось... Що це я?
Я не про це,—про помсту думать мушу.
Що ж думати? Ой, боже мій, горить
Душа моя!.. Сама уже не знаю,
Що мушу я робити... що почати...
Побачити його ще хочу я...
Щось думала я ще... Ой, боже мій!
Навіщо він мене покинув, зрадив?!
Навіщо він не пожалів мене?!..

Ридаючи, схиляється на груди Фатими.

З а в і с а.

П'ЯТА ДІЯ.

Похмура тюрма. Вгорі малесеньке віконце з ґратками. Праворуч у кутку якась примостка.

Ліворуч, назад сцени, сплять невільники, лежачи дслі. Праворуч, на примостці, сидять Дмитро, Олена й Дід Панас.

Панас.

Минає ніч. Держать нас у тюрмі,
А голови іще на в'язах цілі.
А нахвалявсь доглядач, що утнуть
Нам їх кати... А декому по оку
Геть випечуть... Отако утекли!..
Воно б дарма, якби тебе, Оленко,
Тут не було... А все ж ти не сумуй:
Всім тільки раз, дитино, умирати!..
А може ще пошле нам щастя бог,
Що і живі зостанемось: без його
На світі цім не робиться ніщо.

Олена.

Ні, годі вже! Немає вороття!
І я мою дитину люблю, сина
Ніколи вже на руки не візьму,
Не пригорну маленького до лона,
Цілуючи!.. Ой, боже-світе мій!..
Якби сама я тільки умирала,
То лекше б це... Тепер же сталось так,
Що я його на Дмитра, мое кохання й щастя,
І вас усіх до смерти довела:
Я б не прийшла, то не було б нічого.

Панас.

Отак скажи!.. Однак тікали б ми,
То все одно того б ми не минули..

Дмитро.

Це винен я: якби я не грішив,—
Не так воно тоді б усе складалось...
Простіть мене!.. А ти мене найбільше,
Єдина, прости, що я збавляю
Тебе життя!

Олена.

О, боже правий мій!
Я ж смерть тобі з собою принесла!..

Дмитро.

Як згадую, де був я і куди
Я міг зайти і чим я міг зробитись,—
Горить мое обличчя з сорома!
Ні, краще смерть, аніж таке життя!
А ти мене від його врятувала
І від гріха найгіршого, від зради,
Ти доброю рукою одвела.
Я дякую, єдина, вірна, люба!
Ти доброго та чесного життя
Вже не могла мені назад вернути,—
Дак ще мені зосталась чесна смерть.

Панас.

Так, синку, так, бо смерть усяка ліпша,
Аніж стидке та зраднее життя.
Як не судив господь нам умирати,
То не вмремо й тепер, хоч близько смерть;
Коли ж звелить, то це вже неминуче...
Не винен тут ніхто, бо це сам бог..

Утиштесь, дітки, не нарікайте!
Спочиньте ще!.. І я піду спочить...

Іде ліворуч і лягає з невільниками.

Д м и т р о—до Олени.

І я б умер, життя не пожалівши,
Якби й тебе на смерть страшну не вів.
Якби могла ти знов щаслива жити,
Вернувшись додому в рідний край,
Старенькую там доглядати матір
Та одинця кохати сина й тим
Маленькому всю душу напоїти,
Чим батькові його ти напоїла,
Щоб зріши він, за батька й рідний край
Як лицар став,—я вмер би з упокоєм
У цій тюрмі. Тепер же смерть твоя
Мені докір, мій непростенний гріх.

О л е н а.

Ні, Дмитрику: бог милосердний може
За смерть таку простити всі гріхи,
І на тому нас не розлучить світі,
Як на цьому докупи звів на смерть.

Д м и т р о.

Коли і там господь нас не розлучить,—
Не страшно нам і смерті,—хай іде.

Чути, брязкає замок, одчиняються двері.

О л е н а.

Оце вона прийшла уже до нас.
А міна ввіходить і спиняється спершу біля порогу.

А м і н а.

Як темно тут... Не бачу я нічого...
А! Ось де ви: укупці сидите!

Прийшла до вас поласувати я,
Поглянути, як ви тут перед смертю
Милуетесь... Кажіть мені спасибі,
Що вас отут докупи я звела!...
А чом же ви не кажете нічого,
Не хочете подякувати, га?

Дмитро.

Тобі того, щоб тіло вбити, мало,
Дак ти прийшла ще й душу нам вразить?

Аміна.

А чом же ні. А ви хіба жаліли
Усе мене? Ти, зраднику, жалів?
Ти не вразив?

Дмитро.

Так, правда, я караюсь
За вчинок свій. Я дуже помиливсь,
Зробив я гріх: на тебе очі звів...
Я мусів так ніколи не робити...

Аміна.

Ха-ха-ха-ха!.. Якої він співа!..
Ну, зраднику, скажи мені ти щиро:
На кого це ти проміняв мене?
Хіба вона така, як я, краса?
Чи з нею ти мене рівняти можеш?

Дмитро.

В душі її великая краса.
Ти хвалишся обличчям, що сп'янила
На мить одну та й годі, а тепер
На смерть мене даєш немилосердно.
Вона ж бо так зо мною не зробила,
Хоча її я й тяжко уразив.

Намучившись, вона мене знайшла:
Ані шляхів далеких не злякалась,
Ані країн чужих,—сюди прийшла...
І не любов вона зустріла,—зраду,
Та добрая, не мстилась, а простила!

А м і н а.

Еге, хвали, хвали!.. Але ж за те,
Що я така погана, а вона
Такая то вже гарна,—я і знищу
Її, таку вже гарну... Я баші
Її віддам,—йому на втіху буде,
Із неї він знущається нехай;
А як уже зганьбить її до решти,
Тоді звелю її в мішок зашити
Та й кинути у море. Що? Гаразд?
Скажіть, чи так вам буде до смаку?

Д м и т р о.

Ой, боже мій!.. Олено, серце, бідна!..

О л е н а.

Ні, Дмитре, ти того не бійсь ніяк.

До А м і н и.

Я думала, що ти таки людина,
Аж бачу—ні! Ти в людськiм тілі зло
Безмірнее, лихе... Та я зробити
Не дам тобі того, що хочеш ти:
Мене баші не можеш ти віддати,
Бо зараз же я розкажу йому,
Що ти його ізрадила,—тоді
Вже не мене—тебе в мішок зашиє
І втопить він. Сама це добре знаєш
І ти баші мене не віддаси.

Дмитро.

Я сам про це, про наш з тобою гріх,
Кричатиму, як виведуть на страту,
Благатиму башу мене скарати,
Її ж відсіль додому відпустить.

Аміна.

Чи ба? Вони це зрозуміли добре!
Ну, не віддам її баші, але ж
Звелю убить обох вас тут, в тюрмі,—
Хіба вже так вам байдуже про смерть?

Дмитро.

До неї ми уже наготувались,
То нам вона і не страшна тепер.

Олена.

Та й роду ми козацького і смерті
Вже звикли ми у вічі зазирати.

Тим часом Дід Панас, голосної розмови дочувшись, підводиться
й стає; за ім прокидаються й інші невільники.

Д і д П а н а с — ставши перед Аміною.

Чого сюди прийшла ти, зла людино?
Іди відціль!.. Готові ми на смерть:
Своїм катам скажи—нехай ідуть,
Сама ж до нас ти не мішайся більш
І не займай огидними словами
Ти нам душі!.. Йди, зраднице, відціль!

Аміна.

Гаразд, піду... Хай з вами кат говорить!..

Д і д П а н а с.

Нам ліпший кат, ніж бачити тебе.

Невільник 1.

Мерзенною лукавою змію!

Невільник 2.

Бодай би ти й на світ не народилась!

Невільник 3.

Вродившись ж, пропала той же час!

Невільник 4.

Бодай тобі і сонце не світило!

Невільник 5.

Щоб люди скрізь усі тебе кляли,
Де ти ступнеш, де словом озовешся!

Невільник 6.

Щоб і земля не прийняла тебе!

А м і н а—поступається назад і мов хоче оборонитися рукою.

За віщо ви так кленете мене?

Невільник 1.

За те, що ти ізрадила своїх.

Невільник 2.

Стоптала хрест і рідний край під ноги,

Невільник 3.

І нас усіх на муку віддала.

А м і н а.

Робити зла я не хотіла вам,
Це я його на Дмитра хотіла накарати.

Дмитро.

Так ти мене самого і карай
А їх пусти,—вони ж усі невинні.
Пусти й її: чим винна єсть вона,
Що викупить мене прийшла з неволі,
Не знаючи нічого, що тут є?
То ж тільки звір не може розібрати,
Хто винен є, хто ні, і рве усіх,—
Людина ж ти, повинна розуміти!

Дід Панас.

Грішила ти, а ми за гріх гидкий
Своїм життям повинні заплатити!
Хай наша кров на тебе упаде
І хай поб'ють тебе невинні сльози
Батьків старих, бездольних матерів,
Дітей малих, пташат посиротілих,
Братів, жінок і сестер-жалібниць—
Отих усіх, що плакати по нас,
Безщаснії, рвучи волосся, будуть
І проклинають зрадливую тебе!

Аміна.

Ні, боже мій!.. Не так!.. Ці сльози, кров—
Це не моє... того я не хотіла...
Не хочу я...

Дід Панас.

Але зробила те!
І дожидай господнього ти грому!
Як гадину роздавить бог тебе:
І на цьому тебе скарає світі,
І на тому!..

Невільник 4.

В пекельному вогні
Щоб мучилась, не знавши відпочину!

Невільник 5.

Бо так і бог, як ми, тебе прокляв!

Невільник 6.

І не простить!

Невільники.

Будь проклята на віки!
Будь проклята!.. Будь проклята!..

Дід Панас.

Амінь!

Аміна.

О, господи!.. Стривайте! Не клянїте!
Я бачу вже: грішила я... Але ж
Мене страшне нещастя пригнітило,
Неволею стоптала віру й край...

Дід Панас.

Та волею ти потім панувала
І волею в неволі нас держиш.

Дмитро.

Невже в душі і крихотки нема
Ані жалю, ні милосердя в тебе?
Не хочу ж я від карі утекти:
Бери мене,—як схочеш, так і муч,
А їх пусти, нехай того не знають.

Дід Панас.

Коли б тебе турецькїї розкоші
Не надили,—ти з нами б утєкла,
А не була б сама у цїй неволі
І нас катам не віддавала б ти!..

О л е н а.

Згадала б ти, як люба рідна ненька
Тебе малу до лона пригортала,
Як батенько дочку свою кохав...

Аміна затуляється накриттям.

Сестриченьку і братика згадала б...
Згадала б ти найкращий в світі край:
Сади-гаї, квітчасті наші луки,
Широкий степ... могили на степу,
Козацькі високі могили...
Дніпро старий... Ой, боже правий мій!
Якби ще раз почути рідну пісню,
Послухати, як верби там шумлять,
Побачити, як сяють наші зорі,
Обнять сінка маленького...—тоді
Хоч і вмирать!..

А м і н а—ридаючи.

Ой, боже! Боже мій!..
І ні рабів нема там, ні невільниць...
І вільною я там була, зросла...
І проклята... і проклята на вік!..

Д і д П а н а с.

Коли тобі в душі не вмерла правда,
Коли вона прокинулась, встає,
То не барись, покинь гидке життя,
Покинь чуже, усіх цих бусурменів,
Вернись назад до рідної землі
І там свій гріх спокутуй щирим серцем,
То бог простить.

О л е н а—підходячи до Аміні.

Еге, простить усе...
Аби сама того схотіла тільки,

Вернулася душею до своїх
По щирості... Давно ти у неволі?

Аміна.

Вже п'ятий рік...

Олена.

Така ще молоденька!..
І забрано від рідних, дорогих,
І кинуто серед чужих!... Адже
Зосталися у тебе батько й ненька?
І любий брат? Сестриця-жалібниця?

Аміна.

О, краще цить, не згадуй ти того,
Що вже воно не вернеться повік,
Про що мені і думати не вільно!

Олена.

О, вернеться!.. Все можеш ти вернуть...

Аміна.

Ні, пізно вже!.. Бо я зламала віру
І туркові я жінкою була,
Людей своїх я мала за рабів,—
Вернутися у рідний край такою
Не можу я: мені не буде щастя.

Олена.

Кинь ці думки! Воно минеться все,
Забудеться усе і буде так,
Мов ти на світ ізнову народилась.
Не одвертайсь!.. Послухайся мене!
Я_як_сестрі_тобі добра бажаю.

Аміна.

Мені добра бажаєш ти? Мені?
А я ж тобі приготувала смерть!
Бо вернеться баша і буде кара.

Олена.

Так бог судив!.. Не буду я клясти
Тебе за те! Сама я жінка й знаю,
Як тяжко те знести, що ти знесла.

Дмитро.

У справі цій тут винен тільки я...
Я каюся, панове-товариство,—
Я согрішив і вам біди завдав
Своїм гріхом... Я каюся, Аміно,
Що я й тобі занапастив життя.

Аміна.

О, цить бо, цить!.. Болюче не врожай!.. До Олени.
На ключ, візьми!.. Одімкнеш хвіртку з саду...
А там байдак... На волі всі!.. Ідіть!..

Дід Панас.

І ти іди, тікай із нами вкупі!
Ми вернемось ізнов на ясні зорі,
У рідний край, на тихі води... Знов
Побачимо своїх... Ну, не барись!

Аміна.

Не можу я, не можу!.. Я пропаша!
Великі мої гріхи й мені
Вертатися додому вже несила.
А вам іще цвіте життя—ідіть!
Не гайтеся!.. Чого ж ви стоїте?

О л е н а.

Ми хочемо, щоб з нами й ти пішла.

Не в і л ь н и к и.

Щоб з нами й ти!.. Ходім з неволі вкупі!..

А м і н а.

Я не піду,—про це вже я сказала...
Як вернетесь щасливо в рідний край,
То за мою молитесь грішну душу...
Тепер же йдіть! Нехай поможе бог
В дорозі вам!.. Не гайтеся! Спізнитися!

Д і д П а н а с.

Нехай же бог тебе благословить
І зглянеться на тебе так, як ти
Ізглянулась на нас ласкавим серцем!
Як рідную я в молитвах тебе
По вічний вік ізгадувати буду.

Не в і л ь н и к и.

Дітей своїх молитесь навчимо,
Щоб бог послав тобі розвагу в горі
За те добро, що волю нам даєш!

Кланяються.

Д м и т р о.

Прости мене й прийми мое прощення!

А м і н а.

Прощай!.. Іди!..

О л е н а.

В моїй душі до віку
Ти житимеш...,

А м і н а.

Ідіть уже!.. Ідіть!

Д м и т р о.

Не гаймося ж, панове-товариство!
Мерщій ходіть,—нас воля дожида.

Виходять. Аміна зостається сама.

А м і н а.

Пішли... пішли... я їх сама пустила...
Ще можу їх вернути, тут вони.
Не хочу я... Їх воля дожидає...

Доходить до примостки й сідає на неї, прихилившись до муру,
і так сидить який час мовчки.

Немає.

Ні одної душі такої тут,
Щоб їй могла гріхи свої сказати,
А час прийшов, що треба сповідатись...
О, боже мій!.. Тобі я сповідаюсь...
Почуй мене!.. Почуй мене й прости!

.

Примушено мене зректися віри
І продано в оцей гарем гидкий...
Був час один, що розум стуманів,
Себе я мов щасливою почула,
Та то була облуда... Встало знов
Усе в душі... Хоч як я силкувалась
Забути те... минуле...—ї не могла...
Я зрадниця!.. Цієї думки збутись
Я не могла ніколи зовсім... ні!
От-от уже мов задавлю, та знову
Десь зглибока вона, зо дня душі
І вирине, і мучить, мучить знов...
Ой, боже мій! Яка страшна це мука!

.

Єдинеє блиснуло справжнє щастя
Мені, як я побачила його,—
І страшно ж як те щастя все розбито!
Прощаю я за це!.. Коли б мені
Хоч трошечки господь простив провини!

.
Братів своїх— людей таких, як я,
Я за рабів їх мала, панувала
Над їми тут, не боячись гріха,
Я кращою себе за їх вважала...
Чи бог простить мені страшний цей гріх?

.
Так ось як бог людиною керує!
Хотіла я узяти в їх життя,
А це сама тепер я умираю!..
Навіщо так? Навіщо смерть іде?
Хіба уже не можна далі жити?

.
Не можна, ні! Минулося усе.
Усе життя мое... Розбито все...

.
Ой, матінко! Ой, тату мій! Чи ви
Іще живі, чи вже в холодну яму
Давно лягли, зжурившись за дочкою?..
Чи ще ж дочка я вам? Чи простите
Мені ви те, що наробила я?
Простіть мене!.. Простіть нерозумну:
Я волею робила не своєю...
О, господи єдиний і святий!

Падає навколішки.

Ти знаєш все! Ти знаєш, що грішила
Багато я, але й караюсь тяжко!
Прости мене!.. Прости мене!.. Прости!..
Знімає руки вгору, а тоді припадає до землі. Помалу підво-
диться й стає.
Невже простив?.. Мені так легко стало...

Ой, боже мій, як легко!.. Так, прости,
Прости мене спаситель милосердний!

Халіль—швидко виходить.

Ти тут? Чого? А в'язні де?

Аміна.

Немає...

Пустила їх... давно... А що тобі?

Халіль.

Пустила їх?.. Невже?.. Сама ж зосталась
І не втекла з коханцем?.. Здивувалась,
Що знаю я? Ще вчора я дізнався,
Дочувшись, як ти в садку журилась,
Що забрано коханочка твого...
Я навздогін погнався за башею...
Вернувся він, шукає скрізь тебе.
Побачить він—і смерть тобі за зраду!

Аміна.

Як смерть, то й смерть.

Халіль.

Це з гордоців своїх
Говориш так... Бо смерть... вона страшна,
Ти ж молода, іще ти хочеш жити...
І жаль мені... Тебе я обрятую:
Не відає іще баша всього.
Бо я сказав, що ти втекти хотіла.
Тепер скажу, що помилився я,
Що в'язнів цих погано я замкнув,—
Сами втекли... Я знаю, що сказати.
І будеш ти жива, але ти мусиш
Заприсягтись, що будеш ти моя.

Аміна.

Геть відцля, нікчемний! Оступись!

Халіль.

Ні, не жени, Аміно! Пожалеєш,
Та вже тоді не вернеться! Хоч слово
Скажи одно, надії трошки дай!
Он чуєш,—хто іде: ото вже мабуть
Іде баша і зараз буде тут...
Хоч слово ж бо, Аміно, хоч єдине!..
Я ждатиму... Могла ж бо ти з рабом
Кохатися, а я не раб, то чом же
Ти не могла б кохати і мене?

Аміна.

Яка душа у тебе ница й чорна!
І думав ти, що я собі життя
Куплю за цю ганьбу? Що до кохання
Присилуєш, страхавши смертю? Ні!
О, без кінця, без міри вмерти краще,
Ніж у цьому мерзенному багні,
Серед таких, як ти, і далі жити!
Умерти—раз, тут мучитись—щодня!
Іди ж, кажи ти панові своєму
Про вчинок мій!

Халіль.

Умри ж, бо він іде!

Баша—швидко ввіходить.

Аміна?.. Тут?.. Не утекла?.. А джаври?

Халіль.

Ізрадила й пустила їх сама.
Показує на Аміну.

Б а ш а.

Ппустила їх?

А м і н а

Тобі він правду каже.

Б а ш а.

Ппустила їх?.. Ти їх ппустила?.. Нащо?

А м і н а.

В неволі їх я бачить не могла:
Вони були... були з мого краю...
Щоб знов вони до рідної землі
Вернулися, хотіла я—ї ппустила...

Б а ш а.

Карати ж їх ми мусіли за те,
Що утекти вони від нас хотіли.
Навіщо ж їх було ппускати? Га?

А м і н а.

О, господи! Подай мені ти сили!..
Ппустила їх на те, що я вернулась
Знов до своїх... душею... я зреклась
І вашої неправедної віри,
І вас усіх... В душі у мене знов
Мій рідний край, нарід мій рідний, любий...

Б а ш а.

Здуріла ти!.. Мовчи!.. Це божевілля!

А м і н а

О, ні, не так! Не божевілля це!
Я зрадниця була й вернулась я
До того знов, чим я повинна бути.

Б а ш а.

І смієш ти таке мені казати?
Та ти мені раба й повинна...

А м і н а.

Ні,
Я не раба тобі й не буду я
Коритися. Гидую я тобою
І всім твоїм...

Х а л і л ь.

А раб отой,—він був
Коханцем їй.

Б а ш а.

Той раб? Аллах!.. Це правда?
Аміно, ти мовчиш? Чому? Кажи!

А м і н а.

То правда все.

Б а ш а.

О, гадино зрадлива!..
Коли ж це так, дак умирай!
Б'є її кинджалом у груди.

А м і н а—падає.

Прости,
О, господи!.. Прости мої гріхи!..
До тихих вод... до зор... до ясних зор...
Умирає.

З А В І С А.

У Чернігові, 1894-1900.

З М І С Т

1. Нахмарило	5
2. Степовий гість	55
3. Ясні зорі	115

2 10
48.20/278

Ціна 65 коп.

3-40

**СКЛАД ВИДАННЯ
КНИГОСПІЛКА**
Харків, Горяїнів. пр. 2
Київ, вул. Короленка 46